

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Ворогін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІВ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнибіденко Іван Федорович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Дацій Олександр Іванович, в.о. ректора Академії муніципального управління, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, заслужений працівник освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, перший проректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могилий Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пясківська Марія Станіславівна, провідний економіст статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радич Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутьенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформатичних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

№ 1

січень 2017

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 26.01.17 р.

Підписано до друку 26.01.17 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 18,6.
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 2601/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 1/2017

Економічна
наука

<u>Козловський С. В., Козловський В. О., Козловський А. В.</u> Управлінський потенціал як провідна складова стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства)	4
<u>Ігнатенко М. М., Рунчева Н. В.</u> Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях	10
<u>Макаренко А. П., Нікулін А. В.</u> Оцінка реформування єдиного соціального внеску в Україні	15
<u>Тарасюк М. В., Малярчук О. В.</u> Сучасний стан реалізації інноваційної політики України та її фінансове забезпечення	19
<u>Колесник І. А.</u> Ефективність політики у сфері трудової міграції в контексті євроінтеграційних прагнень України	25
<u>Побережна З. М.</u> Методичне забезпечення оцінювання ефективності заходів з підвищення конкурентоспроможності авіакомпаній	29
<u>Рощина Н. В., Борганова Л. С.</u> Особливості міграційних процесів у сучасних економічних умовах	32
<u>Волкова О. Г.</u> Теоретичні питання боргової стійкості держави	37
<u>Гайдуцький І. П.</u> Глобальні підходи до вирішення проблем інвестування сталого низьковуглецевого розвитку	41
<u>Мусаев Азаг</u> Организационная и экономическая оценка реформ, проведенных в сфере науки и высшего образования	45
<u>Меліхова Т. О., Николаєнко Н. С.</u> Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства	51
<u>Федоренко С. В., Тишковець В. П.</u> Особливості охорони праці на підприємстві: економічні аспекти розвитку	56
<u>Гамова О. В., Козачок І. А., Вініченко К. Г.</u> Особливості визнання організації обліку та контролю дебіторської заборгованості у бюджетній установі	59
<u>Дашко І. М.</u> Кадровий потенціал: сутність та фактори його розвитку	65
<u>Грибіненко О. М.</u> Принципи паспортизації вугільних шахт	69
<u>Швайдак В. М.</u> Макроекономічне регулювання банківського інвестиційного кредитування	72
<u>Клименко О. В.</u> Актуальні питання кадрової політики в Україні	76
<u>Жайворонок Л. В.</u> Структурні особливості виробництва та ринку хлібобулочних виробів України	82

Ефективна
ЕКОНОМІКА

www.economy.nauka.com.ua

Включено до переліку
наукових фахових видань
України з питань

• **ЕКОНОМІКИ**

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 1/2017

Economy

<u>Kozlovskiy S., Kozlovskiy V., Kozlovskiy A.</u> MANAGERIAL CAPACITY AS A LEADING COMPONENT STRATEGIC ECONOMIC POTENTIAL MICROECONOMIC SYSTEM (ENTERPRISE)	4
<u>Ignatenko M., Runcheva N.</u> THE PROCESSES OF RESOURCING OF SPECIALIZATION AND CONCENTRATION OF PRODUCTION IN CORPORATE AGRICULTURAL ENTERPRISES	10
<u>Makarenko A., Nikulin A.</u> DETERMINE OF THE REFORM OF THE UNIFIED SOCIAL TAX IN UKRAINE	15
<u>Tarasyuk M., Maliarchuk O.</u> MODERN INNOVATION POLICY IN UKRAINE: IMPLEMENTATION AND FINANCING	19
<u>Kolesnyk I.</u> EFFICIENCY OF POLICIES IN LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN ASPIRATIONS	25
<u>Poberezhna Z.</u> METHODICAL PROVIDING EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF MEASURES TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF AIRLINES	29
<u>Roshchina N., Bordanova L.</u> FEATURES MIGRATION PROCESSES IN TODAY'S ECONOMY	32
<u>Volkova O.</u> THEORETICAL ISSUES OF DEBT SUSTAINABILITY OF THE STATE	37
<u>Gaidutskiy I.</u> GLOBAL SOLUTIONS OF INVESTMENT PROBLEMS OF SUSTAINABLE LOW-CARBON DEVELOPMENT	41
<u>Musayev Azad</u> INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASSESSMENT OF THE REFORMS CARRIED OUT IN THE FIELD OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION	45
<u>Melikhova T., Nikolaenko N.</u> THE DEVELOPMENT OF AUDIT IN INVENTORY FOR IMPROVING FINANCIAL SECURITY AT THE ENTERPRISE	51
<u>Fedorenko S., Tishkovets V.</u> FEATURES OF LABOR IN THE COMPANY: ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT	56
<u>Gamova O., Kozachok I., Vinichenko K.</u> FEATURES RECOGNITION OF ACCOUNTING AND CONTROL RECEIVABLES BUDGET INSTITUTION	59
<u>Dashko I.</u> HUMAN RESOURCES: THE ESSENCE AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT	65
<u>Gribinenko O.</u> PRINCIPLES OF PASSPORT OF COAL MINES	69
<u>Shvaidak V.</u> MACROECONOMIC REGULATION OF BANK INVESTMENT LENDING	72
<u>Klymenko O.</u> TOPICAL ISSUES OF PERSONNEL POLICY IN UKRAINE	76
<u>Ghayvoronok L.</u> STRUCTURAL FEATURES OF THE PRODUCTION AND MARKET OF BAKERY UKRAINE	82

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"

(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ",
"ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР",
"ДІАДА", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"

С. В. Козловський,

*д. е. н., професор, професор кафедри управління персоналом і економіки праці,
Донецький національний університет ім. В. Стуса*

В. О. Козловський,

*к. е. н., професор, професор кафедри економіки підприємства і виробничого менеджменту,
Вінницький національний технічний університет*

А. В. Козловський,

к. т. н., доцент, доцент кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін, Вінницький навчально-науковий інститут економіки, Тернопільський національний економічний університет

УПРАВЛІНСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ПРОВІДНА СКЛADOVA СТРАТЕГІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІКРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ (ПІДПРИЄМСТВА)

S. Kozlovskiy,

*Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics
Donetsk National University named after Vasiliy Stus*

V. Kozlovskiy,

*Ph.D., Professor, Professor of the Department of Economics of Enterprise and Production Management
Vinnytsia National Technical University*

A. Kozlovskiy,

*Ph.D., Associate Professor, Assistant Professor of Humanities and Basic Sciences
Vinnitsa research institute of economy Ternopil National Economic University*

MANAGERIAL CAPACITY AS A LEADING COMPONENT STRATEGIC ECONOMIC POTENTIAL MICROECONOMIC SYSTEM (ENTERPRISE)

У статті проведено дослідження ролі управлінського потенціалу як складової стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства). Визначено складові стратегічного економічного потенціалу сучасної економічної системи. Розроблено заходи щодо реалізації програми підвищення стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства). Запропоновано структурно-логічну модель управління стратегічним економічним потенціалом сучасної економічної системи. Розроблено алгоритм пошуку джерел підвищення стратегічного економічного потенціалу засобами управлінського впливу.

This article investigated the role of managerial capacity as a component strategic economic potential of micro systems (enterprise). The components of the strategic economic potential of the modern economic system. Actions have been developed to implement the program for improving the strategic economic potential of micro systems (enterprise). A structural-logical model of the strategic management of the economic potential of the modern economic system. A source search algorithm to improve the economic potential of the strategic means of administrative influence.

Ключові слова: управлінський потенціал, управління, економічна система, стратегічний економічний потенціал, підприємство.

Key words: management capacity, management, the economic system, the strategic economic potential, the enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стрімка динаміка сучасного життя породжує нові проблеми, активізує методологічні пошуки, формує нові парадигми дослідження економічних процесів. В їх численному переліку виокремлюється проблема визначення місця управлінського потенціалу в системі стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства). Необхідність і актуальність дослідження економічних систем в аспекті їх розвитку обумовлена тим, що у ході ринкових перетворень стала помітною існуюча недооцінка процесу управління сучасними економічними системами.

Сучасні економічні системи — це системи, у яких число станів, обумовлених впливом факторів розвитку та взаємозв'язками між ними, комбінаторно дуже велике. Ця обставина суттєво впливає на змістовну характеристику факторів і накладає ряд обмежень у процесі їх дослідження. Поняття "комбінаторно" варто визначати як наявність у системі багатьох варіантів різноманітних факторів та комбінацій-

них зв'язків між ними, які можуть динамічно змінювати стан системи. Порівняння варіантів факторів розвитку та зв'язків між ними на основі їх перебору часто виявляється принципово неможливим. Окрім того, змінюється і сутність самих факторів розвитку, оскільки ці фактори також піддаються змінам. Тому ці фактори одночасно є силою, яка "провокує розвиток", а також є "результатом цього розвитку". Проаналізувати, оцінити ці фактори, а тим більше управляти ними дуже складно. Тому нами пропонується розглядати розвиток сучасних економічних систем через категорії стратегічного економічного потенціалу (СЕП). На погляд авторів, саме категорія СЕП переважно акумулюється весь сукупний вплив на економічні системи множини факторів. Управляючи СЕП можна управляти певною групою або всією сукупністю факторів, які впливають на розвиток економічної системи в цілому.

Стратегічний економічний потенціал (СЕП) сучасної економічної системи визначає її можливість брати участь у

Рис. 1. Складові стратегічного економічного потенціалу

вирішенні соціально значимих завдань довгострокового розвитку соціально-економічних систем наявними економічними ресурсами. Виходячи із цього СЕП системи відображає здатність підвищувати економічну активність за рахунок власних і залучених економічних ресурсів з можливостями і умовами їхнього поповнення і ефективного використання. СЕП визначає стабільність, обсяг, структуру і динаміку економічних ресурсів сучасної економічної системи [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів розвитку економічних систем та структури стратегічного економічного потенціалу присвячені праці багатьох вчених-економістів (А. Сміт, К. Маркс, Дж.М. Кейнс, Ф. Хайек і ін.). Дослідженню теоретичних і практичних аспектів теорії управління економічними системами присвячені праці багатьох вчених-економістів: А.Г. Мазур [2], А.Д. Чернявський [3], питання стратегічного управління О.С. Виханський [4], З.Є. Шершньова [5], регулюванню розвитку економіки Б.Я. Панасюк [6].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даної роботи є теоретичне дослідження ролі управлінського потенціалу як складової стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства). Завданням дослідження є: визначення місця управлінського потенціалу у структурі стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства); розробка заходів щодо реалізації програми підвищення стратегічного економічного потенціалу мікроекономічної системи (підприємства); розробка структурно-логічної моделі управління стратегічних економічних потенціалом підприємства.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У етимологічному значенні термін "потенціал" походить від латинського "potentia" — сила. У широкому сенсі — це засоби, запаси, джерела, що є в наявності і які можуть бути використані, приведені в дію для досягнення певної мети, виконання плану, вирішення будь-якої задачі" [7].

Залежно від об'єкту дослідження різні автори виокремлюють економічні потенціали систем різного масштабу (країна, регіон, галузь, підприємство) [8].

Поняття "економічний потенціал підприємства" трактується як діалектична єдність здатності підприємства самостійно здійснювати економічну діяльність за рахунок власних і залучених джерел і засобів, з можливостями і умовами їх по-повнення та ефективного відтворення. Іншими словами, економічний потенціал — це здатність підприємства ефективно формувати структуровані власні і залучені економічні ресурси з метою (мета — це цільова функція) досягнення економічного зростання і соціального ефекту.

Економічний потенціал галузі визначається сукупністю всіх власних і залучених ресурсів, які є в галузі, що можуть бути мобілізовані для динамічного розвитку цієї галузі. Тобто економічний потенціал галузі характеризує можливість галузі акумулювати всі види ресурсів для подальшого розвитку.

У цілому категорія "економічний потенціал" розглядається авторами як узагальнена цільова функція, яка характеризує величину накопичених системою економічних ресурсів.

Трактування економічного потенціалу через категорію економічних ресурсів є доцільним, оскільки економічний

потенціал включає також невикористані, приховані економічні ресурси, які можуть бути задіяні (за певних умов) для досягнення мети підприємства.

Наявність економічних ресурсів є необхідною, а, на думку багатьох, і достатньою умовою формування економічного потенціалу, оскільки поняття "ресурс" вже включає потенційні можливості його використання. Так, академік Т.С. Хачатуров визначає ресурс як "...виробничу силу (здатність), що є в наявності і яка потенційно можлива до використання. Потенціал — це прихована можливість використання продуктивної сили ресурсу, він "міститься" в самому "наявному ресурсі" [9]. Проте економічний потенціал не можна розглядати тільки як просту сукупність ресурсів і можливостей їх використання. В процесі економічної діяльності ресурси не можуть знаходитися в стані простої сукупності. Вони повинні бути певним чином

з'єднані (організовані) для реалізації цілей розвитку тієї чи іншої економічної системи.

Отже, згрупована сукупність матеріально-речовинних ресурсів формує виробничий потенціал, сукупність фінансових ресурсів — фінансовий потенціал, сукупність інтелектуально-трудових — інтелектуальний потенціал, сукупність інформаційних — інноваційний потенціал. Тому економічний потенціал системи включає виробничий, фінансовий, інтелектуальний, інноваційний потенціали відповідних груп економічних ресурсів, що використовуються в економічній діяльності і визначають спрямованість і можливості цієї діяльності.

Реалізація СЕП неможлива без формування і використання відповідного управлінського потенціалу, тобто здатності керівників кваліфіковано "запускати" в дію всі інші потенціали. Саме управлінський потенціал є "ядром" СЕП, органічно інтегрованим з виробничим, фінансовим, інтелектуальним інноваційним потенціалами, що наведено на рисунку 1.

Розглянемо детальніше складові СЕП сучасних економічних систем:

1. Виробничий потенціал. У науковій літературі одним із перших поняття "виробничий потенціал" використав А.І. Анчишкін, включаючи в нього "набір ресурсів, які в процесі виробництва перетворюються на фактори виробництва" [10]. Разом з ресурсним підходом визначення виробничого потенціалу зустрічаються й інші означення. "Виробничий потенціал — потенційний обсяг виробництва продукції, потенційні можливості основних засобів, потенційні можливості використання сировини і матеріалів, потенційні можливості професійних кадрів" [11]. Із наведених означень можна зробити висновок, що виробничий потенціал економічної системи є складовою СЕП і визначається сукупністю матеріально-уречевлених ресурсів і можливостей їх ефективного використання з метою реалізації завдань економічної діяльності.

2. Фінансовий потенціал. На думку авторів [12], фінансовий потенціал трактується як відносини, що виникають на підприємстві з приводу досягнення максимально можливого фінансового результату за наступних умов: наявності власного капіталу, достатнього для забезпечення ліквідності і фінансової стійкості; можливості залучення капіталу в обсязі, необхідному для реалізації ефективних економічних проектів; досягнення запланованої рентабельності вкладеного капіталу; наявності ефективною системою управління фінансами, що забезпечує прозорість фінансових операцій і т.п. Фінансовий потенціал характеризується фінансовою незалежністю, фінансовою стійкістю і кредитоспроможністю. Тобто можна стверджувати, що фінансовий потенціал економічної системи визначається наявністю фінансових ресурсів і можливостями спрямування їх до фондів цільового призначення, призначених для здійснення економічної діяльності.

3. Інтелектуальний потенціал. Однозначного означення поняття "інтелектуальний потенціал" немає. Наявність інтелектуального потенціалу припускає, перш за все, розумові можливості, можливості інтелекту [11]. Інтелектуальний потенціал — це єдність творчих і трудових індивідуальних потенціалів працівників підприємства, які характеризують їх здатність до виробництва матеріальних благ за допомогою матеріалізації знань, а також їх адекватність вимогам управління. Інтелектуальний потенціал економічної системи — це сукупність інтелектуаль-

Таблиця 1. Заходи щодо реалізації програми підвищення СЕП мікроекономічної системи (підприємства)

Види заходів	Критерії економічного потенціалу, які необхідно корегувати	Можливі заходи
1	2	3
Фінансово-економічні заходи, спрямовані на підвищення фінансового потенціалу	Собівартість реалізованої продукції, (робіт, послуг) тис. грн.	1. Збільшення обсягу виробництва продукції за рахунок більш повного використання виробничих потужностей. 2. Скорочення витрат на виробництво продукції за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, економного використання сировини, матеріалів, електроенергії, палива тощо. 3. Підвищення технічного рівня виробництва. Впровадження нових, прогресивних технологій, механізація і автоматизація виробничих процесів; покращення використання і застосування нових видів сировини і матеріалів; зміна конструкції і технічних характеристик продукції; інші чинники, що підвищують технічний рівень виробництва. 4. Створення автоматизованих систем управління, використання комп'ютерів, вдосконалення і модернізація існуючої техніки і технології. 5. Комплексне використання сировини, використання відходів у виробництві. 6. Вдосконалення продукції, зниження її матеріаломісткості і трудомісткості, зниження ваги машин і устаткування, зменшення габаритних розмірів засобів праці і ін. 7. Вдосконалення організації виробництва і праці. Зміни в організації виробництва, формах і методах праці при розвитку спеціалізації виробництва; вдосконалення управління виробництвом; зменшення витрат; вдосконалення матеріально-технічного постачання; скорочення транспортних витрат; інші заходи, що підвищують рівень організації виробництва. 8. Зменшення використання природних ресурсів: зміна складу і якості сировини; зміна продуктивності родовищ, обсягів підготовчих робіт з видобутку природної сировини; зміна інших природних умов і т.п.
	Дохід від реалізації продукції (робіт, послуг), тис. грн.	1. Збільшення обсягу реалізації продукції. 2. Збільшення ціни реалізації продукції. 3. Зниження собівартості продукції. 4. Підвищення якості продукції.
	Прибуток (збиток) від реалізації продукції (робіт, послуг), тис. грн.	5. Пошук нових, вигідних ринків збуту. 6. Реалізація продукції в більш оптимальні строки. 7. Оптимізація виробничої потужності підприємства. 8. Розвиток спеціалізації і кооперації виробництва і т.п.
	Рентабельність основного виду діяльності, %	
	Коефіцієнт поточної ліквідності	У випадку, якщо коефіцієнт поточної ліквідності на кінець звітного періоду має значення нижче за нормативне, підприємство потребує проведення наступних заходів: стимулювання виробничої діяльності, розширення обсягів продажів, ліквідації збитковості; ліквідації прострочених кредиторської і дебіторської заборгованостей; реструктуризації боргів; зниження до прийнятних меж частки позикового капіталу в його загальній сумі; збільшення власного оборотного капіталу та зниження тривалості його обороту; ліквідації наднормативних запасів сировини і готової продукції; зменшення надмірної залежності підприємства від якого-небудь виду продукції, проекту, типу устаткування, виду активу, ринку сировини або ринку збуту і т.п.
	Середньорічна вартість оборотних засобів, тис. грн.	1. Рациональна організація виробничих запасів за рахунок їх рационального використання; ліквідація наднормативних запасів матеріалів; вдосконалення нормування; поліпшення організації постачання (в т.ч. шляхом укладання прямих договорів на постачання матеріалів, вибором надійних постачальників, налагодження роботи транспорту і т.п.), поліпшення роботи складського господарства і т.п. 2. Скорочення часу перебування оборотних коштів у незавершеному виробництві за рахунок удосконалення організації виробництва. 3. Скорочення перебування оборотних коштів у сфері обігу за рахунок рациональної організації збуту готової продукції, застосування прогресивних форм розрахунків, своєчасного оформлення документації і прискорення її руху, дотримання договірної і платіжної дисципліни тощо. 4. Прискорення обороту оборотних коштів, що дозволить вивільнити значні суми і збільшити обсяг виробництва без залучення додаткових фінансових ресурсів, а кошти, які вивільнюються, використовувати для потреб підприємства
Коефіцієнт автономії (незалежності)	1. Підвищення питомої ваги власного капіталу в його загальній сумі. 2. Збільшення ступеня фінансової незалежності підприємства від кредиторів	
Виробничі заходи, спрямовані на збільшення виробничого потенціалу	Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	<i>Інтенсивні заходи</i> Інтенсивність використання виробничих потужностей і основних фондів підвищується шляхом удосконалення технологічних процесів, організації безперервно-потокового виробництва, оптимальної концентрації виробництва однорідної продукції, вибором сировини та її якісної підготовки до виробництва відповідно до вимог технології; забезпечення ритмічної роботи підприємства, цехів і виробничих дільниць; проведення заходів, що дозволяють збільшити швидкість обробки предметів праці і забезпечити збільшення виробництва продукції в одиницю часу (на одиницю устаткування або на 1 кв. м виробничої площі).
	Коефіцієнт придатності основних виробничих фондів	Заходи з інтенсифікації використання основних фондів підприємства:
	Фондовіддача, %	1. Реконструкція і технічне переозброєння підприємства, збільшення активної частини основних фондів, підвищення темпів оновлення основних фондів. 2. Прискорення введення в дію нових основних фондів, швидке досягнення їх проектної потужності. 3. Вдосконалення структури парку устаткування, заміна і модернізація застарілого обладнання. 4. Підвищення продуктивності одиниці устаткування на основі технічного прогресу, застосування прогресивної технології, вдосконалення виробництва і праці, поширення передового досвіду, дбайливого відношення до техніки тощо.
	Фондоозброєність, тис. грн. / особа	<i>Екстенсивні заходи</i> Збільшення часу роботи діючого устаткування у календарному періоді та збільшення кількості питомої ваги діючого устаткування у складі всього устаткування. Це досягається шляхом: 1) ліквідації простоїв, які виникають з організаційно-технічних причин (через несвоєчасне забезпечення сировиною, матеріалами, енергією), через неправильний догляд за устаткуванням тощо; 2) ліквідації невиробничих втрат часу; 3) використання всього наявного парку устаткування (введення в дію невстановленого устаткування); 4) запровадження рациональнішого режиму роботи устаткування (підвищення коефіцієнту змінності)
	Матеріальні витрати на виробництво і реалізацію продукції (робіт, послуг), тис. грн.	1. Скорочення надпланових витрат сировини і матеріалів. 2. Скорочення норм витрат сировини і матеріалів на одиницю продукції. 3. Впровадження енергозберігальних і ресурсозберігальних технологій
Коефіцієнт загальної оборотності активів (в оборотах)	1. Скорочення тривалості виробничого циклу за рахунок інтенсифікації виробництва (використання сучасних технологій, механізації і автоматизації виробничих процесів, підвищення рівня продуктивності праці, максимального використання виробничих потужностей підприємства, трудових і матеріальних ресурсів і ін.). 2. Вдосконалення організації матеріально-технічного постачання з метою безперебійного забезпечення виробництва необхідними матеріальними ресурсами і скорочення часу знаходження оборотних активів у запасах. 3. Прискорення процесу відвантаження продукції і оформлення розрахункових документів. 4. Скорочення часу знаходження коштів у дебіторській заборгованості. 5. Підвищення рівня маркетингових досліджень, спрямованих на швидке просування товарів від виробника до споживача (вивчення ринку, формування оптимальної цінової політики, організація ефективної реклами і ін.)	

Види заходів	Критерії економічного потенціалу, які необхідно корегувати	Можливі заходи
1	2	3
Організаційно-управлінські заходи, спрямовані на підвищення інтелектуального потенціалу	Середньоспискова чисельність працюючих, чол.	1. Оптимальне використання наявної робочої сили. 2. Створення додаткових робочих місць (при потребі). 3. Скорочення втрат робочого часу. 4. Зростання продуктивності праці. 5. Інтенсифікація виробництва, комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів. 6. Впровадження нової техніки. 7. Вдосконалення технології і організації виробництва
	Продуктивність праці, тис. грн. / особа	1. Підвищення технічного рівня виробництва, застосування прогресивних технологій, механізація ручної праці, автоматизація виробничих процесів. 2. Вдосконалення управління, організації виробництва і праці: оптимізація структури апарату управління, методів і стилю керівництва; впровадження прогресивних форм матеріального і морального стимулювання; скорочення втрат робочого часу; покращення соціального клімату в трудових колективах; поліпшення умов праці і відпочинку працюючих. 3. Зміна обсягу і структури виробництва: відносне зниження чисельності персоналу при зростанні об'єму виробництва
	Освітній рівень, %	1. Покращення технічного рівня виробництва, рівня задоволеності працюючих. 2. Впровадження прогресивних методів керівництва.
	Рівень підвищення кваліфікації, %	3. Покращення ступеню розвитку інтелектуальної сфери. 4. Підвищення загальної компетентності керівників
Інноваційно-технологічні заходи, спрямовані на підвищення інноваційного потенціалу	Обсяг виконаних науково-дослідних робіт, тис. грн.	1. Прогнозування споживчих властивостей нових видів продукції. 2. Аналіз існуючих тенденцій в даній галузі. 3. Пошук перспективних технологічних процесів виробництва.
	Кількість придбаних ліцензій, од.	4. Виконання науково-дослідницьких робіт. 5. Використання прогресивних технологічних рішень
	Кількість впроваджених технологій, нових видів продукції, од.	1. Підготовка менеджерів з впровадження інноваційних технологій. 2. Підвищення рівня готовності персоналу до впровадження інновацій. 3. Впровадження сучасного устаткування. 4. Автоматизація трудомістких робіт. 5. Підвищення якості продукції
	Кількість впроваджених винаходів, од.	1. Створення сприятливих умов для винахідництва за рахунок стимулювання робітників. 2. Вдосконалення матеріального і морального стимулювання працівників. 3. Підвищення інтелектуального рівня працівників. 4. Створення умов для вдосконалення процесів виробництва

них і трудових ресурсів та можливостей системи ефективно використовувати їх в економічній діяльності.

4. Інноваційний потенціал. У теперішній час для здійснення економічної діяльності потрібен так званий інноваційний потенціал, який трактується як сукупність всіх видів інформаційних ресурсів, включаючи технологічну документацію, патенти, ліцензії, бізнес-плани, інноваційні програми і т.ін. Від стану інноваційного потенціалу залежить вибір тієї або іншої стратегії розвитку; інноваційний потенціал у цьому випадку можна трактувати як "міру готовності" економічної системи виконати поставлені цілі розвитку. Величина інноваційного потенціалу визначається наявністю і можливостями ефективного використання інформаційних ресурсів для розробки інноваційних проектів і програм, а також готовністю економічної системи виконувати поставлені інноваційні завдання, що забезпечують досягнення поставлених цілей розвитку.

Під управлінням СЕП сучасних економічних систем будемо розуміти цільовий вплив, що підтримує систему у заданому стані або переводить її в якісно і кількісно новий стан, при якому забезпечується довгострокова стабільність економічної системи.

Це досягається шляхом безпосереднього управлінського впливу на структурні складові СЕП шляхом впровадження комплексу заходів, спрямованих на корегування складових СЕП відповідно до мети і завдань розвитку. Сучасні економічні системи з потужним СЕП мають у своєму розпорядженні необхідні економічні ресурси (первинні і вторинні) і є привабливими для інших систем з погляду можливості залучення цих ресурсів для реалізації перспективних економічних програм і проектів. У числі методів, застосування яких можливо для розв'язання цієї задачі, можна назвати метод регресійного аналізу, теорію нечітких множин [13; 14; 15; 16] і метод багатоваріантного аналізу (або ієрархії).

Інструментарієм реалізації цих заходів є методи техніко-економічного, фінансового, економіко-статистичного аналізу. Можливий зміст конкретних заходів для підприємства наведений в таблиці 1.

Кінцевою метою заходів, спрямованих на підвищення значення складових СЕП, є отримання реального економічного ефекту. Економічний ефект може виявитись у зростанні доходу підприємства від реалізації продукції, зменшенні собівартості продукції, збільшенні прибутку, підвищенні рентабельності, збільшенні коефіцієнтів ліквідності, зменшенні

(збільшенні) середньорічної вартості оборотних засобів, зростанні коефіцієнта автономії і т.ін. Виробничий ефект може виявитись у збільшенні (зменшенні) середньорічної вартості основних виробничих фондів, зростанні фондівіддачі і підвищенні фондоозброєності праці, зменшенні матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції, збільшенні коефіцієнта загальної оборотності активів і т.ін.

Соціально-управлінський ефект може виявлятися в оптимізації середньоспискової чисельності працюючих, зростанні продуктивності праці, підвищенні кваліфікації персоналу, позитивній динаміці зростання середнього розряду робітників, підвищенні освітнього рівня працівників та управлінців і т.п.

Інноваційний ефект полягає у зростанні обсягів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, збільшенні числа освоєних нових технологій, нових видів продукції, зростанні кількості впроваджених винаходів тощо. Позитивні зміни у перерахованих показниках можуть викликати зростання фінансового, виробничого, інтелектуального і інноваційного потенціалів, що приведе до зростання СЕП (див. рис. 2) [1].

Ключовим елементом моделі управління економічними системами є алгоритм пошуку джерел збільшення резервів стратегічного економічного потенціалу економічної системи. Розробка цього алгоритму ґрунтується на принципі логічної дедукції: спочатку висувається гіпотеза, а потім вислідуються аргументи для її підтвердження або відхилення. Початковими даними для побудови алгоритму є результати розрахунків, що були одержані в процесі оцінювання величини СЕП для мікроекономічних систем.

На першому етапі побудови алгоритму складається рейтинговий список економічних систем, корегування економічного потенціалу яких вимагає негайного управлінського втручання. При цьому спочатку відбираються системи з найбільшим значенням СЕП.

На другому етапі визначаються чинники, які впливають на СЕП найбільше, а також складові СЕП, які мають "недостатній ступінь розвитку". Тобто на цьому етапі виявляються напрями економічної діяльності, які потребують оптимізації.

На третьому етапі визначаються техніко-економічні показники, які найбільше впливають на формування стратегічного економічного потенціалу підприємства. Для цього здійснюється аналіз вектора локальних пріоритетів матриці бінарних співвідношень вагомості критеріїв виробничого,

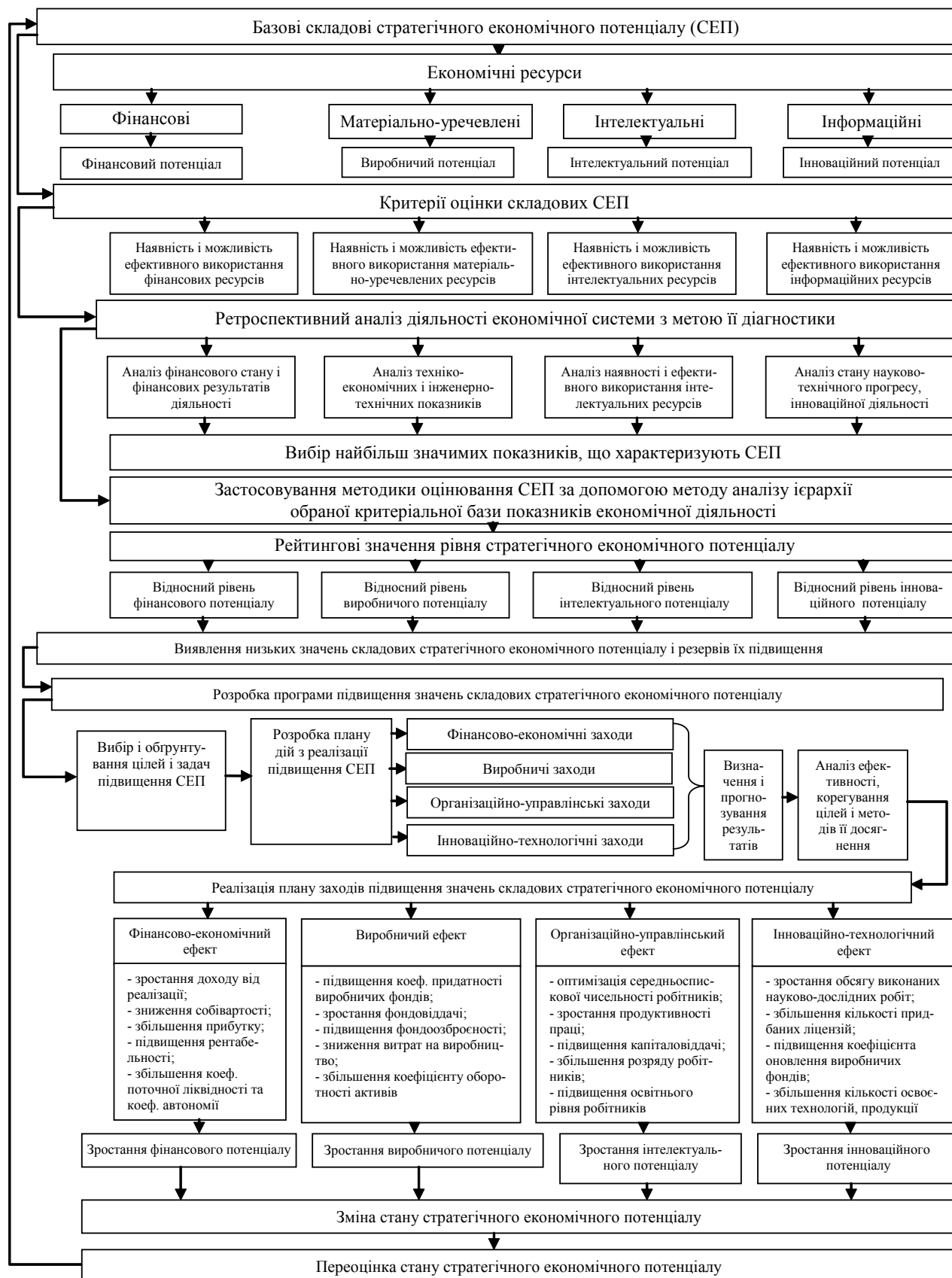

Рис. 2. Структурно-логічна модель управління СЕП підприємства

фінансового, інтелектуального та інноваційного потенціалів, на основі чого визначаються найвагоміші критерії, які найсуттєвіше впливають на величину СЕП.

Четвертим етапом є пошук резервів збільшення величини СЕП. Виявлені резерви є основою для розробки плану заходів, реалізація яких дозволить скорегувати і підвищити відповідні складові СЕП. Для цього проводиться аналіз век-

тора пріоритетів матриці бінарних співвідношень значимостей за обраним критерієм. Це дозволить встановити вагомість пріоритетів у загальному рейтингу, а також визначити число значення критерію матриці бінарних співвідношень значимостей.

Далі здійснюється зіставлення розрахованого значення критерію СЕП з відповідними показниками, які були

використані під час проведення техніко-економічного аналізу. У випадку, якщо значення критерію суттєво відхиляється від оптимального, здійснюється пошук резервів підвищення величини СЕП (або його складових). Для цього розробляється план заходів (виробничих, управлінських, економічних і т.ін.), які дозволять покращити цей показник. Після того, як знайдено джерела резервів, доцільно повернутись або до першого етапу аналізу, тобто до вибору систем, що потребують поліпшення показників СЕП, або до другого етапу, тобто до вибору складових СЕП, які потребують свого покращення.

Описаний вище цикл пошуку резервів збільшення СЕП доцільно повторювати до повного вичерпання списку економічних систем або складових СЕП. При цьому потрібно дотримуватись принципів: цілісності (тобто внутрішньої єдності цього явища, що виражається в його системності, стійкості, уособленості і самостійності); структурності (тобто сукупності стійких зв'язків об'єкту, що забезпечує його системність, збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах); модульної побудови (тобто виокремлення в системі модулів і розгляд їх, у свою чергу, як сукупності менших модулів); ієрархії (тобто введенні підпорядкованості серед елементів, їх ранжирування); розвитку (тобто врахуванні змін у системі, її здатності до розвитку, розширення, заміни складових, накопичення інформації тощо).

Таким чином, доцільність розробки моделі управління СЕП мікроекономічної системи (підприємства) не викликає сумнівів. За наявності інформаційних даних про певну сукупність підприємств певної галузі можна використати дану модель для управління СЕП галузі. За наявності інформації про галузі, які представлені в регіоні, можна використати цю модель для управління СЕП регіону. Якщо мати інформацію про СЕП всіх регіонів, то можна використати цю модель для управління СЕП макроекономічної системи — держави.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у результаті дослідження нами була розроблена структурно-логічна модель управління СЕП, у рамках якої уточнені процедури і етапи оцінки СЕП, розроблений алгоритм пошуку джерел резервів його формування (збільшення), запропоновані заходи, спрямовані на підвищення рівня складових СЕП. Запропонована структурно-логічна модель дає змогу проводити оцінювання СЕП і розробляти заходи з його збільшення (в міру необхідності). Доведено необхідність побудови моделі за принципами цілісності, структурності, модульності, ієрархії, розвитку. Встановлено, що ефекти від реалізації моделі управління СЕП виникають за рахунок зміни кількісних і якісних показників СЕП та підвищення ефективності використання економічних ресурсів системи. До таких ефектів відносяться: економічний; виробничий; соціально-управлінський і інноваційний. Величина СЕП визначається наявністю економічних ресурсів, а його нарощування і зміцнення є основною метою економічної політики, в ході реалізації якої узгоджуються рішення і дії всіх суб'єктів економічної діяльності, а отже, відбувається управління розвитком сучасних економічних систем.

Література:

1. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю: [монограф.] / С.В. Козловський. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.
2. Мазур А.Г. Управління в регіональних економічних системах: теорія, методологія, практика / А.Г. Мазур. — Вінниця: ТОВ "Консоль", 2003. — 408 с.
3. Чернявський А.Д. Методологічні підходи до створення організаційних форм управління / А.Д. Чернявський // Економіка та держава. — 2006. — № 8. — С. 23—25.
4. Виханський О.С. Стратегічне управління: учебник / О.С. Виханський. — М.: Гардарика, 2003. — 296 с.
5. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: навч. посібник / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. — К.: КНЕУ, 1999. — 384 с.
6. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки / Б.Я. Парасюк. — К.: Поліграфкнига, 1998. — 304 с.
7. Большая Советская Энциклопедия. — М., 1967. — Т. 20. — С. 428.
8. Козловський С.В. Роль стратегічного економічного потенціалу в управлінні факторами розвитку сучасних еко-

номічних систем / С.В. Козловський // Міжнародний науково-практичний журнал "Економіка та держава". — № 2. — 2010. — С. 55—58.

9. Хачатуров Т.С. Советская экономика на современном этапе / Т.С. Хачатуров. — М., Мысль, 1975. — С. 79—80.
10. Анчишкин А.И. Прогнозирование роста социалистической экономики / А.И. Анчишкин. — М.: Экономика, 1973. — 278 с.
11. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури: [пер. с англ.]. — М.: Дело, 1993. — 620 с.
12. Фомин П.А. Особенности оценки производственного и финансового потенциала предприятия [Электронный ресурс] / П.А. Фомин, М.К. Старовойтов. — Режим доступа: www.cis2000.ru
13. Козловський С.В. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні: монографія / С.В. Козловський, В.О. Козловський. — Вінниця: "Книга-Вега" ВАТ "Вінницька обласна друкарня", 2005. — 240 с.
14. Козловський С.В. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України / С.В. Козловський, В.О. Козловський, О.М. Бурлака // Економіка України. — 2014. — № 9. — С. 59—73.
15. Калетник Г.М. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави / Г.М. Калетник, С.В. Козловський, В.О. Козловський // Економіка України. — 2012. — № 7. — С. 16—25.
16. Козловський С.В. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання / С.В. Козловський, Е.А. Кіреєва // Економіка України. — 2015. — № 8. — С. 57—73.

References:

1. Kozlovskiy, S. V. (2010), Upravlinnia suchasnymy ekonomichnymy systemamy, ikh rozvytkom ta stijkistiu [Management of modern economic systems, their development and stability], Merk'iuri-Podillia, Vinnitsia, Ukraine.
2. Mazur, A. G. (2003), Upravlinnia v regionalnih ekonomichnih sistemah, teoriia, metodologia, praktika [Management of regional economic systems: theory, methodology, practice], Koncol LTD, Vinnitsa, Ukraine
3. Cherniavskiy, A. D. (2006), "Methodological approaches to creating organizational forms of governance", Ekonomika ta Derjava, vol. 8, pp. 23—25.
4. Vihanskiy, O. S. (2003), Strategicheskoe upravlenie [Strategic management], Gardarika, Moscow, Russia.
5. Shershneva, Z. E. (1999), Strategichne upravlinnia [Strategic management], KNEU, Kiev, Ukraine.
6. Panasuk, B. Y. (1998), Prognozuvannia ta regylyvannia rozvitku ekonomiki [Forecasting and regulation of economy], Poligrafkniga, Kiev, Ukraine.
7. Bolshaya sovetskaya enciklopedia (1967), [Great Soviet Encyclopedia], Moscow, Russia.
8. Kozlovskiy, S. V. (2010), "The role of strategic management in economic potential factors in the development of modern economies", Ekonomika ta Derjava, vol. 2, pp. 55—58.
9. Hachaturov, T. S. (1975), Sovietskaya ekonomika na sovremennom etape [The Soviet economy at the present stage], Misl, Moscow.
10. Anshishkin, A. I. (1973), Prognozirovanie rosta socialisticheskoy ekonomiki [Socialist economic growth prediction], Ekonomika, Moscow.
11. Meskon, M. Albert, M. Hedoyri, F. (1993), Osnovi menedjmenta [Basics of management], Delo, Moscow.
12. Fomin, P. A. "Features of an estimation of industrial and financial potential of the enterprise" [Electronic resource]: www.cis2000.ru
13. Kozlovskiy, S. V. Kozlovskiy, V. O. (2005), Makroekonomichne modeluvannia ta prognozuvannia valutnogo kursu v Ukraini [Macroeconomic modeling and forecasting the exchange rate in Ukraine], Kniga-Vega Vinnitska oblasna drukarnia, Vinnitsa, Ukraine.
14. Kozlovskiy, S. V. Kozlovskiy, V. O. Burlaka, O. M. (2014), "The stability of the agricultural sector in the region as a factor of economic growth Ukraine", Economica Ukraine, vol. 9, pp. 59—73.
15. Kaletnik, G. M. Kozlovskiy, S. V. Kozlovskiy, V. O. (2012), "The stability of the economy as a factor of security and national development", Economica Ukraini, vol. 7, pp. 16—25.
16. Kozlovskiy, S. V. Kireeva, E. A. (2015), "Management of regional food security based on modern modeling techniques", Economica Ukraine, vol. 8, pp. 57—73.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2016 р.

*М. М. Ігнатенко,
д. е. н., доцент, Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ
Н. В. Рунчева,
к. е. н., доцент, Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ*

ПРОЦЕСИ РЕСУРСОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАННЯХ

*М. Ignatenko,
doctor of economic sciences, associate professor, Berdyansk University of management and business
N. Runcheva,
candidate of economic sciences, associate professor, Berdyansk University of management and business*

THE PROCESSES OF RESOURCING OF SPECIALIZATION AND CONCENTRATION OF PRODUCTION
IN CORPORATE AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті визначено особливості виробничих ресурсів корпоративних агроформувань та їх структуру. Обґрунтовано показники оцінки наявності й використання за основними видами. Виявлено залежність від їх наявності та розміщення спеціалізації та концентрації виробництва сільськогосподарської продукції в агрокорпораціях у галузевому розрізі та за регіонами країни. Обґрунтовано форми спеціалізації та способи концентрації виробництва в агрохолдингах. Розроблено висновки про перспективи їх розвитку на ресурсній основі та напрями подальших досліджень корпоратизації.

The article defines the peculiarities of production resources corporate agricultural companies and their structure. Justified performance evaluation of the availability and use by key species. Dependence on their availability and host specialization and concentration of agricultural production in agrocorporate sectors and regions of the country. Justified forms of specialization and methods of concentration of production in agricultural holdings. Developed insights about the prospects of their development in the resource-based and directions for further research corporatisation.

Ключові слова: корпоративні агроформування, виробничі ресурси, конкурентні переваги, спеціалізація, концентрація, управління.

Key words: corporate agricultural firms, industrial resources, competitive advantage, specialization, concentration, control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підприємницькі аграрні структури корпоративного типу характеризуються насамперед великою забезпеченістю виробничих агресурсів. Саме цей чинник становить їх конкурентну перевагу та визначає спеціалізацію й концентрацію сільськогосподарського виробництва в агрохолдингах та інших агрокорпораціях. Тому визначення складу та структури виробничих ресурсів, їх розміщення й оцінка та ранжування спеціалізації й концентрації виробництва в агрокорпораціях мають провідне значення в обґрунтуванні їх ефективності, експортного потенціалу, напрямів розвитку на перспективу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що проблеми оцінки та використання виробничих ресурсів аграрних підприємств, спеціалізації та концентрації виробництва на цій основі досліджувалися у працях Гури А.М., Данкевича А.Є., Дем'яненко С.І., Коваленко О.В., Мармоль А.О., Шиян В.Й. та ін. Проте питання ефективного розвитку корпоративних агроформувань на цій основі вимагають поглиблених розробок. Це тим більше актуально, оскільки саме ресурсний потенціал та концентрація й спеціалізація виробництва визначають конкурентні переваги агрокорпорацій на внутрішньому та зовнішньому аграрних ринках.

Таблиця 1. Комплекс показників ресурсокористування в корпоративних агроформуваннях (земля і капітал)

Виробничий ресурс	Показник	Методика визначення
Земля	урожайність	кількість зібраного врожаю з одиниці площі
	навантаження на 1 працюючого	кількість земельного ресурсу на 1 працюючого у рослинництві
	валовий збір	обсяг фактично виробленої (зібраної) продукції с.-г. культур; враховується по окремих культурах або по деяких групах культур зі всієї площі посіву в натуральних одиницях
	рентабельність	співвідношення прибутку від реалізованої продукції до витрат на її виробництво і реалізацію за видами продукції рослинництва
	коефіцієнт освоєності території	співвідношення площі с.-г. угідь до загальної площі землекористування
	коефіцієнт розораності	співвідношення площі ріллі і багаторічних культурних насаджень до площі с.-г. угідь
	землевіддача	співвідношення валової продукції з 1 га угідь до грошової оцінки цих угідь
	землезабезпеченість	співвідношення площі відповідних угідь до населення країни (області, району, підприємства)
	структура земельних угідь	співвідношення окремих видів земельних угідь до загальної площі
	ступінь господарського використання	співвідношення площі с.-г. угідь до всієї земельної площі господарства
	ступінь меліорації	співвідношення площі меліорованих земель (зрошуваних, осушуваних) до загальної площі сільськогосподарських угідь
	інтенсивність використання	питома вага інтенсивних культур (цукровий буряк, картопля, овочі, соняшник, кукурудза) в загальній посівній площі підприємства
	коефіцієнт повторного використання	співвідношення посівної площі разом з площею повторних посівів до посівної площі господарства
ефективність використання	виробництво валової (товарної, чистої) продукції на гектар с.-г. угідь, прибуток на гектар с.-г. угідь (продукції скотарства і вівчарства на 100 га с.-г. угідь, свинарства – на ріллі, птахівництва – на площу зернових культур)	
Капітал основний	показники кількісні	вартість основних засобів с.-г. підприємств, наявність с.-г. техніки на підприємстві, показники приросту основних фондів, питома вага активних основних засобів, структура і забезпеченість капіталом, питома вага вартості основних фондів до вартості майна підприємства
	показники руху	показники оновлення основних фондів, коефіцієнт росту, темпи оновлення активної та пасивної частини ОФ, коефіцієнти вибуття ОФ, коефіцієнт зносу ОФ, коефіцієнт придатності, коефіцієнт сукупного відновлення
	показники якісні	фондовіддача, фондомісткість, фондоозброєність, фондооснащеність, рівень механізації трудомістких процесів, рівень інвестицій в основний капітал, норма прибутковості основного капіталу, коефіцієнт змінності роботи, рентабельність основних засобів
Капітал обіговий	тваринництво	приріст (зменшення) поголів'я тварин, продуктивність однієї голови, інтенсивність використання тварин
	рослинництво	урожайність, приріст (зменшення) обсягу виробництва продукції, виробництво продукції на 100 га с.-г. угідь, середня ціна реалізації одиниці продукції, приріст (зменшення) вартості продукції в цінах реалізації, удобрена площа с.-г. підприємств (окремо мінеральними та органічними добривами)
	тваринництво і рослинництво	коефіцієнт оборотності, коефіцієнт закріплення засобів в обігу, коефіцієнт завантаження оборотного капіталу, фондовіддача, матеріаловіддача, матеріаломісткість, тривалість обігу капіталу, рівень рентабельності с.-г. продукції, капіталовіддача

Джерело: сформовано та інтерпретовано авторами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення особливостей виробничих ресурсів корпоративних агроформувань та спеціалізації й концентрації виробництва на цій основі, а також показників їх оцінки у галузевому розрізі й на цій основі — перспектив корпоратизації аграрного виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснене узагальнення основних поглядів на трактування категорії "виробничі ресурси" дозволило встановити, що як основоположну частину виробничих ресурсів практично всі науковці виділяють три складові елементи: виробничі засоби, оборотні активи і трудові ресурси [1]. Виходячи з цього, виробничими ресурсами корпоративних структур у сільському господарстві запропоновано вважати наявні у них ресурси, які беруть участь у виробництві сільськогосподарської продукції: земля, основний, оборотний і людський капіталі, фінансові та інформаційні ресурси.

Підприємницьку активність та ініціативу окремо не наводимо, тому що, на наш погляд, вона входить до категорії "людський капітал" і є однією з його властивостей [2, с. 28]. Саме ресурси та забезпеченість ними визначають конкурентні переваги концентрації

виробництва і на цій основі — високу прибутковість та ефективність корпоративних агроформувань в Україні.

Найбільший рівень корпоратизації землі як виробничого ресурсу спостерігається щодо зернових культур, відносно кормових культур ступінь агрохолдингізації є найменшою. За результатами аналізу використання земельних та фінансових ресурсів сформовано комплекс показників оцінки ефективності ресурсокористування в корпоративних агроформуваннях за видами виробничих ресурсів [3]. При цьому загальновикористовувані показники ресурсокористування інтерпретовано до особливостей аграрної сфери господарювання та наведено загальновідомі показники, що використовуються для вимірювання ефективності користування капіталом в корпоративному секторі на аграрних підприємствах (табл. 1, 2).

Аналіз статистичних даних засвідчив, що за останні роки завдяки активізації корпоративного розвитку в галузі підвищився рівень матеріально-технічного забезпечення і обсяг майнового потенціалу агроформувань [4]. Інший характер має зміст показників для оцінки людського капіталу (табл. 2).

Ефективність використання людського ресурсу багато в чому залежить від рівня витрат корпоративних структур на персонал [5, с. 98]. У зв'язку з цим узагаль-

Таблиця 2. Комплекс показників ресурсокористування в корпоративних агроформуваннях (людський ресурс)

Продуктивність праці	Співвідношення обсягу виробленої продукції до кількості витраченого часу
трудомісткість праці	співвідношення кількості витраченого робочого часу до розміру виробленої продукції (технологічна); співвідношення загальної кількості відпрацьованих людино-годин до площі посіву культури або до кількості поголів'я тварин (виробництва окремого виду продукції)
виріток на одного працюючого	співвідношення вартості (або кількості) виробленої продукції до загальної чисельності персоналу агрокомпанії
кількісні і якісні параметри персоналу	динаміка чисельності працівників, чисельність працівників за професіями, рівень кваліфікації працівників, склад і структура персоналу за віком і стажем роботи, річний нормативний і фактичний фонд робочого часу за категоріями працівників і в цілому по агрофірмі, коефіцієнти використання нормативного фонду робочого часу, фонд часу навчання персоналу усередині і поза агрофірмою, рівень професійної компетентності, рівень мотивації праці персоналу, склад і структура персоналу за рівнем професійної освіти, щорічна частка персоналу, який підвищує свою кваліфікацію, частка відповідності отриманої професійної кваліфікації посаді, яку займає працівник, рівень професійної компетентності, рівень соціальної і виробничої активності персоналу, середньорічна заробітна плата одного працівника за професіями, річний фонд заробітної плати за професіями і в цілому по агрофірмі, економія (перевитрата) фонду заробітної плати
ступінь виконання норм часу	обсяг с.-г. робіт, виконаних за одиницю часу (га/год. або т/год.); кількість часу, необхідна для виконання певних операцій, випуску одиниці продукції або здійснення комплексу робіт, коефіцієнт використання трудових ресурсів (співвідношення відпрацьованих на 1 працівника годин до річного фонду праці на 1 працівника по нормативах)
ступінь виконання норм виробітку	показник, зворотний нормі часу, кількість операцій, натуральних одиниць продукції або напівфабрикатів, вироблених на одиницю часу
ступінь виконання норм обслуговування	показник використання праці обслуговуючого і допоміжного персоналу (обслуговування с.-г. техніки або праця прибиральниць)
витрати праці	на обробіток 1 га с.-г. культур або на 1 га посівів (осіб/год); на обслуговування 1 голови худоби в тваринництві (осіб/год); на виконання окремих операцій
навантаження	худоби на працівника тваринництва, земельного ресурсу і оброблених земель на працівника рослинництва; продукції переробки на працівника переробного підприємства АПК
зарплатовіддача	співвідношення валової продукції до фактичного фонду оплати праці

Джерело: сформовано та інтерпретовано авторами.

нено найбільш використовувані показники витрат на утримання і розвиток працівників аграрних підприємств (табл. 3).

Визначено, що чинниками, які знижують ефективність використання виробничих ресурсів корпоративних підприємств сільського господарства є: нерозвиненість місцевої інфраструктури; низький рівень технічного оснащення галузі; нерозвиненість транспортної інфраструктури; нерозвиненість системи вітчизняного насінництва і племінного тваринництва; цінова нестабільність на продукцію галузі; сезонний характер праці в сільському господарстві; низький рівень кваліфікації працівників сільського господарства [6, с. 77]. Низька якість матеріально-технічних і трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств загалом вимагає технологічної модернізації і підвищення кваліфікації кадрів в агрокорпораціях та інших підприємствах.

У корпоративних агроформуваннях існує більше можливостей для спеціалізації виробництва, що сприяє підвищенню продуктивності праці, виробництву якісні-

шої аграрної продукції і, перш за все, в переробленому вигляді, створенню кращих умов праці для працівників [7, с. 11]. Нами визначено галузевий рівень спеціалізації регіонів України щодо виробництва окремо продукції рослинництва і тваринництва корпоративними агроформуваннями (табл. 4 і табл. 5).

За трьома основними підгалузями рослинництва — зернового господарства, картоплярства і овочівництва, баштанництва, — лідирують спеціалізовані агрохолдинги Дніпропетровської, Херсонської, Одеської, Вінницької областей. Переважно, це сформувалося під впливом наявних природних виробничих агроресурсів (табл. 4).

Корпоративні структури Закарпатської області мають найнижчий рівень спеціалізації у більшій частині підгалузей тваринництва. Це природно, оскільки значно диверсифікованими за умовами та різноманітними, а також дрібноконтурними є агроландшафти її території [8, с. 46]. У Київській, Хмельницькій, Черкаській та Полтавській областях вони визначаються найвищими рівнями спеціалізації в основних підгалузях тваринництва (табл. 5).

Таблиця 3. Показники витрат на утримання і розвиток працівників корпоративних аграрних формувань

Показники витрат на утримання і розвиток персоналу	
Загальна величина річних витрат на утримання і розвиток персоналу, види витрат і їх структура	Питома вага витрат на зміст і розвиток персоналу: у загальних річних витратах, у виручці
Обсяг, структура і частка витрат на підготовку і перепідготовку кадрів у витратах на персонал	Обсяг і структура витрат на навчання і підвищення кваліфікації персоналу
Питома вага соціальних виплат: у загальних річних витратах, у витратах на персонал, у виручці	Ступінь соціальної захищеності працівників — обсяг, види і структура витрат на соціальні виплати
Витрати на утримання і розвиток персоналу на 1000 грн. вартості виробленої продукції (послуг), на 1000 грн. виручки	Витрати на утримання соціальної інфраструктури в сільській місцевості і розвиток сільської території, обсяг і структура
Питома вага витрат на утримання соціальної інфраструктури в сільській місцевості і розвиток сільської території: у загальних річних витратах, у виручці	Рівень середньомісячної заробітної плати, зокрема за категоріями працівників, ступінь диференціації
Середньорічна заробітна плата одного працівника за професіями	Загальний фонд заробітної плати і його структура
Зарплатоємність	Річний фонд заробітної плати за професіями і в цілому по агрофірмі
Економія (перевитрата) фонду заробітної плати	Питома вага заробітної плати: у витратах на персонал, у загальних річних витратах, у виручці

Джерело: узагальнено авторами.

Таблиця 4. Галузевий рівень спеціалізації корпоративних агроформувань щодо виробництва продукції рослинництва у регіонах України

Підгалузь	Найвищий рівень спеціалізації	Найнижчий рівень спеціалізації
сільськогосподарські культури – усього, в т.ч.	Дніпропетровська	Закарпатська
- зернові та зернобобові культури	Одеська, Херсонська	Закарпатська
- технічні культури	Кіровоградська	Закарпатська
- картопля і овоче-баштанні культури	Вінницька	АР Крим
- кормові культури	Вінницька	АР Крим
- плодово-ягідні насадження	Вінницька	Чернігівська
- виноградні насадження	Одеська	Всі області, крім АР Крим, Миколаївської, Херсонської та Закарпатської (по рангу)

Джерело: визначено авторами.

Таблиця 5. Галузевий рівень спеціалізації корпоративних агроформувань щодо виробництва продукції тваринництва у регіонах України

Підгалузь	Найвищий рівень спеціалізації	Найнижчий рівень спеціалізації
птахівництво	Київська	Закарпатська
свинарство	Полтавська	Закарпатська
вирощування ВРХ	Полтавська	Закарпатська
конарство	Хмельницька	Херсонська
свинарство, кролівництво	Черкаська	Волинська, Житомирська, Запорізька, Рівненська, Сумська, Тернопільська
вівчарство	Одеська	Тернопільська
бджільництво	Дніпропетровська, Хмельницька	Волинська
виробництво молока	Полтавська	Закарпатська
виробництво яєць	Київська	Закарпатська
виробництво м'яса	Черкаська	Закарпатська

Джерело: визначено авторами за даними річної виробничо-економічної звітності.

В аграрній сфері виділяється два види спеціалізації: виробнича із двома формами (предметна, стадійна (технологічна)) і територіальна (зональна) із трьома формами: внутрішньогосподарська, господарська, внутрішньогалузева (табл. 6).

Спеціалізація як форма раціональної організації виробництва економічно виправдана тільки при достатньо великих розмірах аграрних господарств [9, с. 23]. При цьому концентрація виробництва відбувається через зростання ролі великих і великих господарств у даній галузі, утворюваних шляхом поглинання маси дрібних і середніх фермерських господарств, що не мають фінансових можливостей скористатися досягненнями технічного прогресу. Спеціалізація тісно пов'язана з концентрацією виробництва. Вони виступають як дві сторони єдиного процесу його розвитку, тобто спеціалізація виступає, певною мірою, як концентрація виробництва однорідної продукції і послуг [10, с. 71]. На цій основі нами визначено мож-

ливі способи концентрації виробництва у корпоративних агроформуваннях (рис. 1).

Визначено, що із збільшенням розміру корпоративного господарства значно зростає урожайність сільськогосподарських культур. Також наявне збільшення ефективності діяльності через зростання розміру агрокомпанії і обсягів виробництва та високий рівень диференціації виробничо-економічних показників в залежності від показників концентрації [11]. Отже, територіальне розміщення, спеціалізація і рівень концентрації аграрного виробництва є важливими чинниками, що визначають його ефективність.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Виявлене значне зниження інтенсивності процесів перерозподілу капіталу дозволяє зробити висновок про те, що процес концентрації в сільському господарстві в основному завершено. Позитивний вплив спеціалізації і концентрації на прискорення зростан-

Таблиця 6. Класифікація спеціалізації виробництва у корпоративних агроформуваннях*

Види спеціалізації	Форми спеціалізації	Характеристика
територіальна (зональна)	господарська	розподіл праці між окремими сільськогосподарськими товаровиробниками, тобто це спеціалізація окремого агропідприємства, яка визначається його головною галуззю або декількома основними галузями
	внутрішньогосподарська	розподіл праці між внутрішньогосподарськими підрозділами (відділення, бригади, цехи, ферми), які, як правило, спеціалізуються на виробництві одного або декількох видів продукції
	внутрішньогалузева	розподіл праці по окремих технологічних процесах між різними підприємствами при виробництві одного якого-небудь виду продукції або розчленуванні технологічного циклу на окремі стадії, зосереджені в різних агропідприємствах, причому кінцевий продукт однієї стадії служить при цьому початковим для наступної (найбільш поширена в тваринництві - наприклад, племенні, репродукторні і відгодівельні господарства в свинарстві, в птахівництві - підприємства по виробництву яєць, інкубаторні господарства, м'ясні бройлерні господарства і т. д.); аграрні підприємства зазвичай є вузькоспеціалізованими та повинні мати високий рівень інтенсифікації і концентрації виробництва
виробнича	предметна	відокремлення виробництва готового продукту або його обмеженого асортименту, тобто зосередження на виробництві певних видів сільськогосподарської продукції
	стадійна (технологічна)	відокремлення окремих стадій, фаз або технологічних операцій і перетворення їх в самостійні виробництва

* Систематизована та уточнена авторами.

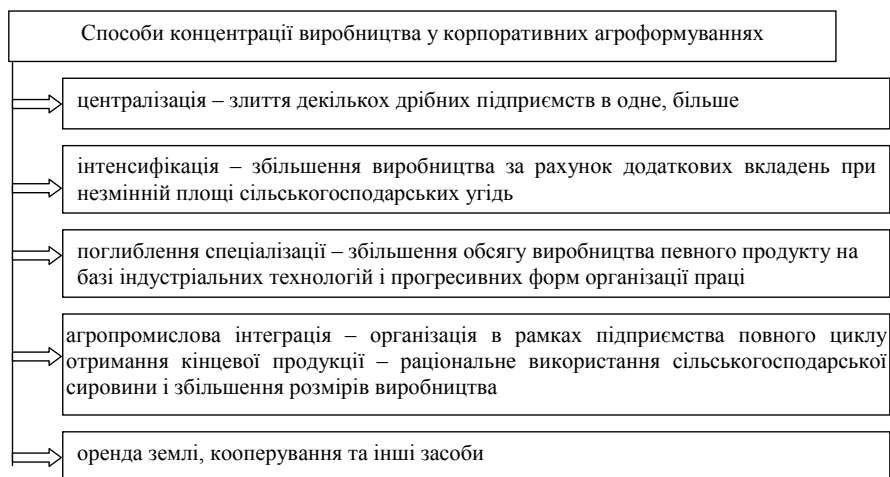

Рис. 1. Способи концентрації виробництва у корпоративних агроформуваннях

ня виробництва продукції і підвищення його економічної ефективності стає можливим у зв'язку з тим, що в крупному спеціалізованому корпоративному аграрному підприємстві створюються об'єктивні передумови для раціональнішого використання всіх виробничих агроресурсів.

Спеціалізовані корпоративні аграрні підприємства мають можливість концентрувати інвестиції для придбання основних фондів, що забезпечують максимальну механізацію виробничих процесів в обмеженій кількості галузей, які доцільно поєднуються, або в одній галузі. У цих умовах можливий процес уніфікації та універсалізації техніки й технологій, створення систем високопродуктивних машин для виробництва кожного виду продукту або виконання певного кола технологічних операцій. Все це веде до повнішого використання техніки і устаткування, і, кінцем кінцем, здешевлення і, отже, підвищення доступності до споживачів сільськогосподарської й продовольчої продукції.

Література:

1. Агрохолдинги України [Електронний ресурс] // Канадсько-Український зерновий проект. — Режим доступу: <http://www.cugp.com.ua/links/21.html>
2. Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 26—29.
3. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. — К.: Ін-т екон. досліджень та політ. консультацій, 2008. — Режим доступу: http://ierpc.org/ierpc/papers/agpp21_ur.pdf
4. Топ-25 агрохолдингів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://comik.volvn.ua/articles/top-25-lendlordiv-ukraini>
5. Мармуль Л.О. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія / Л.О. Мармуль, І.А. Романюк. — Херсон: Айлант, 2015. — 266 с.
6. Данкевич А.Є. Напрями підвищення ефективності господарської діяльності агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Агроінком. — 2011. — № 4—6. — С. 76—78.
7. Гринчук Ю.С. Використання та відтворення виробничо-ресурсного потенціалу агроформувань на нормативних засадах / Ю.С. Гринчук // Економіка і фінанси: наук. жур. — № 3. — 2015. — С. 9—13.
8. Шиян В.І. Агрохолдинги в системі господарських структур / В.І. Шиян, І.В. Горковенко // Вісник ХНАУ. Сер. "Економічні науки". — 2011. — № 5. — С. 43—50.
9. Гура А.М. Механізм дослідження і оцінки формування сукупного ресурсного потенціалу аграрних

підприємств / А.М. Гура // Вісник Білоцерківського держ. аграр. ун-у: зб. наук. праць (Сер.: Економічні науки). — Біла Церква, 2006. — Вип. 38. — С. 20—25.

10. Коваленко О.В. Ефективність використання ресурсного потенціалу підприємств / О.В. Коваленко // Вісник аграрної науки. — 2008. — № 7. — С. 70—72.

11. Липкань О.В. Методичні підходи до оцінки ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.btsau.kiev.ua/ua/edition.php?read=1332

References:

1. Canadian-Ukrainian grain project "Agricultural holdings of Ukraine", available at: <http://www.cugp.com.ua/links/21.html> (Accessed 22 December 2016).
2. Dankevych, A.Ye. (2012), "Organizational-economic principles of agricultural holdings development", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 26—29.
3. Dem'ianenko S.I. (2008), "Agroholdings in Ukraine: good or bad?", *In-t ekon. doslidzhen' ta polit. konsul'tatsij*, available at: http://ierpc.org/ierpc/papers/agpp21_ur.pdf (Accessed 22 December 2016).
4. Top 25 agricultural holdings of Ukraine, available at: comik.volvn.ua/articles/top-25-lendlordiv-ukraini (Accessed 22 December 2016).
5. Marmul', L.O. Romaniuk, I.A. (2015), *Rynok pratsi ta zajniatist' naseleння sil'skykh terytorij: teoriia i praktyka rehuliuвання* [Labor market and employment of rural territories: theory and practice of management], Ajlant, Kherson, Ukraine.
6. Dankevych, A.Ye. (2011), "Directions of increase of efficiency of economic activities of agricultural holdings", *Ahroinkom*, vol. 4—6, pp. 76—78.
7. Hrynychuk, Yu.S. (2015), "Reproduction and use of production and resource potential of agricultural enterprises on the regulatory basis", *Ekonomika i finansy*, vol. 3, pp. 9—13.
8. Shyian, V.J. Horkovenko, I.V. (2011), "Agricultural holdings in the system of economic structures", *Visnyk KhNAU*, vol. 5, pp. 43—50.
9. Hura, A. M. (2006), "Mechanism study and evaluation of the formation of the aggregate resource potential of agrarian enterprises", *Visnyk Bilotserkivs'koho derzh. ahrar. un-u*, vol. 38, pp. 20—25.
10. Kovalenko, O.V. (2008), "Efficiency of use of resource potential of enterprises", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 7, pp. 70—72.
11. Lypkan', O.V. "Methodical approaches to the assessment of resource provision of agricultural enterprises", available at: www.btsau.kiev.ua/ua/edition.php?read=1332 (Accessed 22 December 2016).

Стаття надійшла до редакції 10.01.2017 р.

УДК 336.22.(477)

А. П. Макаренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя
А. В. Нікулін,
магістрант, Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя

ОЦІНКА РЕФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ В УКРАЇНІ

A. Makarenko,
Doctor of Economics, professor of Accounting and Auditing Department of Zaporizhzhia State Engineering Academy
A. Nikulin,
master of Zaporizhzhia State Engineering Academy

DETERMINE OF THE REFORM OF THE UNIFIED SOCIAL TAX IN UKRAINE

У статті розглянуто загальні основи нарахування і сплати єдиного соціального внеску в Україні та проведено аналіз ефективності системи його адміністрування. Також визначено фактори, що впливають на розмір єдиного соціального внеску. Показано, що введення єдиного соціального внеску, сприяє зменшенню навантаження у взаємодії роботодавців з фондами. Дано характеристику Закону України "Про єдиний соціальний внесок". Встановлено, що вигоди від запровадження єдиного соціального внеску — це збільшення надходжень до соціальних фондів. Проаналізовано суттєві зміни в законодавчій базі з 2017 року, які стосуються єдиного соціального внеску.

The article deals with the general principles of calculation and payment of the unified social tax in Ukraine. Determine the value of a single social contribution to the social protection system. The essence of a single social contribution, the feasibility and benefits of its implementation in the insurance system in Ukraine. It is shown that the introduction of a single social tax, reduces the load in interaction with employers funds. The characteristic of the Law of Ukraine on single social tax. Determined that the benefits of introducing a single social contribution include the increase in revenues to social funds. The analysis of the effectiveness of the control system for the calculation and payment of a single social contribution in Ukraine 2017.

Ключові слова: єдиний соціальний внесок, Пенсійний фонд, соціальне страхування.
Key words: single social contribution, pension fund, social insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки дискусії з приводу ролі, яку відіграє заробітна плата в економіці, посилюються. На рівні підприємства заробітна плата — це видаткова стаття. У Єврозоні побоювання з приводу дефіциту сукупного попиту, виникає внаслідок недостатнього споживання домогосподарств, через зниження або стагнації заробітної плати зростає ризик дефляції. Деякі країни, що розвиваються, і країни з ринком, що формується приділяють заробітній платі підвищену увагу як ключовому компоненту загальної стратегії боротьби з бідністю і нерівністю.

Норма сплати єдиного внеску на сьогоднішній день діє в більшості країн Євросоюзу і є важливим питанням для нашої країни. Актуальність цієї теми обумовлена тим, що єдиний соціальний внесок займає особливе місце в українській податковій системі.

У наш час реформаційні процеси в економіці України проходять особливо динамічно, але, на жаль, не завжди нововведення можуть позитивно позначитись для всіх економічно-правових суб'єктів нашої держави. Так, наміри уряду збільшити вдвічі мінімальні виплати для громадян, без сумніву призведуть до збільшення їхнього добробуту, оскільки зростуть надходження до бюджету від єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб. Але представники малого та середнього бізнесу, які більш ніж великі компанії, в нашій країні, страждають від наслідків економічної кризи, ще більше ускладнять свою ситуацію на ринку попиту та пропозицій. Оскільки збільшення вдвічі мінімальної за-

робітної плати, та зростання в свою чергу податкового навантаження через нарахування єдиного соціального внеску, одразу вплинуть на ціну продукції та послуг через збільшення їх собівартості. Збільшене податкове навантаження, призведе до тінізації бізнесу та масового скорочення працівників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питання порядку нарахування, обчислення та контролю за сплатою єдиного соціального внеску (далі — ЄСВ) присвячені роботи Д.А. Ковалевич, В.М. Кміть, Т.М. Остапенко, Е.О. Максимчук, А.Р. Дуб та ін. При цьому найбільшу увагу приділено порядку нарахування і сплати ЄСВ, у той час як недостатньо розглянутими залишаються питання адміністрування внеску в Україні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є оцінка реформування єдиного соціального внеску в Україні для пошуку дієвих шляхів зниження податкового навантаження на малий та середній бізнес.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Єдиний внесок на загальнообов'язкове страхування (далі — єдиний внесок) — це консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі

з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Зміни в системі соціального страхування нашої країни відбулися 1 січня 2011 року із впровадженням єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, основною метою якого є усунення дублювання страховими фондами функцій, пов'язаних із забезпеченням зборів страхових внесків, веденням обліку їх надходжень та здійсненням контролю за сплатою внесків. Отже, відбулося введення єдиного внеску замість страхових внесків, які раніше сплачувалися у 4 фонди соціального страхування: Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Згідно зі ст. 46 Конституції України [1], громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також з вітальності та в інших випадках, передбачених законодавством. Оскільки від ефективної роботи системи соціального страхування залежить соціальна захищеність населення, виникає необхідність дослідження системи функціонування єдиного соціального внеску.

Функції обліку платників єдиного соціального внеску (ЄСВ), забезпечення збору та ведення обліку страхових коштів, контролю за повнотою та своєчасністю їх сплати, ведення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування покладена на органи державної фіскальної служби України.

Відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [2] єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Завдання адміністрування ЄСВ (зокрема, ведення обліку платників, забезпечення збору та ведення обліку страхових коштів, здійснення контролю за додержанням законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, правильністю нарахування, обчислення та сплати внеску, складання звітності, формування та ведення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування та ін.) було покладено на Пенсійний фонд України.

Оскільки замість Пенсійного фонду єдиний соціальний внесок почало з 01.09.2013 р адмініструвати Міністерство доходів та зборів України (з 2014 року Міністерство доходів України). В травні 2014 року Постановою № 236 Кабінету міністрів України адміністрування ЄСВ покладено на Державну фіскальну службу України. Наведемо основні нормативні акти, що були затверджені та регулюють адміністрування ЄСВ:

1. Наказ № 458 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників [3].

2. Наказ № 449 від 20.04.2015 Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування [4]. Раніше діяв: Наказ № 455 від 09.09.2013 Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [5].

3. Наказ № 450 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку зарахування в рахунок майбутніх платежів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або повернення надміру та/або помилково сплачених коштів [6].

4. Наказ № 450 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку прийняття банками на виконання розрахункових документів на виплату заробітної плати [7].

5. Наказ МФУ № 435 від 14.04.2015 (Раніше діяв Наказ № 454 від 09.09.2013) Про затвердження Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [8].

Як бачимо, адміністрування ЄСВ в Україні історично пройшло досить тернистий шлях та його реформування продовжується і дотепер.

Введення ЄСВ, є важливим кроком на шляху оптимізації діяльності як платників внеску, які до введення консолідованого внеску повинні були надавати звіти до чотирьох фондів, надавати чотири платіжні доручення до банку, так і самих фондів, які змушені були здійснювати схожі функції з реєстрації платників, акумуляції та контролю за надходженням внесків. Аналіз зміни розміру ЄСВ в Україні наведено в таблиці 1.

Для підприємств мінімальний ЄСВ до 2016 року становив 34,7% від розміру мінімальної зарплати. З 01.01.2016 року ставка ЄСВ знижена до 22% (для всіх категорій платників). Тільки за перший квартал 2016 року це призвело до "вибільювання" економіки на 2,5—6% в залежності від галузі.

Слід зазначити, що з 1 січня 2015 роботодавці зобов'язані були сплачувати розмір ЄСВ не менше мінімального (розмір якого розраховується виходячи з мінімальної заробітної плати), незалежно від суми нарахованої заробітної плати.

6 грудня 2016 року парламентарі ухвалили Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (законопроект від 15 вересня 2016 року № 5130). Президент підписав цей закон, він запрацював з 1 січня 2017 року.

Мінімальний страховий внесок з 01.01.2017 р. становить $3200 \times 22\% = 704,00$ грн. Це означає дві дуже важливі речі, які почнуть працювати з 01.01.2017 р.:

— роботодавцям доведеться не тільки переглянути оклади працівників, а й більше сплачувати ЄСВ у розмірі не менше мінімального страхового внеску при нарахуванні зарплати та інших виплат працівникам, у новому збільшеному розмірі;

— зросте і навантаження на підприємців, адже з 2017 року мінімальна щомісячна сума ЄСВ "за себе" для них зросте вдвічі (у грудні 2016 р. вона становила 352 грн.).

Підприємців (крім "єдинників" 1-ї групи) зобов'язують сплачувати ЄСВ не нижче мінімального страхового внеску. Тобто фізичним особам підприємцям на загальній системі слід чекати додаткових витрат у 704 грн. за місяці, навіть коли вони не отримують доходи.

Узагальнюються законопроектом і правила сплати ЄСВ підприємцями:

— всі пенсіонери-підприємці, незалежно від обраної ними системи оподаткування, звільняються від сплати ЄСВ за себе;

— решта підприємців зобов'язують сплачувати ЄСВ не нижче мінімального страхового внеску у розрахунку на місяць. Тобто підприємцям на загальній системі слід чекати додаткових витрат у вигляді сплати ЄСВ за себе за місяці, коли вони не отримують доходи. Для підприємців- "єдинників" нічого не зміниться — вони й надалі сплачуватимуть "за себе" ЄСВ в самостійно визначеному розмірі, але в розрахунку на місяць не нижче мінімального страхового внеску.

Таблиця 1. Мінімальний єдиний соціальний внесок в Україні з 2011 по 2016 рік

Період	Мінімальний єдиний соціальний внесок		
	326,53 грн.	Абсолютна величина відхилення до попереднього періоду	Величина відхилення до попереднього періоду, %
з 01.01.2011 по 31.03.2011			
з 01.04.2011 по 30.09.2011	333,12 грн.	+6.59	+2.0%
з 01.10.2011 по 30.11.2011	341,80 грн.	+8.68	+2.6%
з 01.12.2011 по 31.12.2011	348,39 грн.	+6.59	+1.9%
з 01.01.2012 по 31.03.2012	372,33 грн.	+23.94	+6.9%
з 01.04.2012 по 30.06.2012	379,62 грн.	+7.29	+2.0%
з 01.07.2012 по 30.09.2012	382,39 грн.	+2.77	+0.7%
з 01.10.2012 по 30.11.2012	387,95 грн.	+5.56	+1.5%
з 01.12.2012 по 31.12.2012	393,50 грн.	+5.55	+1.4%
з 01.01.2013 по 30.11.2013	398,01 грн.	+4.51	+1.1%
з 01.12.2013 по 31.12.2013	422,65 грн.	+24.64	+6.2%
з 01.01.2014 по 31.12.2014	422,65 грн.	0	0.0%
з 01.01.2015 по 31.08.2015	422,65 грн.	0	0.0%
з 01.09.2015 по 31.12.2015	478,17 грн.	+55.52	+13.1%
з 01.01.2016 по 30.04.2016	303,16 грн.	-175.01	-36.6%
з 01.05.2016 по 30.11.2016	319,00 грн.	+15.84	+5.2%
з 01.12.2016	352,00 грн.	+33.00	+10.3%

Джерело: на підставі матеріалів джерела [9].

Але, у зв'язку зі встановленням нового розміру мінімальної заробітної плати (3200 грн.), підприємці-«єдинники» і групи отримують пільгу. Вони зможуть сплачувати ЄСВ на рівні 0,5 мінімального страхового внеску (тобто до чергового зростання мінімальної зарплати в 2017 році вони сплачуватимуть ЄСВ на рівні грудня 2016 року). До страхового стажу для нарахування пенсій такі місяці будуть враховуватися пропорційно сплаченому ЄСВ.

У частині легалізації відносин у сфері зайнятості та оплати праці з 2017 року відбудуться наступні зміни:

1) запровадження на ринку праці нового механізму контролю, пов'язаного наданням повноважень зі здійснення контролю у сфері зайнятості та оплати праці виконавчим органам рад міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад;

2) встановлення зобов'язання для фізичних осіб-підприємців сплачувати ЄСВ, якщо вони ведуть діяльність та не отримують дохід;

3) посилення відповідальності юридичних і фізичних осіб-підприємців за недопуск державного інспектора праці до проведення перевірки:

— штраф у розмірі до трьох мінімальних заробітних плат у всіх випадках не допущення інспекторів до перевірки, крім випадку, коли темою перевірки є неоформлення трудових договорів з працівниками та виплата зарплат у «конверті»;

— у розмірі 100 мінімальних заробітних плат при не допущенні державного інспектора праці до перевірки, коли вона здійснюється з метою виявлення працівників з неоформленими трудовими договорами, виплати заробітної плати без нарахування та сплати ЄСВ (виплата зарплати в «конверті») [11].

Сучасній Україні характерна тенденція збільшення числа пенсіонерів при одночасному зниженні числа зайнятих у різних сферах платників податків. За прогнозами в майбутньому чисельність населення України буде тільки знижуватися, наслідком чого буде його подальше старіння. Все це веде до загострення і поглиблення різноманітних проблем як у галузі економіки, так і в соціальній сфері.

Як свідчить практика, введення підвищених ставок по страхових внесках підвищує бажання роботодавців здійснювати виплату заробітної плати з використанням «сірих» схем. Світовий досвід показує, що основними напрямками вирішення проблеми ухилення від оподаткування є: більш ефективне адміністрування податків і створення економічних стимулів для їх сплати. Вищеописана ситуація вимагає вироблення нових підходів у системі реалізації і вдосконалення соціального оподаткування.

На наш погляд, дієвим заходом вирішення проблеми, що склалася є впровадження механізму розподілу

податкового тягаря між працівником і роботодавцем. Відзначимо, що така система сплати не впливає ні на витрати підприємства, що використовує «білі» схеми, ні на доходи працівника, який отримує «білу» зарплату. Змінюється тільки розмір нарахованої заробітної плати, яку необхідно збільшити на обсяг коштів, що витрачаються зараз на сплату єдиного страхового внеску.

Запропоновано шкалу для кожного регіону повинна бути індивідуальна. Нижня межа річного доходу працівника буде прив'язана до величини мінімального розміру оплати праці, скоригованого на коефіцієнт, що враховує регіональну диференціацію даного показника. Верхня межа шкали прив'язана до величини середньої заробітної плати по Україні, скоригована аналогічним чином. Таким чином, при зростанні заробітної плати податкове навантаження на роботодавців буде знижуватися. Це створює додатковий стимул легалізувати тіньові заробітні плати і, таким чином, роботодавець стає зацікавленою стороною в зростанні обсягу страхових внесків, і як наслідок заробітної плати. Прив'язка меж річного доходу до величин мінімальної заробітної плати, середньої заробітної плати — найважливіших соціально-економічних показників, максимально наближує шкалу ставок до реальних доходів населення і робить її відповідно більш ефективною.

Проаналізуємо ситуацію, яка існує на даний момент з єдиним соціальним внеском в Україні за допомогою таблиці 2.

Аналіз справляння ЄСВ показав, для того, щоб збільшення сплати ЄСВ у 2017 році не було таким різким, пропонуємо за базу оподаткування взяти прожитковий мінімум — 1600 грн.

Запропонований спосіб реформування оподаткування найманих працівників є найбільш ефективним у сучасних умовах. Він дозволить значно зменшити частку зарплат «у конвертах», внаслідок чого зростуть надходження єдиного соціального внеску до бюджету.

ВИСНОВКИ

Роки незалежності довели, що будь-які позитивні зміни можливі лише в разі участі суспільства, активною частиною якого є підприємці. Тому потрібно коригувати податковий вплив на середній та малий бізнес, виходячи з реальних розрахунків та пропозицій.

У роботі дано оцінку реформуванню єдиного соціального внеску в Україні, а саме: в цілому фіскальне навантаження зросло удвічі (пропорційно зростанню мінімальної заробітної плати).

На відміну від існуючого, запропоновано за мінімальну базу оподаткування ЄСВ, взяти прожитковий мінімум. Це призведе до зменшення податкового наван-

Таблиця 2. Справляння ЄСВ та пропозиції щодо його удосконалення

Показники	На 01.01.2016 р фактичне значення	На 01.01.2017 р фактичне значення	2017 рік пропонується	Відхилення	
				Фактичне 2017/2016	Факт./Проп. 2017/2017
Мінімальна заробітна плата, грн.	1378	3200	3200	1822	-
Прожитковий мінімум, грн.	1378	1600	1600	222	-
База оподаткування	Нарахована заробітна плата, але не менше ніж 1378	Нарахована заробітна плата, але не менше ніж 3200	Прожитковий мінімум 1600	1822	-1600
Мінімальний граничний розмір бази ЄСВ, грн.	1378	3200	1600	1822	-1600
Нарахування ЄСВ (22%), грн.	303,16	704	352	400,84	-352

таження на підприємства малого і середнього бізнесу та стимулюватиме підприємців спрямовувати вивільнені кошти на розвиток. Також надані пропозиції, можливо, стримають прогнозовану хвилю звільнень працівників з метою економії фонду оплати праці та зменшення податкового тягаря.

Коригування бази оподаткування єдиного соціального внеску для платників спрощеної системи оподаткування, дасть змогу залишитись конкурентоспроможними на ринку та зменшить рівень тінізації бізнесу.

Література:

- Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР станом на 12.04.2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Закон України № 2464-VI від 01.01.2013 "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
- Наказ № 458 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та Положення про реєстр страхувальників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1646-13>
- Наказ № 449 від 20.04.2015 Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15>
- Наказ № 455 від 09.09.2013 Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1622-13>
- Наказ № 450 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку зарахування в рахунок майбутніх платежів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або повернення надміру та/або помилково сплачених коштів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1601-13>
- Наказ № 450 від 09.09.2013 Про затвердження Порядку прийняття банками на виконання розрахункових документів на виплату заробітної плати [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1602-13>
- Наказ МФУ № 435 від 14.04.2015 (Раніше діяв Наказ № 454 від 09.09.2013) Про затвердження Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1628-13>
- Єдиний соціальний внесок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/social/>

10. Яким буде ЄСВ у 2017 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://businessua.com/podatki/29986yakim-bude-esv-u-2017-roci.html>

11. Рада дала старт реформі оплати праці — прийнято закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukraine-live.com/news/11760#page>

References:

- Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 20 Dec 2016).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On collection and accounting of single contribution for obligatory state social insurance", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Revenues and Duties of Ukraine (2013), Order "On approval of the Procedure of registration of payers of single contribution for obligatory state social insurance and the regulations on the register of policyholders", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1646-13> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Finance of Ukraine (2015), Order "On approval of the Instruction about the procedure for calculation and payment of single fee for obligatory state social insurance", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Revenues and Duties of Ukraine (2013), Order "On approval of the Instruction about the procedure for calculation and payment of single fee for obligatory state social insurance", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1622-13> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Revenues and Duties of Ukraine (2013), Order "On approval of the Procedure of crediting against future payments of single fee for obligatory state social insurance or return of excessively and/or erroneously paid funds", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1601-13> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Revenues and Duties of Ukraine (2013), Order "On approval of the Procedure of acceptance by banks for the execution of payment documents for payment of wages", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1602-13> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "On approval of the Procedure of formation and submission by policyholders report on amounts of accrued single fee for obligatory state social insurance", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1628-13> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ministry of Finance of Ukraine (2016), "Single social contribution", available at: <http://index.minfin.com.ua/index/social/> (Accessed 20 Dec 2016).
- BusinessUA (2016), "What will be the SSC in 2017", available at: <http://businessua.com/podatki/29986yakim-bude-esv-u-2017-roci.html> (Accessed 20 Dec 2016).
- Ukraine-live (2016), "Rada was the start of the pay reform is enacted", available at: <http://ukraine-live.com/news/11760#page> (Accessed 20 Dec 2016).

Стаття надійшла до редакції 10.01.2017 р.

М. В. Тарасюк,

д. е. н., професор кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет

О. В. Малярчук,

аспірант кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет

СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

М. Tarasyuk,

Professor of the Department of Finance of Kyiv National University of Trade and Economics

O. Maliarchuk,

graduate student of the Department of Finance, of Kyiv National University of Trade and Economics

MODERN INNOVATION POLICY IN UKRAINE: IMPLEMENTATION AND FINANCING

У статті розглянуто сучасні тенденції фінансового забезпечення в Україні розбудови економіки та суспільного життя, заснованого на знаннях, реалізації інтелектуального, людського і природного потенціалу країни. Зокрема виділено макроекономічні фактори впливу на реалізацію інноваційної політики, державні стратегічні цілі та їх фінансову підтримку в порівнянні з іноземними державами. Проаналізовано динаміку фінансування наукової та науково-технічної діяльності за джерелами. У структурі такого фінансування в Україні протягом всього періоду дослідження спостерігається підвищення питомої ваги власних коштів, інших джерел та відповідно зменшення питомої ваги коштів державного бюджету, вітчизняних та іноземних замовників, що знайшло відображення у негативній динаміці обсягів реалізованої інноваційної продукції. Визначено основні фактори, що вплинули на рейтингове місце України за індексом конкурентоспроможності наданого у звіті Всесвітнього економічного форуму.

The article discusses the current trends of financial support for Ukraine's economy and society development based on knowledge, implementation of intellectual, human and natural potential of the country. In particular, the article highlights the impact of macroeconomic factors on the implementation of innovation policy, state strategic objectives and their financial support in comparison with foreign countries. The dynamics of science financing were analyzed in dependence of their sources. In the structure of the described financing we observed the following: increase in the proportion of own funds and other sources and accordingly decrease in the share of the state budget, domestic and foreign customers. This trend reflected in the negative dynamics of the volume of innovative product sales during the whole period of study. The main factors influencing the Ukraine's rating position in the competitiveness index provided by the World Economic Forum were defined.

Ключові слова: інноваційна політика, фінансовий механізм, фінансове забезпечення, джерела фінансування, стратегія інноваційного розвитку, наукоємність ВВП, конкурентоспроможність.

Key words: innovation policy, financial mechanism, financial support, financial sources, strategy of innovation development, research intensity of GDP, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В Україні функціонування національної інноваційної системи характеризується структурною деформованістю, інституційною неповнотою, неузгодженістю та незбалансованістю технологічних, економічних і соціально-ціннісних аспектів. У зв'язку з цим інноваційність України оцінюється у світі досить низько. Якщо Україна має намір інтегруватися до європейського співтовариства, забезпечити суспільний добробут європейського рівня, то запровадження інноваційної політики виглядає безальтернативним і на цей час має реальні передумови. На відміну від інших європейських країн, Україні життєвоважливо посилювати функціонування національної інноваційної системи.

Відповідальність за побудову підсистем: законодавчої, нормативної, організаційної, науково-технічної, національної інноваційної політики несе держава. Вона повинна забезпечити синергічну діяльність влади, науки та освіти, суспільства і підприємництва у процесі реалізації інноваційної політики країни.

Ще одним важливим завданням держави у процесі реалізації інноваційної політики, з огляду на досвід країн ОЕСР останніх років, виступає необхідність приділяти увагу оцінюванню ефективності інноваційної політики для формування подальших політичних перетворень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Дослідження проблем побудови та реалізації інноваційної політики в країні відображені в наукових працях

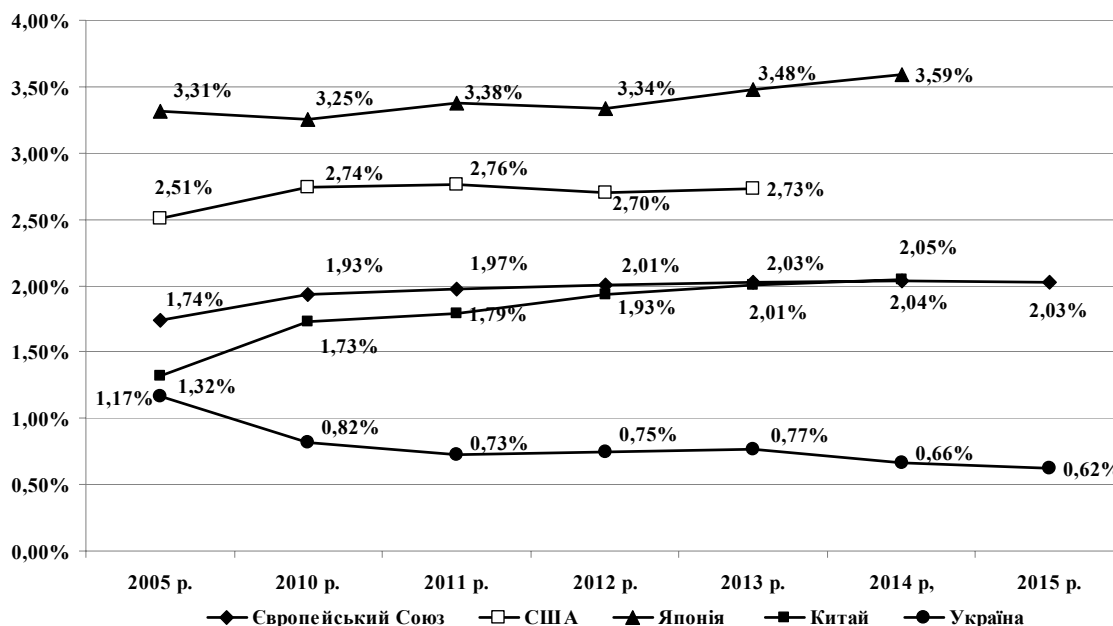

Рис. 1. Динаміка витрат на наукові дослідження і розробки відносно ВВП у провідних країнах світу та Україні, %

Джерело: складено автором на основі даних [8].

таких вчених, як: В. Геєць, Г. Андрощук, В. Александра, А. Федулова, А. Даниленко, С. Онишко, М. Крупка, З. Варналії, В. Шовкалюк, М. Ермошенко, Т. Васильєва та інші. Зважаючи на значний внесок наукового надбання в цій сфері, динаміка глобалізаційних процесів, зміна кон'юнктури ринку потребує постійного наукового вдосконалення реалізації інноваційної політики країни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження реалізації інноваційної політики в Україні на сучасному етапі. На основі аналізу, визначити недоліки та шляхи її удосконалення для забезпечення побудови конкурентоспроможної економіки інноваційного типу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВИНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНІХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для української держави національні інноваційні орієнтири представлені в Стратегії інноваційного розвитку України на 2010—2020 рр. Вона спрямована на утвердження в Україні інноваційної моделі соціального та економічного розвитку, створення умов для розбудови української економіки та суспільного життя, заснованих на знаннях, повинна забезпечити зростання продуктивності використання інтелектуального, людського і природного потенціалу країни, підняття рівня конкурентоспроможності національної економіки, досягнення сталого розвитку і підвищення добробуту громадян.

Інновації дозволяють підтримати і наростити конкурентоспроможність, що проявляється у послідовній інноваційній політиці, інституційному забезпеченні, високому рівні адаптивності до мінливого ринку, здатності до реалізації інноваційного потенціалу.

Ефективність реалізації інноваційного потенціалу визначає позиції країн у соціально-економічному розвитку та створює умови суперництва в науці. Наука сьогодні генерує суспільний розвиток, забезпечує конкурентоспроможність національних господарств. Наукові досягнення дозволяють вирішувати завдання інноваційної політики, інтегрують господарське життя до нових викликів та завдань, тим самим пропонуючи нові рішення забезпечують конкурентні переваги у боротьбі за першість у світовій господарській системі. А сукупність конкурентних переваг через комерціалізацію генерують додаткові фінансові потоки для національної економічної системи. Тому збільшення витрат на цю сферу забезпечує мультиплікативний ефект для економіки. Крім того, виклики суспільства та його постійно зростаючі потреби можуть бути задоволені через результати наукових досягнень.

Продуктивність наукової інфраструктури країни визначається системою фінансового забезпечення НДДКР. Чим більше фінансових потоків економічна система спрямовує на дослідження і розробки відповідно більше генерується наукових результатів. Тому провідні держави світу, а також держави, котрі розвиваються, постійно проводять роботу щодо підвищення обсягів фінансування НДДКР.

Так, світові тенденції у наукоємності ВВП спрямовані до його збільшення (рис. 1). Переважна більшість провідних економічних систем генерує на наукові дослідження і розробки 2—4% ВВП, що свідчить про важливе значення наукової сфери в країні. Попри визначений необхідний рівень показника наукоємності ВВП у 2,5—3% ВВП, у Стратегії інноваційного розвитку України на 2010—2020 рр., для становлення та реалізації інноваційної моделі економічного розвитку України, спостерігаємо протилежну тенденцію, що спрямована, починаючи з 2005 р., до зменшення витрат на науку до 0,62 % ВВП України в 2015 р., що є найменшим значенням протягом 2005—2015 рр. (рис. 1).

На фоні негативних тенденцій у фінансовому забезпеченні наукової діяльності по відношенню до ВВП, значно зменшено абсолютні витрати. Відповідно до середньорічного валютного курсу гривні до євро, у 2015 р. порівняно з 2012 р. витрати на НДДКР зменшились більш ніж вдвічі та становили на 11% менше рівня 2010 р. Тоді як, більшість зарубіжних країн нарощували свої витрати на цю сферу, а зокрема Китай у 2014 р. у порівнянні з 2010 р. такі витрати подвоїв [8].

Недофінансування, розриви у фінансуванні мають вагомий вплив на результативність та ефективність наукових досліджень. Окрім того, зменшують ринкову актуальність винаходу [1, с. 533].

Це веде за собою негативні інфраструктурні зміни. Зокрема протягом 2010—2015 рр., на 35% зменшилась кількість організацій, що здійснювали наукову і науково-технічну діяльність. Більше ніж на 40% зменшилась чисельність працівників даної сфери [5]. А це відтік наукових кадрів, виховання яких займає роки, що є прямою втратою інноваційного потенціалу. Для прикладу кількість дослідників у країнах ЄС, за цей період, збільшилась більш ніж у 3 рази.

В останні роки, особливо важливою є ефективність наукових працівників у забезпеченні інноваційних досягнень, що спричинило збільшення фінансування провідними країнами залучення наукових кадрів з різних куточків світу. В Україні через дефіцит фінансування автоматично створено умови відтоку продуктивного наукового персоналу закордон.

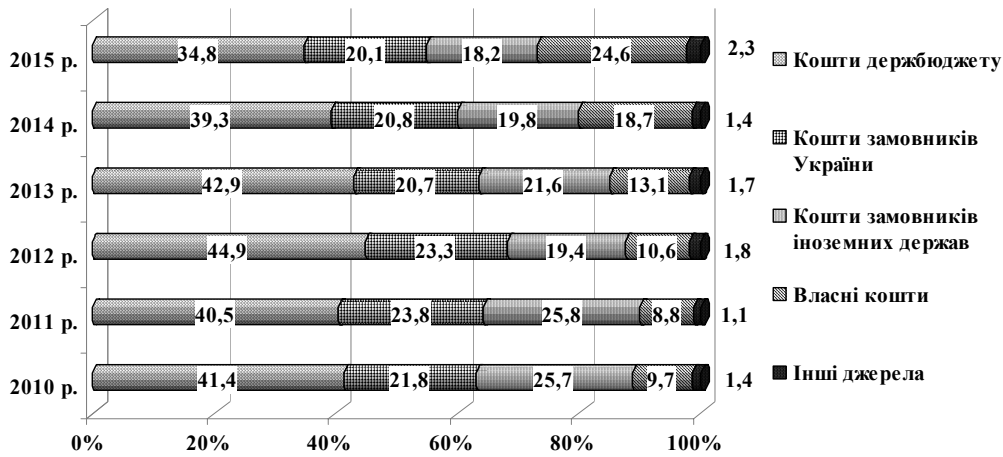

Рис. 2. Фінансування наукових досліджень і розробок в Україні за джерелами у 2010–2015 рр., %

За останні 15 років в Україні жодного бюджетного року не виконувався обов'язок держави, визначений Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність", щодо забезпечення бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП. А реальна частка витрат бюджету на науку в 10 раз менша ніж витрати на діяльність органів державної влади та правоохоронних органів, тоді як, у провідних країнах світу тенденція до перевищення витрат на науку в порівнянні з витратами на діяльність органів державної влади та правоохоронних органів.

Щодо структури джерел фінансування наукової і науково-технічної діяльності в Україні протягом всього періоду спостерігається підвищення питомої ваги власних коштів та інших джерел. Варто відзначити негативну тенденцію до зменшення питомої ваги з боку держбюджету, вітчизняних та іноземних замовників. Спостерігаємо зниження зацікавленості реального сектору економіки в наукових результатах (рис 2). Причиною є несприятлива ринкова кон'юнктура та низька продуктивність наукового сектору через низький рівень розвитку наукової інфраструктури.

У промисловому секторі основними джерелами фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні залишаються власні кошти, кошти іноземних інвесторів, кошти держбюджету та інші джерела, не заборонені законодавством України.

Найбільшою є питома вага фінансування за рахунок власних коштів (97,2%). У 2015 р. частка фінансування із державного бюджету склала 0,4%, що значно менше, ніж у 2014 р. (у 2014 р. частка бюджетного фінансування інновацій становила 4,5%) (табл. 1).

Протягом 2010–2015 рр. спостерігається нестабільна ситуація відносно джерел фінансування інноваційної діяльності. Частка власних коштів за період з 2010 по 2011 рр., зростає із 4775,2 до 7585,6 млн грн. Починаючи з 2012 р. вона скоротилась із 7335,9 млн грн. у 2012 р. до 6540,3 млн грн. у 2014 р. Але у 2015р. обсяги власних джерел фінансування інновацій зросли більше як у двічі і досягли показника 13427,0 млн грн. (табл. 2).

За період з 2010 р. до 2013 р. обсяги державної фінансової допомоги у розвитку інноваційної діяльності стрімко зростає — з 87,0 млн грн. (2010 р.) до 244,3 млн грн. (2012 р.). У 2013 р. відбулось різке скорочення грошових надходжень аж до 24,7 млн грн. і у 2014 р.

обсяги так само різко зросли до 344,1 млн грн. У 2015 р. знову значно скоротилось державне фінансування до 55,1 млн грн.

Відносно коштів іноземних інвесторів також спостерігається нестабільність у фінансуванні. З 2011 р. обсяги іноземних інвестицій поступово зростає з 56,9 млн грн. у 2011 р. до 1253,2 млн грн. у 2013 р. Але у 2014 р. цей показник різко скоротився до 138,7 млн грн., а у 2015 р. до 58,6 млн грн. Причинами цього є відмова іноземних інвесторів вкладати кошти в інновації через соціально-економічну нестабільність країни.

В умовах скорочення фінансування інноваційної діяльності, відповідно до питома вага підприємств, що займаються інноваціями серед загальної кількості промислових підприємств України змінювалась наступним чином: з 11,5% у 2010 р. відбулося зростання до 13,6% у 2012 р. У 2012–2014 рр. кількість підприємств залишалася стабільною. У 2015 р. інноваційною діяльністю займалися 17,3% підприємств. Впровадження інновацій у 2015 р. здійснювали 15,2% інноваційно-активних промислових підприємств, даний показник є найвищим за останні 10 років. Найнижчого значення цей показник досягнув у 2005 р. — 8,2%.

Протягом 2005–2015 рр. спостерігається скорочення частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі виготовленої промислової продукції. Як видно з рисунка 3, з 2005 р. до 2007 р. бачимо зростання частки інноваційної продукції до 6,7%, з 2008 р. спостерігається різке скорочення даного показника. Зокрема, лише 1,4 % промислової продукції у 2015 р. була інноваційною, тоді як у 2005 році цей показник був у 4,6 рази вищим.

У розвинутих країнах світу інновації є ключовим фактором соціально-економічного розвитку. За останніми дослідженнями виявлено, що у цих країнах від 50 до 95% приросту ВВП отримується за рахунок інновацій, при цьому займаються інноваційним бізнесом до 25% працездатного населення. В той час коли в Україні зростання ВВП на основі впровадження інноваційної діяльності знаходиться на рівні менше 1%. Досвід зарубіжних країн свідчить, що, якщо частка інноваційної продукції у ВВП країни становить менше 20 %, то національна продукція втрачає конкурентоспроможність. Так, середньоєвропейський показник складає 25–35%, а в Китаї він сягає 40 % [4].

Ще одним бар'єром реалізації інноваційної політики є структура економіки України. Домінують низькотехно-

Таблиця 1. Динаміка обсягів фінансування інноваційної діяльності в Україні за джерелами

Роки	Загальна сума витрат, млн грн.	У тому числі за рахунок коштів							
		власних		державного бюджету		іноземних інвесторів		інші джерела	
		млн грн.	пит. вага, %	млн грн.	пит. вага, %	млн грн.	пит. вага, %	млн грн.	пит. вага, %
2011	14333,9	7585,6	52,9	149,2	1,0	56,9	0,4	6542,2	45,6
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,7	2925,6	25,5
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,3	1253,2	13,1	1311,3	13,7
2014	7695,9	6540,3	85,1	344,1	4,5	138,7	1,8	672,8	8,7
2015	13813,7	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,1

Джерело: складено автором на основі даних [4].

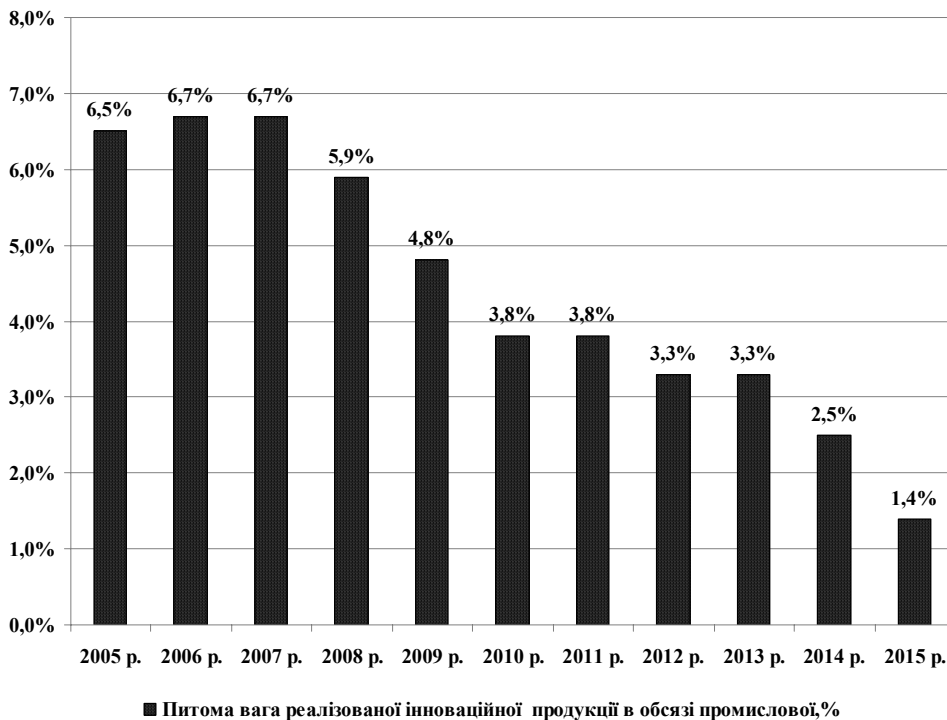

Рис. 3. Динаміка питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції, 2005–2015 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [4].

логічні галузі виробництва, що відносяться до малонаукоємних галузей (виробництво 3-го та 4-го технологічних укладів) і в той же час ресурсоемні з низьким рівнем доданої вартості. Вони слабо реагували на відносно обмежені фінансові вливання, стримані стимули і пільги інноваційної трансформації. В умовах існуючої структури навіть при щорічному зростанні ВВП на 3–5% неможливо досягти її реального розвитку, оскільки кожна одиниця зростання ВВП потребує ще більше зростаючих для цього витрат.

У Стратегії інноваційного розвитку України на період 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів визначено, що для забезпечення інноваційної перебудови економіки та впливу інновацій на економічну систему необхідно збільшити частку технологічно високих виробництв до 35–40%, а частку наукоємної продукції до 25–30% і частку підприємств, що впроваджують інновації в 3–3,5 рази [3]. Розуміємо, що для досягнення вищезазначених показників, необхідне зростання витрат, тому зростає важливість ефективності функціонування фінан-

сового механізму у становленні інноваційного типу економіки України.

З іншого боку, природні багатства України є одними з найбільших у світі. Визначивши інноваційний шлях розвитку національного господарства, гостро стоїть необхідність раціонального їх використання в національній економіці. За наявного природно-ресурсного потенціалу створивши умови інвестиційної підтримки інноваційної діяльності науковий прогрес та його комерціалізація можуть мати для інвесторів фінансовий мультиплікатор.

Виявлені тенденції, фактори розвитку, ефективність реалізації затверджених стратегічних планів, дозволили дійти висновку, що пройшовши половину часового періоду, починаючи з 2010 року, ефективність реалізації Стратегії на 2010–2020 рр. була дуже низькою. В Україні параметри науково-технологічного розвитку залишаються за межами граничних інтервалів, не забезпечено побудови інноваційно-інвестиційної моделі її соціально-економічного розвитку, на основі випереджальних технологій та високотехнологічних галузей [3]. На жаль зали-

шається низькою ефективність використання інтелектуального потенціалу, нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін, українська держава є постачальником природної сировини і робочої сили для транснаціональних компаній та розвинених країн, які концентрують глобальний інтелектуальний потенціал. Через що, побудова конкурентоспроможної національної економіки, досягнення її стабільного розвитку, заснованого на знаннях і підвищення добробуту суспільства залишилися нереалізованими.

Так, згідно з дослідженням рівня конкурентоспроможності національних економік, що здійснюються в межах Всесвітнього економічного форуму, Україна починаючи з 1997 року, належала до країн групи із факторно-керованою економікою. Тільки 2011–2012 рр. вона ввійшла в перехідну стадію та в 2012–2013 рр. перейшла до групи країн з економіками керованими ефективністю [7].

За даними Європейського інноваційного табло, що відображає систему показників науково-технічної та

Таблиця 2. Місце України в Рейтингу Всесвітнього економічного форуму у 2013–2016 рр.

Показники	Рейтинг країни за рівнем конкурентоспроможності				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Загальний індекс	73	84	76	79	85
Основні показники (40%)	79	91	87	101	102
1) інституційне середовище	132	137	130	130	129
2) інфраструктура	65	68	68	69	75
3) макроекономічне середовище	90	107	105	134	128
4) здоров'я і початкова освіта	62	62	43	45	54
Фактори підвищення ефективності (50%)	65	71	67	65	74
5) вища освіта і підготовка	47	43	40	34	33
6) ефективність товарного ринку	117	124	112	106	108
7) ефективність ринку праці	62	84	80	56	73
8) розвиток фінансового ринку	114	117	107	121	130
9) технологічна підготовка	81	94	85	86	85
10) ринкова потужність	38	38	38	45	47
Інновації та фактори розвитку (10%)	79	95	92	72	73
11) розвиток ринку	91	97	99	91	98
12) інновації	71	93	81	54	52
Кількість країн дослідження	144	148	144	140	138

Джерело: складено автором на основі даних [7].

Таблиця 3. Місце України в рейтингу Всесвітнього економічного форуму за інноваційним розвитком 2010–2016 рр.

Показник	Місце України в рейтингу Всесвітнього економічного форуму						
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Інноваційний розвиток	63	74	71	93	92	72	52
Інноваційний потенціал	37	42	58	100	82	52	49
Якість діяльності науково-дослідних установ	68	72	64	69	67	43	50
Витрати бізнесу на НДДКР	69	75	104	112	66	54	68
Дослідницька співпраця між університетами та промисловістю	72	70	69	77	74	74	57
Державна підтримка передових технологій	112	112	97	118	123	98	82
Наявність вчених та інженерів	53	51	25	46	48	29	29
Кількість виданих за рік патентів на 1 млн чоловік	64	71	51	52	62	50	49
Кількість країн дослідження	139	142	144	148	144	140	138

Джерело: складено автором на основі даних [7].

інноваційної діяльності і на основі якого розраховано зведений індекс інновацій, Україна у 2014 році має статус "Інноватор, що розвивається" зі значенням зведеного індексу 0,206, випереджаючи лише Болгарію, серед країн поданих у дослідженні, і є вдвічі меншим у порівнянні з середньоєвропейським значенням [6].

Поряд із низьким рівнем інноваційного розвитку, загальний індекс конкурентоспроможності України на світовому ринку є також достатньо низьким та прослідковується спад за ключовими показниками. Проте у загальному рейтингу конкурентоспроможності Україна з 84 місця у 2012 р., піднялася до 79 у 2015 р. і вже у 2016 р. понизилась у рейтингу до 85 місця, при цьому не змінивши оцінку в 4,0 порівняно з попереднім періодом (табл. 2).

Протягом досліджуваного періоду по групі основних показників спостерігається погіршення, зокрема погіршення рейтингу макроекономічного середовища. Відбулося зниження показника у зв'язку із різким зростанням рівня інфляції до 12,1% у 2014 р., по відношенню 0,3% дефляції у 2013 р. Погіршився кредитний рейтинг країни з 32,7 пункти у початковому періоді, на 8,9 пункти, до 23,8 у 2014 році. Варто позитивно відзначити високі позиції України за показниками ємності ринку (47 місце) близько з такими країнами, як Австрія (43 місце), Фінляндія (59 місце), а також вищої, середньої та професійної освіти (33 місце) [7].

Ще одним негативним фактором, згідно з даними звіту глобальної конкурентоспроможності ВЕФ, є дефіцит Державного бюджету України за 2014 рік, що знаходиться на рівні 4,5% по відношенню до ВВП. В той час, як для збере-

ження бюджетної безпеки він не повинен перевищувати 3%. Відповідно виникає ризик його покриття за рахунок зовнішніх запозичень, обсяг яких постійно росте. За 2014 рік рівень загального державного боргу зріс до 71,2% по відношенню до ВВП, перевищивши рівень індикатора боргової безпеки у 60% ВВП. Це перемістило рейтинг країни за цим показником з 60-го місця в 2012 році на 110 місце у 2014 році.

Додатково ускладнює ситуацію, відсутність доступу до дешевих фінансових ресурсів на фінансових ринках. Тому протягом 2013–2014 рр. значно зросла вартість обслуговування державного боргу. Співвідношення платежів по обслуговуванню державного боргу до обсягу доходів Державного бюджету України у 2013 р. склало 9,3%, а в 2014 році зросло до 13,4%. В абсолютному вимірі це спричинило збільшення витрат на обслуговування з 31,7 млрд грн. до 48,0 млрд грн. відповідно, що значно зменшило можливість ефективно фінансувати інші статті витрат державного бюджету.

Поряд із зовнішніми запозиченнями у зв'язку з обслуговуванням та погашенням державного і гарантованого державою боргу в іноземній валюті та іншими факторами фінансової діяльності країни, критичного зменшення зазнали міжнародні резерви країни. Їх рівень знизився з 20,4 млрд дол. США в 2013 р. до 7,5 млрд США у 2014 р. А частка таких резервів по відношенню до валового зовнішнього боргу становила 14,37% та 5,54% відповідно. Оптимальним є досягнення значення показника 50% валового зовнішнього боргу. Критичним є співвідношення на рівні 20% та вказує на високий ступінь залежності від зовнішніх запозичень і фінансову нестабільність країни.

Таблиця 4. Динаміка розвитку фінансового ринку 2012–2016 рр.

Роки	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.	
	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце	оцінка	місце
Розвиток фінансового ринку	3,5	114	3,5	117	3,5	107	3,2	121	3,0	130
Відповідність фінансових послуг потребам ринку	3,8	113	3,8	109	3,9	102	3,9	101	3,6	112
Доступність фінансових послуг	3,5	111	3,4	126	3,5	123	3,5	123	3,0	116
Фінансування через місцевий ринок цінних паперів	2,3	129	2,4	127	2,7	108	2,6	118	2,5	127
Доступність кредитів	2,3	107	2,3	116	2,6	87	2,6	87	3,0	112
Доступність венчурного капіталу	2,2	106	2,1	120	2,3	97	2,4	102	2,1	123
Міцність банків	3,1	142	3	143	3	138	2,6	140	2,1	138
Регулювання фондових бірж	3,1	124	2,9	129	2,9	127	2,5	135	2,1	137
Індекс юридичних прав	9	11	9	12	9	11	8	17	8,0	20
Кількість країн дослідження	144		148		144		140		138	

Джерело: складено автором на основі даних [7].

Поряд із вищезазначеними несприятливими макроекономічними тенденціями, місце України у рейтингу інноваційного розвитку країн, протягом досліджуваного періоду покращилося на 43 пункти від найнижчого місця у 2013 р., з 95 місця серед 148 країн до 52 серед 138 країн у 2016 р. Так, 2013 рік, серед інших, можна відзначити найнижчими показниками інноваційного розвитку України та найбільшою кількістю країн дослідження, що певним чином у зв'язку з вищими рейтингами інших країн витіснили рейтинг України на гірше місце (4).

Порівняно високі позиції, за 2016 р., Україна займає за показниками — інноваційного потенціалу (52 місце), групою показників котрі відображають науковий потенціал: наявність вчених та інженерів (29 місце), якість діяльності науково-дослідних установ (50 місце), кількість виданих за рік патентів на 1 млн чоловік (49 місце) (табл. 3). Позитивна динаміка у рейтингу зберігається за показником державної підтримки передових технологій та показником співпраці між університетами та промисловістю, за якими Україна займає найкращі позиції в досліджуваному періоді. Дещо погіршився показник зацікавленості бізнесу у НДДКР.

З огляду на високі показники кількості вчених та інженерів, кількості виданих патентів, якості діяльності науково-дослідних установ, зростання інноваційного потенціалу та спаду стрімкому спаду обсягу реалізованої інноваційної продукції, можна говорити про те, що потенціал забезпечення технологічної конкурентоспроможності не використовується належним чином, наслідком чого є втрата існуючих передумов стійкого зростання.

Незважаючи на позитивне просування України в загальному рейтингу за інноваційним розвитком, абсолютні показники, за виключенням кількості виданих патентів та інноваційного потенціалу, які постійно покращувались, в останньому періоді дещо погіршилися або залишилися без змін. Дещо впали показники за інноваційним розвитком у 2016 р.

З огляду на вищезазначене, прослідковується слабкий зв'язок економічного середовища з інноваційною сферою в країні. Поряд з позитивними зрушеннями в інноваційному розвитку зберігаються негативні тенденції за групою основних показників та показниками підвищення ефективності. Така кон'юнктура створює умови для накопичення та поступового нівелювання інноваційного потенціалу, що відображається на показнику інноваційного розвитку. Очевидно, що конкурентоспроможні інновації створюються зростаючими економічними системами та надалі є генераторами їхнього зростання. Тому сьогодні перед державою в Україні стоїть надскладне і надзвичайно важливе завдання створення умов зростання конкурентоспроможності країни на інноваційній основі у міжнародному середовищі.

На нашу думку, вагоме значення у нарощенні національної конкурентоспроможності через інноваційне стимулювання відіграє ефективність фінансового ринку. Його можливість генерувати необхідні науково-виробничі результати, підтримувати їх комерціалізацію та розвиток. З огляду на дані таблиці 4, всі показники розвитку фінансового ринку України в абсолютному чи то рейтинговому значенні, за виключенням показника доступності кредитів, погіршилися.

Мало того, що відбувається постійне послаблення фінансового сектору, по деяких показниках Україна займає у глобальному рейтингу останні місця. Зокрема міцність банківського сектору показала найгірший рейтинг у світі при розрахунку індексу конкурентоспроможності країни. Невтішним є загальний рівень розвитку фінансового ринку, за яким займаємо в 2016 р., місце в останній десятці.

Погіршення фінансового клімату інноваційного розвитку в Україні можна пояснити підвищенням прояву макроекономічних, політичних, а також фінансових ризиків, що ускладнили функціонування цього сектору. Підвищили фінансову нестабільність і слабкість фінансового сектору.

Усе це свідчить про необхідність підвищення масштабу державного регулювання у сфері реалізації інноваційної моделі розвитку української економіки. Оскільки в останні роки, реальний сектор втратив зацікавленість до інноваційної діяльності та об'єктивно не забезпечує її фінансування.

Отже, непослідовність держави у реалізації пріоритетів Стратегії інноваційного розвитку України на період 2010—2020 рр., погіршення функціонування макроекономічного, політичного середовища не дозволило змістити Україну на шляху до проведення структурних змін у соціально-економічному житті країни.

Протягом більшої половини терміну впровадження стратегії, не досягнуто стало економічного зростання, заснованого на результатах науково-технічної діяльності, не забезпечено дію фінансового механізму реалізації інноваційної діяльності та стратегічної перебудови національної економіки.

Література:

1. Федуллова А.І. Інноваційна політика: підручник для студ. вищ. навч. закл./ А.І. Федуллова, А.А. Мазаракі, Г.О. Андрощук. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 604 с.
2. Інноваційна Україна — 2020: Національна доповідь / За ред. В.М. Гейця та ін. — К.: НАН України, 2015. — 336 с.
3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Автори-упорядники: Г.О. Андрощук, І.Б. Жиляєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — 632 с.
4. Аналітична довідка Міністерства освіти та науки України "Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2015 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua>
5. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Innovation Union Scoreboard 2015 [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2015_en.pdf
7. Офіційний сайт World Economic Forum The Global Competitiveness Report 2016—2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2016-2017>
8. Total Intramural R&D Expenditure (GERD) by Sectors of Performance [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

References:

1. Fedulova, L.I. Mazaraki, A.A. and Androshchuk, H.O. (2012), *Innovatsiyna polityka* [Innovation policy], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
2. Heyets, V.M. (2015), *Innovatsiyna Ukraina 2020. Natsional'na Dopovid'* [Innovative Ukraine 2020: National Report], NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
3. Androshchuk, H.O. Zhylyayev, I.B. Chyzhevs'kyi, V.H. and Shevchenko, M.M. (2009), *Stratehiya innovatsiynoho rozvytku Ukrainy na 2010—2020 roku v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv* [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010—2020 in conditions of global challenges], *Parlaments'ke vyd-vo*, Kyiv, Ukraine.
4. Ministry of Education and Science of Ukraine (2016), "Analytical Reference "State of science and technology, the results of scientific, technical, innovation, technology transfer", available at: <http://mon.gov.ua> (Accessed 17 Nov 2016).
5. The official site of State Statistic Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 17 Nov 2016).
6. European Commission (2015), "Innovation Union Scoreboard", available at: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2015_en.pdf (Accessed 17 Nov 2016).
7. The official site of World Economic Forum (2017), "The Global Competitiveness Report 2016—2017", available at: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2016-2017> (Accessed 17 Nov 2016).
8. Eurostat (2017), "Total Intramural R&D Expenditure (GERD) by Sectors of Performance", available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (Accessed 17 Nov 2016).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2017 р.

УДК 331.556.4.(477)

І. А. Колесник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ

I. Kolesnyk,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Department of Personnel Management and Labor Economics,
State Employment Service Training Institute, Kyiv

EFFICIENCY OF POLICIES IN LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN
ASPIRATIONS

Стаття присвячена проблемі формування ефективної політики України в сфері трудової міграції. Здійснено оцінку ступеня інтеграції України у міжнародні міграційні процеси. Проаналізовано основні наслідки трудової міграції та їхній вплив на розвиток трудового потенціалу країни. Обґрунтовано необхідність гармонізації міграційної політики України та держав-членів ЄС.

The paper devoted to the problem of forming effective policy of Ukraine in the in the field of labor migration. The estimation of the degree of integration of Ukraine into the international migration was performed. The basic effects of migration and their impact on the employment potential was analyzed. The paper substantiated necessity of harmonizing migration policy of Ukraine and EU member states.

Ключові слова: міжнародна міграція, міграційна політика, міжнародна мобільність трудових ресурсів, трудова міграція.

Key words: international migration, migration policy, international labor mobility, labor migration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтенсифікація міграційних процесів є і одним із визначальних чинників і наслідком глобалізації світового господарства. Як засвідчує світовий досвід, трудова міграція забезпечує беззаперечні переваги як країнам-донорам робочої сили, так і країнам-реципієнтам. Проте, вона створює та загострює соціально-економічні проблеми у суспільствах. Нейтралізація (або пом'якшення) негативних наслідків та посилення позитивного ефекту від участі країни в процесах міжнародної трудової міграції і є основним завданням державної міграційної політики. Наслідками обрання хибних орієнтирів у міграційній політиці, зокрема, можуть бути зростання нелегальної міграції або наступна соціальна активність повернення мігрантів. Досвід багатьох країн з розвинутою економікою переконливо доводить неефективність жорстких директивних заходів у сфері регулювання міграційних процесів, натомість засвідчує необхідність застосування непрямих координуючих дій з боку держав та урядів.

Таким чином, державна міграційна політика є собою цілеспрямованою діяльністю держави з регулювання процесів експорту та імпорту робочої сили в країну та з неї. У відповідності з цим, кожною державою здійснюється два види міграційної політики: імміграційна та еміграційна, суть яких полягає як у захисті інтересів національних робітників та робітників-мігрантів, так і в забезпеченні взаємного захисту інтересів самих держав, що експортують й імпортують робочу силу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток наукових поглядів на трудову міграцію, в залежності від завдань, які намагаються вирішити дослідники, відбувається в межах економічного, географічного, соціологічного, демографічного та політичних аспектів. При вивченні трудової міграції основним підходом, що традиційно застосовується, є економічний підхід, починаючи від теоретиків меркантилізму (Т. Ман, А. Монкретєн, Ж.Б. Кольбер та інші), які розглядали пріоритет залучення іноземної робочої сили та заборону еміграції громадян-співвітчизників як важливий фактор процвітання та зростання потужності держави-нації [12] і завершуючи сучасними концепціями, наприклад, теорією процвітання або технологічного розвитку (Дж. Саймон), якою зростання населення розглядається як чинник розвитку не лише окремої країни а й людства в цілому, відповідно імміграція є важливим позитивним компонентом економічного та демографічного розвитку [7].

Варто зазначити, що актуальність дослідження різних аспектів трудової міграції у наукових працях зарубіжних вчених, зокрема, її регулювання та варіативності державної міграційної політики залежно від попиту на ринку праці різних країн [1]; роль державних служб зайнятості та зацікавлених приватних сторін у пошуку нових підходів у вирішенні проблем безробіття [4]; дослідження міграційних процесів на макро- та мікрорівнях [3, 5]; вивчення економічного ефекту для країн-експортерів та країн-імпортерів робочої сили [2], передусім, зумовлена відсутністю спільної міграційної політики держав-членів ЄС.

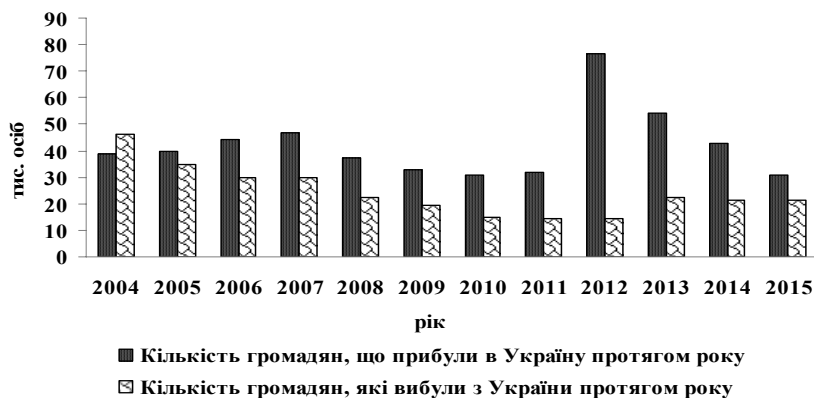

Рис. 1. Динаміка міграційних процесів в Україні

Джерело: Державна служба статистики України [10; 11].

Стосовно публікацій вітчизняних науковців, то вони, переважно, спрямовані на вивчення мотиваційних факторів міграції [14] та проблем регулювання міграційних процесів в межах формування державної політики [13]. Значна увага також приділяється дослідженням процесів впливу інтелектуального капіталу [6]. Така спрямованість досліджень, перш за все, пов'язана з концептуальною невизначеністю стратегічних завдань та принципів національної міграційної політики.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз міграційної політики України в контексті перспектив інтеграції в європейський економічний простір.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У всі історичні періоди, починаючи від часів Київської Русі, Україна відзначалася значним переміщенням людей як по своїй території, так і за її межі. Цьому значною мірою сприяє територіальне розташування нашої держави на шляху світових міграційних потоків, а також внутрішні соціально-економічні чинники, що зумовлюють інтенсивні внутрішні та зовнішні міграційні процеси, які суттєво активізувалися з моменту проголошення Україною незалежності. Варто зазначити, що починаючи з 2006 року, наша країна має стабільно значний щорічний міграційний приріст (рис. 1).

Водночас, і аналізуючи динаміку балансу трудової міграції, варто відмітити той факт, що Україна є значним нетто-експортером трудових ресурсів (рис. 2). Також не може не привернути увагу той факт, що при щорічному зростанні числа іноземних громадян, що прибувають в Україну, згідно з офіційними статистичними даними Державної служби зайнятості, кількість

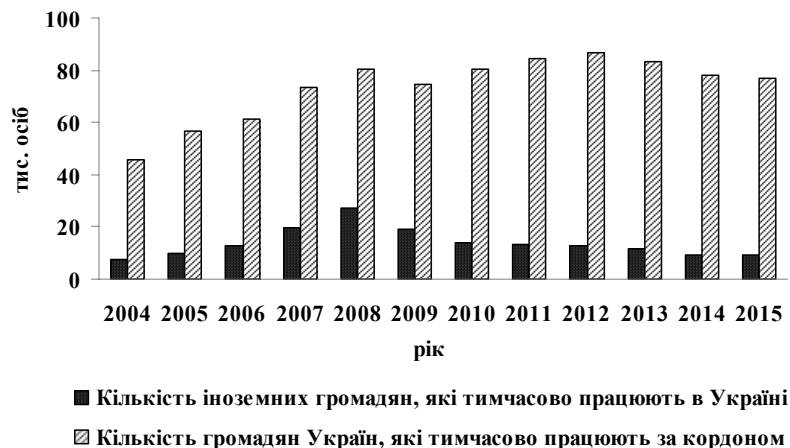

Рис. 2. Динаміка трудової міграції в Україні

Джерело: Державна служба зайнятості [8; 9].

іноземців, які мали офіційний дозвіл на працевлаштування у 2014 році становила 9,1 тис. осіб. Це, в свою чергу, є підґрунтям для припущення або про розгляд України іноземними громадянами як транзитної країни на шляху руху до держав ЄС або про значні масштаби нелегального працевлаштування іммігрантів.

Основними країнами призначення для українських трудових емігрантів у 2015 році є: Кіпр, Сполучене Королівство, Німеччина, Греція, Польща. Водночас переважна більшість офіційно працевлаштованих у нашій державі трудових іммігрантів є громадянами Російської Федерації, Туреччини, Польщі, Білорусі, Німеччини, Франції та Азербайджану (табл. 1).

За професійними групами дві третини іноземних громадян займали місця законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (управителів), а також посади фахівців та професіоналів, відповідно, 11% та 17%. У розрізі окремих професій та посад кожен третій іноземний працівник був керівником фінансових, бухгалтерських, економічних, юридичних, маркетингових та адміністративних підрозділів та окремих підприємств, крім того, найбільша кількість іноземців працювала на посадах головних фахівців-керівників виробничих підрозділів на виробництві, менеджерів, інженерів, економістів, фізіотерапевтів та масажистів, кухарів, викладачів середніх навчальних закладів.

Щодо трудових мігрантів з України, то майже 40% офіційно працевлаштовані за кордоном за найпростішими професіями, разом з тим, більше ніж половина з них має повну вищу освіту і більше третини — професійно-технічну освіту (табл. 2).

Подібна невідповідність освітнього рівня трудових мігрантів і кваліфікаційних вимог до роботи, яку вони виконують, може до певної міри, сприйматися як вплив інтелекту та часткова декваліфікація національних трудових ресурсів. Разом з тим, слід зазначити, що значна частина трудових емігрантів полишає країну внаслідок неспроможності національного ринку праці забезпечити їм належне працевлаштування. Зокрема протягом останнього десятирічного періоду рівень безробіття серед економічно активного населення України перебував в межах від 7 до майже 10 відсотків.

Крім трудових мігрантів, ще близько 25,5 тис. громадян України, з яких три чверті перебувають у віці 18—29 років, решта — у віці від 30 до 40 років, здобувають освіту за кордоном, переважно за магістерськими та аспірантськими програмами.

Що стосується вірогідності повернення — вона є прямо пропорційною віку мігрантів, тобто чим старшим є мігрант, тим вірогіднішим є його повернення до України. Це викликає суттєве занепокоєння, оскільки довгострокова (або взагалі без повернення) міграція кваліфікованих (або тих, хто здобуває кваліфікацію за кордоном) громадян найбільш працездатного віку не лише погіршує і без того складну демографічну ситуацію в Україні, а й позбавляє національну економіку можливості розвиватися на інноваційних засадах.

Беззаперечно позитивним фактором інтенсифікації процесів трудової міграції є фінансові надходження, що пересилаються в Україну працюючими за кордоном громадянами. Приватні грошові перекази з-за кордону є не лише однією з важливих статей надходження валютних коштів в країну, а й достатньо стабільним джерелом надходження капіталу. Їхні обсяги приблизно дорівнюють обсягам прямих

іноземних інвестицій в національну економіку. Частка таких грошових переказів у ВВП України протягом 2010—2012 років складала близько 4,1%. Починаючи з 2013 року з'явилася тенденція до зростання цього показника до 4,5%, а в 2014 році він становив 4,9 відсотків. За даними НБУ [15], сукупний розмір приватних грошових переказів надісланих в Україну протягом 2008—2014 років становив близько 46,9 млрд дол. США (рис. 3), з яких дві третини надійшли з країн далекого зарубіжжя і третина з країн СНД.

Проте варто зазначити, що починаючи з 2014 року з'явилася тенденція до скорочення фізичних обсягів приватних грошових переказів. Зокрема в 2015 році у порівнянні з попереднім 2014 роком, вони зменшились на 20,6%, однак, в першу чергу, внаслідок курсового чинника співвідношення обсягів грошових переказів і ВВП збільшилося до 5,7% відсотків.

Структура розподілу приватних грошових переказів, які надійшли в Україну із-за кордону засвідчує, що переважна їх частина спрямовується на споживання (включаючи придбання товарів тривалого споживання) та накопичення. В якості джерела інвестування, грошові трансферти зазвичай орієнтовані на купівлю або ремонт об'єктів нерухомості — 94% від інвестованих коштів. І лише 6% від загального обсягу інвестованих коштів (а це становить приблизно 1% від сукупного обсягу грошових переказів) спрямовуються на інвестиції продуктивного характеру, зокрема в бізнес, фермерську діяльність тощо.

Виходячи з вищевикладеного, можна зазначити, що виграш України як країни-донора робочої сили є незначним, оскільки основний обсяг фінансових потоків, які надходять від мігрантів переважно спрямовується у сферу споживання, а не продуктивного інвестування в національну економіку. Крім цього, значна частина трудових мігрантів, які перебувають у найбільш продуктивному віці, найближчим часом не планують повернення на батьківщину.

Водночас для країн-реципієнтів, економічний ефект від використання трудових мігрантів певною мірою нівелюється загостренням соціальних проблем, формуванням національних діаспор та квазідіаспор.

Включення нашої держави у систему світогосподарських зв'язків та прагнення до інтеграції у європейський політичний, економічний, соціальний та культурний простір, вимагають, серед усього іншого, і гармонізації національної міграційної політики України та країн ЄС.

Незважаючи на те, що на відміну від валютної політики, офіційно міграційна політика є прерогативою національних урядів, Європейський Союз використовує систему трудової міграції засновану на Шенгенській угоді, яка дозволила скасувати візовий режим для громадян країн-членів ЄС, гармонізувати умови в'їзду та візовий режим для громадян третіх країн, запровадити загальні вимоги до мігрантів, координувати діяльність органів управління та контролю на кордонах, поглибити правове співробітництво при наданні притулку, екстрадиції тощо, а також використовувати єдину Шенгенську інформаційну систему. Протягом останнього десятиліття здійснюється активна

Таблиця 1. Структура кількості трудових мігрантів (за окремими країнами) у 2015 році

Країни трудової еміграції	Структура,%	Країни трудової імміграції	Структура,%
Кіпр	20,4	Російська Федерація	18,8
Сполучене Королівство	12,7	Туреччина	11,3
Німеччина	10,9	Польща	5,5
Греція	8,1	Білорусь	5,0
Польща	8,0	Німеччина	4,1
Республіка Панама	4,0	Франція	3,7
Маршаллові Острови	3,9	Азербайджан	3,7
Сполучені Штати Америки	3,7	Китай	3,6
Нідерланди	3,4	Італія	2,8
Бельгія	3,1	Індія	2,7
Інші країни	21,8	Інші країни	38,8
Усього	100,0	Усього	100,0

Джерело: Державна служба зайнятості [8; 9].

Таблиця 2. Структура громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном у 2015 році за професійними групами та освітнім рівнем

Професійні групи громадян України працевлаштованих за кордоном	Структура, %	Освітній рівень громадян України працевлаштованих за кордоном	Структура, %
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	2,6	початкова загальна	0,1
Професіонали	11,5		
Фахівці	24,0	базова загальна середня	0,8
Технічні службовці	6,8		
Працівники сфери торгівлі та послуг	5,5	повна загальна середня	10,6
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	1,4		
Кваліфіковані робітники з інструментом	7,3		
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	3,8	професійно-технічна	34,9
Найпростіші професії	37,1		
Всього за професійними групами	100,0	повна вища	53,6
		Всього за освітнім рівнем	100,0

Джерело: Державна служба зайнятості [8; 9].

робота щодо формування комплексної міграційної політики Європейського Союзу в межах визначених політичних рамок:

- зростання масштабів міжнародної міграції, її позитивний та негативний вплив на країн-учасниць Європейського Союзу;
- загальний європейський соціально-економічний контекст, який включає нестачу кваліфікованих кадрів, конкуренцію в умовах глобалізованої економіки;
- прискорення процесів демографічного старіння нації;
- необхідність активізації об'єднаних зусиль для забезпечення мирного та стабільного суспільства, контроль за потоками нелегальної міграції.

млрд дол. США

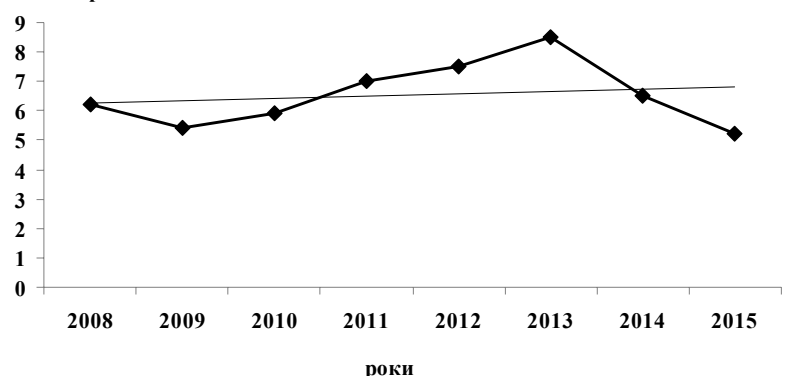

Рис. 3. Динаміка грошових переказів із-за кордону

Стосовно України, то важливими структурними елементами формування ефективної національної міграційної політики є: вимір реальних масштабів міграції та її планування у відповідності до попиту та пропозиції на ринку праці, партнерство з третіми країнами, встановлення правил в'їзду для різних категорій мігрантів шляхом застосування інструментів візового режиму, діяльність відповідних державних структур щодо інтеграції мігрантів.

ВИСНОВКИ

Зовнішня трудова міграція є складним та багатоаспектним явищем, яке потребує від органів державної влади формування та здійснення ефективної міграційної політики шляхом застосування комплексу заходів законодавчого, організаційного та економічного характеру. Прагнення України до інтеграції у європейських простір, серед усього іншого, вимагатиме гармонізації національної міграційної політики з політикою Європейського Союзу, моніторингу кількісних та якісних складових міграційних процесів та прогнозування їхнього потенційного впливу на темпи соціально-економічного розвитку країни.

Література:

1. Bartram, D. International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy / D. Bartram. — New York: Palgrave, Macmillan, 2005. — 199 p.
2. Kritz, M. International migration systems: a global approach / M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik. — Clarendon Press, 1992. — 354 p.
3. Massey, D. S. Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration / D. S. Massey / Population Index. — 1990. — Vol. 56, N 1. — P. 3-26.
4. New European Approaches to Long-Term Unemployment: What role for Public Employment Services and what Market for Private Stakeholders / ed. by G.D. Domenico, S. Spattini. — The Netherlands, 2006. — 300 p.
5. Worlds in Motion: International Migration at the End of the Millennium / D. S. Massey [et al.]. — Oxford, 2005. — 376 p.
6. Акімов Д.І. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від "відтоку мізків" / Д.І. Акімов // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 11 (113). — С. 296.
7. Вороб'єва О.Д. Міграція населення: Теорія і практика дослідження [Текст] / О.Д. Вороб'єва. — М.: Перспектива, 2007. — 176 с.
8. Державна служба зайнятості України. — Кількість українських громадян, що працюють за кордоном [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=396809>
9. Державна служба зайнятості України. Кількість іноземців та осіб без громадянства, які тимчасово працюють в Україні, згідно виданих дозволів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=396816>
10. Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Державна служба статистики України. Населення України за 2014 рік. Демографічний щорічник. — К, 2014. — 118 с.
12. Ионцев В.А. Международная миграция населения (Закономерности, проблемы, перспективы): дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.18. — М., 1999. — 470 с. РГБ ОД, 71:00-8/195-4
13. Малиновська О.А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку [Текст] / О.А. Малиновська. — К.: НІСД, 2010. — 32 с.
14. Надрага В. Трудовая миграция: вызовы для Украины [Электронный ресурс] / В. Надрага // Зеркало недели. Украина. — 2011. — № 5. — 11 февраля. — Режим доступа: [zn.ua>newspaper/articles/75323](http://zn.ua/newspaper/articles/75323)

15. Національний банк України. Платіжний баланс і зовнішній борг України за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid...?id=17140287>

16. Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. — К., 2016. — 116 с.

17. Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні. Міграція в Україні факти і цифри. — К., 2013. — 16 с.

References:

1. Bartram, D. (2002), International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy. New York, Palgrave, Macmillan.
2. Kritz, M. (1992), International migration systems: a global approach. Clarendon Press.
3. Massey, D. S. (1990), Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration, Population Index, vol. 56, (1), pp. 3—26.
4. Domenico, G. D. Spattini, S. (2006), New European Approaches to Long-Term Unemployment: What role for Public Employment Services and what Market for Private Stakeholders. The Netherlands.
5. Massey, D. S. (2005), Worlds in Motion: International Migration at the End of the Millennium. Oxford.
6. Akimov, D. I. (2010), Intellectual labor migration: how much Ukraine suffers from "brain drain", Aktual'ni problemy ekonomiky, (11 (113)), pp. 296.
7. Vorob'eva, O.D. (2007), Migracija naselenija: Teorija i praktika issledovanija [Migration of population: Theory and practice research], Perspektiva, Moscow, Russia.
8. State Employment Service of Ukraine (2016), The number of foreigners and stateless persons temporarily working in Ukraine, according to issued permits', [Online], available at: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=396816> (Accessed 10 July 2016).
9. State Employment Service of Ukraine (2016), The number of Ukrainian citizens employed abroad, [Online], available at: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=396809> (Accessed 10 July 2016).
10. State Statistics Service of Ukraine (2014), Population of Ukraine 2014. Demographic Yearbook. Kyiv.
11. State Statistics Service of Ukraine (2015), Demographic and social statistics / Labour market, [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 18 July 2016).
12. Ioncev, V.A. (1999), "International migration of population (Patterns, problems, perspectives)", Abstract of doctor of science dissertation, Economics of population and demography, Moscow State University M.V. Lomonosov, Moscow, Russia.
13. Malynov'ska, O. A. (2010), Migration policy of Ukraine: state and prospects of development, Kyiv, NISD.
14. Nadraha, V. (2011), Labour migration: challenges for Ukraine, Zerkalo nedeli. Ukraina, [Online], (5), available at: [zn.ua>newspaper/articles/75323](http://zn.ua/newspaper/articles/75323) (Accessed 23 June 2016).
15. National Bank of Ukraine (2015), Balance of payments and external debt of Ukraine for 2015, [Online], available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid...?id=17140287> (Accessed 20 July 2016).
16. International Organization for Migration (IOM) Mission in Ukraine, (2013), Migration in Ukraine facts and figures. Kyiv.
17. International Organization for Migration (IOM) Mission in Ukraine, (2016), Migration as a development factor in Ukraine. A study of the financial revenues related to migration and their impact on development in Ukraine. Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2016 р.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ З ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АВІАКОМПАНІЙ

Z. Poberezhna,

Ph.D. in Economical Science, Associate Professor National Aviation University, Kyiv

METHODICAL PROVIDING EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF MEASURES TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF AIRLINES

У матеріалі статті обґрунтовано методичні основи оцінювання результативності заходів з забезпечення та підвищення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств — авіакомпаній. Виявлено, що для підвищення рівня конкурентоспроможності авіакомпаній потрібно вжити такі заходи — зростання обсягів реалізації (чистого доходу), забезпечення фінансової стійкості, підвищення рентабельності. Запропоновано використовувати прямий рахунок як методичну основу оцінювання ефективності заходів з підвищення конкурентоспроможності авіакомпаній. На основі даних авіакомпанії зроблено прогноз зростання чистого доходу, прибутку та рентабельності авіакомпанії за результатами реалізації заходів з підвищення конкурентоспроможності. Визначено доцільність використання для формування конкурентних переваг стратегією диференціації, при якій забезпечується зростання рентабельності активів авіакомпанії.

In the article soundly the methodological foundations of performance evaluation measures to support and improve the competitiveness of air transport companies — airlines. Found that to improve the competitiveness of airlines need use following measures — growth in sales (net income), financial stability, improving profitability.

The proposed use direct account as methodological basis for evaluating the effectiveness of measures to improve the competitiveness of airlines. Based on the data of airline made the forecast of increase in net income, revenue and profitability of airlines on the results of measures to improve competitiveness. Determined the feasibility of using to create competitive advantages strategy of differentiation, which provides a greater return on assets airlines.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ефективність, економічний ефект, рентабельність, прогноз, чистий дохід, прибуток.

Key words: competitiveness, effectiveness, economic effect, profitability, forecast, net income, revenue.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Успішність функціонування будь-якої фірми залежить від рівня конкурентоспроможності товарів (послуг), що пропонується нею споживачам. Оцінка конкурентоспроможності — визначення її рівня, що дає відносну характеристику здатності товарів (послуг) задовольняти вимоги конкретного ринку в цей період, порівняно з товарами (послугами) конкурентів.

Оцінка конкурентоспроможності товарів (послуг) необхідна для обґрунтування прийнятих рішень при: комплексному вивченні ринку; оцінці перспектив продажу конкретних вітчизняних товарів (послуг) для внутрішнього і зовнішнього ринків; оцінці перспектив закупівлі конкретних імпортованих і вітчизняних зразків товарів; встановленні і коригуванні цін нових товарів вітчизняного виробництва, експортних і імпортованих товарів; коригуванні цін при надходженні нової партії відомого товару; контролі якості експортних товарів; знятті товарів з експорту або їх модернізації; припиненні закупівлі імпортованих товарів; підготовці інформації для реклами нових товарів вітчизняного виробництва, імпортованих товарів, товарів для експорту; оптимізації торгового асортименту; формуванні товаровиробниками політики в області якості і конкурентоспроможності; позиціонуванні продукції; прийнятті управлінських рішень щодо доцільності витрат на розробку, проектування і серій.

В умовах авіакомпаній об'єктом оцінювання виступає конкурентоспроможність авіапослуг, які пропонуються споживачам. Напрями оцінювання конкурентоспроможності аналогічні вищенаведеним. Проте введення та просування нової авіаційної послуги пов'язано зі здійсненням комплексу заходів щодо забезпечення її подальшої конкурентоспроможності та, звісно, конкурентоспроможності

авіакомпанії, що запропонує надання цієї послуги. Таким чином, поперед оцінки конкурентоспроможності авіапослуги необхідно оцінити ефективність заходів щодо забезпечення та підвищення конкурентоспроможності зазначеної авіапослуги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ПО ПРОБЛЕМИ

Питанням удосконалення методичного забезпечення оцінювання конкурентоспроможності авіакомпаній присвячено наукові праці О. Арєф'євої [1], Г. Астапової [2], О. Ложачевської [3], Є. Сича [4], Г. Скударя [5]. У роботах О. Арєф'євої, Г. Астапової, Є. Сича, В. Кислого розкрито теоретико-методичні підходи до економічної оцінки конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств. Дослідження О. Ложачевської присвячено оцінці забезпечення конкурентоспроможності авіакомпаній в умовах глобалізації та євроінтеграції. У наукових працях Г. Скударя представлено методологічні основи оцінювання конкурентоспроможності підприємств в системі управління нею. Вказані дослідники у своїх наукових працях не визначили методичних підходів до оцінювання ефективності заходів з підвищення конкурентоспроможності авіапідприємств.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтування методичного забезпечення оцінювання ефективності заходів з підвищення конкурентоспроможності авіакомпаній.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для визначення конкурентоспроможності товару керуються певними принципами її оцінки — базовими вихідними положеннями, дотримання яких дозволяє підвищити

**Таблиця 1. Прогнозний звіт про фінансові результати авіакомпанії
ПрАТ АК "Українські вертольоти"**

Стаття	Очікуване	Прогноз		
	2016	2017	2018	2019
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	880500	915000	980000	1000000
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	680000	700000	720000	735000
Валовий: прибуток	200500	215000	260000	265000
збиток	-	-	-	-
Інші операційні доходи	105500	110000	112000	115000
Адміністративні витрати	22000	25000	27000	30000
Витрати на збут	700	900	950	1000
Інші операційні витрати	240000	250000	290000	292000
Фінансовий результат від операційної діяльності: прибуток	43300	49100	54050	57000
збиток	-	-	-	-
Дохід від участі в капіталі	7000	8500	9000	10000
Інші фінансові доходи	5000	5500	6000	6500
Інші доходи	300	400	500	600
Фінансові витрати	12700	13000	13200	13500
Втрати від участі в капіталі				
Інші витрати	2200	2400	2800	3000
Фінансовий результат до оподаткування: прибуток	40700	48100	53550	57600
збиток				
Витрати (дохід) з податку на прибуток	6512	7696	8568	9216
Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування	-	-	-	-
Чистий фінансовий результат: прибуток	34188	40404	44982	48384
збиток	-	-	-	-

точність оцінки, врахувати інтереси ринкових суб'єктів, уніфікувати порядок дій, що складають зміст процедури оцінки.

Зазначені принципи є результатом синтезу раніше відомих законів і концепцій і висувуються як основні для вирішення конкретного завдання — оцінки конкурентоспроможності продукції і визначення стратегії й тактики можливих дій з метою якнайповнішого задоволення інтересів споживачів і виробників одночасно.

Також необхідним є врахування наступних принципів: принцип інтегральності (поглиблення і конкретизацію зв'язків між факторами конкурентоспроможності); принцип діалектичності (необхідність розгляду сукупності факторів у розвитку); принцип відносності конкурентоспроможності (передбачає порівняльний характер оцінки (обрані критерії одного товару порівнюються з критеріями іншого товару, взятими за базові); принцип соціальної адресності конкурентоспроможності (визначається ступенем задоволення за допомогою товарів потреб конкурентних соціально орієнтованих сегментів споживачів); комплексність (виявлення різних складових конкурентоспроможності товару і факторів, що чинять на неї вплив).

На основі цих принципів сформульовано методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності товару:

- методична база повинна будуватися відповідно до суті товару як продукту, призначеного для продажу і подальшого споживання; при визначенні конкурентоспроможності товару оцінюється те, наскільки краще/гірше, порівняно з товарами конкурентами він задовольняє запити користувачів, а при обстеженні чинників — наскільки вони сприяють або перешкоджають досягненню конкурентоспроможності товару;

- при виявленій проблемі конкурентоспроможності товару її вирішення доцільно здійснювати на основі маркетингового дослідження, що передбачає вивчення ставлення покупців до товарів підприємства і його конкурентів, а також переваг та недоліків внутрішнього середовища фірми; ефективності використання можливостей і уникнення загроз її зовнішнього оточення;

- оцінка конкурентоспроможності товару повинна проводитися періодично, а не лише при виникненні проблемної ситуації (вживання превентивних заходів на основі виявлення сигналів про потенційне погіршення конкурентоспроможності товару ефективніше, ніж спроба підвищити його реальну низьку конкурентоспроможність);

- оскільки товари орієнтовані на певні сегменти покупців, складові конкурентоспроможності товару є технічні, економічні і комерційні характеристики продукту, якими більшість покупців конкретного сегменту в основному керуються при виборі того або іншого товару;

- перелік значущих для покупців складових конкурентоспроможності товару має специфіку залежно від типу останнього, тому з'являється необхідність виділення складових конкурентоспроможності у кожному конкретному випадку;

- визначення набору складових конкурентоспроможності товару — ключовий момент її оцінки; при цьому на перший план необхідно висувати ті, які мають найбільшу значущість для покупця; визначення "ваги" кожного параметра може проводитися як за допомогою експертних, так і соціологічних методів; найбільш значущі параметри повинні досліджуватися в першу чергу, що не виключає вивчення другорядних складових, які в деяких випадках можуть робити відчутний вплив на ринковий успіх товару;

- етапи оцінки конкурентоспроможності товару мають специфіку залежно від конкурентної ситуації на ринку, виду товару, завдань оцінки, діяльності й стану підприємства, продукти якого оцінюються.

Конкурентоспроможність у загальному вигляді визначається співвідношенням корисного ефекту до сумарних затрат, які включають витрати, що пов'язані з придбанням та експлуатацією товару.

Корисний ефект товару характеризує фактичну здатність товару задовольняти конкретну потребу покупця. Він розраховується як інтегральний показник якості товару, що включає три групи показників: основні характеристики товару (технічні, конструктивні); параметри, що регламентуються (відповідають стандартам); параметри і ознаки, що характеризують естетичні властивості товару (дизайн, упаковка і т.д.). Кожен показник входить до інтегрального показника з своєю вагою, залежною від його значущості для споживача.

Споживчі властивості — це характеристики товару, спрямовані на задоволення вимог споживача, які він пред'являє до товару з урахуванням умов його використання за призначенням. Вимірюється в натуральних одиницях (наприклад, продуктивність однопараметричних машин та устаткування), грошовому виразі або в умовних балах (для об'єктів з кількома важливими параметрами, що доповнюють один одного).

Сукупні витрати протягом життєвого циклу — витрати, які обов'язково потрібно зробити, щоб одержати від об'єкта відповідний корисний ефект. Приймаючи рішення про купівлю, покупець враховує не тільки ціну товару, але і те, в скільки йому обійдеться експлуатація, утримання товару в процесі його використання. Тому, визначаючи рівень конкурентоспроможності товару, слід враховувати витрати споживача на придбання й експлуатації товару, а не лише оцінювати товар за мірою його відповідності конкретним потребам.

Разом всі витрати складають величину ціни споживання — обсяг коштів, необхідний споживачу впродовж усього строку служби товару.

У загальному виді елементами ціни споживання виступають: ціна товару; витрати на транспортування товару до місця використання; вартість установки, монтажу, приведення в дієздатний стан; навчання обслуговуючого персоналу; витрати на паливо (електроенергію); заробітна плата

Таблиця 2. Прогноз зростання показників рентабельності авіакомпанії ПрАТ АК "Українські вертольоти"

Показники	2016	2017	2018	2019
Рентабельність підприємства	0,039	0,044	0,046	0,048
Рентабельність діяльності	0,050	0,058	0,062	0,066
Рентабельність капіталу	0,384	0,424	0,450	0,468
Рентабельність активів	0,229	0,261	0,296	0,323

обслуговуючого персоналу; витрати на післягарантійний сервіс та придбання запасних частин; податки; витрати на утилізацію виробу після закінчення строку експлуатації; непередбачені витрати; інші елементи, які характеризують індивідуальні властивості товару.

Конкурентоспроможність об'єктів, для яких неможливо розрахувати корисний ефект чи сукупні витрати, можна визначити за результатами експериментальної перевірки за конкретних умов споживання, пробного продажу, експертних та інших методів.

Основними ознаками конкурентоспроможності як одного з критеріїв ефективності економічного суб'єкта є:

— відносний (порівняльний) характер — конкурентоспроможність проявляється тільки через порівняння характеристик економічного суб'єкта з характеристиками інших суб'єктів цього ринку;

— релевантний характер критерію конкурентоспроможності, який означає, що траєкторія руху даного економічного суб'єкта (його конкурентна позиція) відносно інших суб'єктів може бути визначена тільки в межах релевантного зовнішнього середовища;

— часовий характер (динамічність) критерію конкурентоспроможності характеризує положення суб'єкта у конкурентному полі в координатах часу як результат його конкурентної діяльності.

Найбільшою конкурентоспроможністю на ринку володіє той товар, який завдяки своїм споживчим властивостям забезпечує найбільший корисний ефект по відношенню до ціни споживання, тобто умова конкурентоспроможності товару має вигляд:

Але визначити, чи відповідає потенційно товар цій умові, можна лише в результаті порівняльного аналізу сукупних характеристик товару з товарами-конкурентами за ступенем задоволення конкретних потреб і за ціною споживання.

Таким чином, оцінка конкурентоспроможності товару, відбивана в сучасній економічній літературі, заснована на обліку тільки двох, хоч і інтегральних, показників — його якості і ціни споживання, тобто конкурентоспроможність можна представити як функцію цих двох показників.

На практиці критерії, за якими споживач оцінює і вибирає товар, включають набагато більше число показників, ніж ціна і якість. Тому при оцінюванні конкурентоспроможності товару необхідно враховувати не тільки вимоги споживача до його ціни та якості, але й інші фактори (забезпеченість запчастинами, організація сервісу, репутація країни-виробника і конкретного постачальника; ступінь популярності марки та прихильності до неї споживача). На різних ринках ваги кожного з цих критеріїв можуть бути різними, а тому оцінку конкурентоспроможності слід проводити для кожного ринку окремо.

Залежно від мети оцінювання може бути визначена прогнорозована (очікувана здатність товарів задовольняти потреби) чи реальна (фактична здатність товарів задовольняти потреби) конкурентоспроможність. Для розрахунку прогнорозованої конкурентоспроможності можливо застосувати показники, нормовані стандартами, передбачені при проектуванні та розробці чи властиві товарам, що займають домінуюче положення на ринку (ціна лідера, переважна ціна). Для оцінки реальної конкурентоспроможності слід визначити справжні значення показників за допомогою емпіричних й евристичних методів (органолептичних, вимірювальних, експертних тощо).

Оскільки головним вимірювачем конкурентоспроможності авіакомпанії визначено зростання у динаміці чистого доходу, то на основі прогнорозовних значень цього показника можливо розрахувати показники абсолютного економічного ефекту — валового, операційного, оподаткованого та чистого прибутку. Розрахунок здійснено методом прямого рахунку та представлено у вигляді прогнорозовного звіту про фінансові результати (табл. 1). Таким чином, збільшення чистого доходу зумовлює зростання значень показників прибутку, що вказує на результативність заходів з підвищення конкурентоспроможності.

Ефективність як відносна характеристика економічного ефекту розрахована за типовим переліком показників (табл. 2).

Дані таблиці 2 свідчать про перспективне зростання показників рентабельності внаслідок збільшення конкурентоспроможності авіакомпанії. Якщо в процесі визначення заходів щодо підвищення конкурентоспроможності врахувати всі критерії споживачів конкретного ринку авіапослуг, то показники рентабельності визначають очікувану, а не реальну конкурентоспроможність, оскільки для успішної реалізації авіапослуг необхідно, щоб вони з'явилися на тому ринку, на якому дійсно потрібні, в потрібній кількості, в потрібний момент часу, щоб споживач був підготовлений до появи цих авіапослуг, а маркетингова програма була б краща, ніж у конкурентів. Все це залежить від ефективного виконання маркетингових функцій, а саме від вивчення ринку, управління розробкою і впровадженням авіапослуг, управління їх збутом і просуванням.

ВИСНОВКИ

В авіакомпаніях потрібно вжити низку заходів щодо підвищення рівня конкурентоспроможності — зростання обсягів реалізації (чистого доходу), забезпечення фінансової стійкості, підвищення рентабельності. Сумарний економічний ефект від запровадження таких заходів можна оцінити, як забезпечення приросту чистого доходу та недопущення збитковості діяльності.

Для покращення управління конкурентоспроможністю авіакомпанії доцільно використовувати для формування конкурентних переваг стратегією диференціації. У випадку реалізації такої стратегії важливою є концентрація уваги на споживчі пріоритети та інтереси покупця. Стратегія диференціації передбачає в якості вихідної точки вивчення інтересів споживача. Для цього необхідно використовувати у якості резерву забезпечення конкурентоспроможності зростання рентабельності активів — до 0,323.

Література:

1. Ареф'єва О.В. Розвиток підприємств авіаційної галузі в контексті економіки знань: монографія / О.В. Ареф'єва, А.М. Штангрет. — Львів: Укр. акад. друкарства, 2011. — 242 с.
2. Астапова Г.В. Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства на основі удосконалення процесу ціноутворення / Г.В. Астапова // Проблеми системного підходу в економіці: Збірник наукових праць: Вип. 46. — К.: НАУ, 2013. — С. 3—14.
3. Ложачевська О.М. Забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств в умовах глобалізації та євроінтеграції / О.М. Ложачевська // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Зб. наук. пр. — К.: НАУ, 2008. — Вип. 20. — С. 3—10.
4. Сич Є.М. Закони економіки транспорту: монографія / Є.М. Сич, В.М. Кислий. — Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2009. — 160 с.
5. Скударь Г.М. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства: автореф. На здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економіки" / Г.М. Скударь. — Донецьк, ІЕП НАН України, 2000. — 23 с.

References:

1. Aref'ieva, O.V. and Shtanhret, A.M. (2011), Rozvytok pidpriemstv aviatsijnoi haluzi v konteksti ekonomiky znan' [The development of business aviation industry in the context of the knowledge economy], Ukr. akad. drukarstva, L'viv, Ukraine.
2. Astapova, H.V. (2013), "Increased competitiveness on the basis of improvement of pricing", Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi: Zbirnyk naukovykh prats' NAU, vol. 46, pp. 3—14.
3. Lozhachevska, O.M. (2008), "Ensuring the competitiveness of Ukrainian enterprises in the context of globalization and European integration", Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastrukturny: Zb. nauk. pr. NAU, vol. 20, pp. 3—10.
4. Sych, Ye.M. Kyslyj, V.M. (2009), Zakony ekonomiky transportu [The laws of economics transport], Aspekt-Polihraf, Nizhyn, Ukraine.
5. Skudary, H.M. (2000), "Organizational-economic mechanism of competitive enterprises", Ph.D. Thesis, Economy, IEP NAN Ukraine, Donetsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2016 р.

Н. В. Рощина,

к. е. н., доцент, Національний технічний університет України "КПІ ім. І. Сікорського"

Л. С. Борданова,

к. е. н., Національний технічний університет України "КПІ ім. І. Сікорського"

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

N. Roshchina,

PhD in Economics, associate professor of National technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

L. Bordanova,

PhD in Economics of National technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

FEATURES MIGRATION PROCESSES IN TODAY'S ECONOMY

У статті досліджено чинники, що призводять до інтенсифікації міграційних процесів, а також їх вплив на конкретні економіко-соціальні умови. Проаналізовано позитивні та негативні сторони процесу міжнародної трудової міграції. Крім того, розглянуто вплив міграційних процесів на формування та розвиток ринку праці. Особливу увагу приділено правовим засадам, що регулюють економічний та соціальний статус мігрантів.

In the article the factors that lead to the intensification of migration processes and their impact on the specific economic and social conditions. Analyzed the positive and negative aspects of international migration process. In addition, the influence of migration on the formation and development of the labor market. Particular attention is paid to the legal principles that govern economic and social status of migrants.

Ключові слова: міграція, ринок праці, міграційний потік, робоча сила.

Key words: migration, labor market, migration flow workforce.

ВСТУП

З погляду часу на розвиток економічної науки можна стверджувати, що донедавна науковцями широко не розглядалася проблема міграційних процесів, пов'язаних з особливостями переміщення робочої сили, можливих наслідків та масштабів. Проте наразі чітко сформувалася проблема необхідності розв'язання гострих ситуацій та колективного регулювання цих процесів. Протягом порівняно незначного проміжку часу створено нормативно-правові та фінансові механізми їх регулювання на регіональному, національному та глобальному рівнях.

Значні внутрішньодержавні та міждержавні потоки трудових ресурсів можна вважати як наслідком міжнародних зіткнень, стихійних лих та інших несприятливих умов проживання, так і однією з ознак інтернаціоналізації та глобалізації суспільства. Дійсно, міграційні потоки складаються як з біженців, що залишають місце проживання під тиском обставин, так і добровільні мігранти, що бажаються скористатись можливостями глобалізованого суспільства. При цьому на склад та розподіл міграційної маси суттєво впливає демографічна ситуація в країні, з якої вона прибуває.

Актуальність теми пов'язана, перш за все, з важливістю визначення наукових підходів щодо проведення міграційної політики на макрорівні. Упровадження недосконалої міграційної політики посилює її негативні наслідки, до яких можна віднести: збільшення нелегальної міграції, неконструктивну економічну активність мігрантів, зростання господарського хаосу, посилення соціальної напруги, підвищення ризиків виникнення міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів, погіршення криміногенної ситуації; вплив частини грошових доходів та ін. натеper, у світі, через ескалацію багатьох конфліктів, серед населення поширюються думки що з боку держави повинні упроваджуватися більш жорсткі заходи щодо припинення негативного впливу міграційних процесів на ситуацію у державі. Однак, як свідчить досвід, це може сприяти виникненню ще більш негативних наслідків, через це, саме на макрорівні перевага повинна віддаватися більш опосередкованим заходам регулювання міграційних процесів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження чинників, що призводять до інтенсифікації міграційних процесів, впливу на конкретні економіко-соціальні умови та наслідків для економічної системи країни; вивчення механізмів правового регулювання проблеми міграції.

МЕТОДОЛОГІЯ

В якості теоретичної основи роботи обрано дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері трудової міграції. Як методологічні засоби використано загальнонаукові методології дослідження: метод аналізу та синтезу, закони логічного висновку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За останніх декілька десятиліть одним із проявів глобалізації стало посилення міжнародної міграції робочої сили. Розпад СРСР зумовив залучення до міжнародних міграційних потоків робочої сили низки незалежних країн, які тривалий час через історичні обставини не брали участі в процесі міжнародної міграції робочої сили. Для таких країн, зокрема й для України, входження в глобальну систему міжнародних потоків робочої сили є відносно новим і недостатньо регульованим на державному рівні явищем [1; 7].

Міграція робочої сили є процесом переміщення трудових ресурсів між країнами з метою працевлаштування з більш вигідними умовами праці. Окрім економічних, міжнародна трудова міграція відбувається й з етнічних, культурних, політичних та сімейних причин. Цей процес є органічною частиною більш широкого явища — міжнародної міграції населення. Часто міграційні потоки, особливо їх напрямки, можна прослідкувати в контексті демографічної ситуації в країнах-донорах та країнах-реципієнтах [2].

Однією з передумов трудової міграції є фундаментальне економічне явище — міжнародний поділ праці [3]. Міжнародний поділ праці часто називають вищою ланкою розвитку територіального поділу праці між країнами. Такий поділ передбачає стійку концентрацію виробництва певної продукції в окремих країнах, відповідно до розміру трудових ресурсів, різного обсягу їх кваліфікаційного складу. Наступним етапом кооперації вважають заснований на міжнародному поділі праці стійкий поділ та обмін між країнами продуктами, що виробляються ними з найбільшою економічною ефективністю. Така кооперація відбувається у двох формах: міжнародний обмін товарами, виробленими на основі поділу праці або на основі міждержавного переміщення самої праці — міжнародної трудової міграції.

Масова міграція населення стала одним із характерних явищ для суспільства другої половини ХХ століття. Міжнародна, або зовнішня, міграція існує в багатьох формах: трудова, сімейна, рекреаційна, туристична [4].

Міжнародний ринок робочої сили існує поряд з іншими світовими ринками: товарів, послуг, капіталу. В процесі свого переміщення з однієї країни в іншу робоча сила пропонує себе в якості товару, таким чином здійснюючи міжнародну трудову міграцію.

Причинами міграції робочої сили можуть бути фактори економічного та неекономічного походження. До неекономічних належать: політичні, національні, релігійні, расові, сімейні та ін. Причини економічного характеру ґрунтуються на різному економічному рівні розвитку окремих країн. Робоча сила прагне переміститися з країн з низьким рівнем життя в країни з більш високим рівнем. Тому об'єктивною передумовою міграції є національні відмінності в обсязі заробітної плати.

Однією з причин економічної міграції є колись особливо актуальна міграція заради освоєння нових земель, а також більш сучасний її прояв — міграція заради (чи наслідок) урбанізації [5]. Мається на увазі еміграція, яку спонукають державні органи чи великі економічні суб'єкти зазвичай заради екстенсивного економічного розвитку міста чи країни. До економічних біженців відносимо категорію емігрантів, яких до еміграції спонукали погані економічні умови на Батьківщині (інфляція, масове безробіття, непомірково високий рівень цін, невиплата зарплатні тощо), що призвели до масового зuboжіння. Таку міграцію А. Адеподжу називає "міграція як стратегія виживання сім'ї" [6]. Зазначимо, що на сьогодні така мотивація притаманна насамперед емігрантам із слаборозвинених країн Африки, Азії та Південної Америки. А метою цього виду міграції є звичайне фізичне виживання членів сім'ї або у країні імміграції, або на Батьківщині за рахунок грошових переказів мігранта [7].

Окремо виділимо причини, які спонукають інтелектуальну еміграцію, або "відтік умів". Тут, звичайно, першою скрипкою є економічні фактори: незадовільний рівень заробітної платні, слабка матеріально-технічна база для теоретичних та прикладних досліджень, недостатній доступ до напрацювань зарубіжних колег та контактів з ними, спричинені обмеженням фінансуванням наукової та технічної діяльності [8].

Політичні причини переважно мають місце, коли йдеться про вимушену еміграцію, що спричиняє потоки біженців різних видів. Одним з видів політичних причин еміграції є етнічні внутрішньодержавні конфлікти та громадянські війни, замішані на класових, регіональних, ідеологічних суперечностях чи боротьбі за владу [7].

До освітніх причин належать бажання вчитися за кордоном, отримати освіту, яка є недоступною на батьківщині, підвищувати свій професійно-кваліфікаційний рівень, вивчити іноземну мову, щоб потім використовувати свою освіту у роботі вдома чи за кордоном. Крім того, причиною еміграції може бути також здійснення туристичної поїздки з метою розширити світогляд або просто відпочити за кордоном, хоча останні можна певною мірою вважати і причинами імміграції.

До особистих причин можна віднести "прагнення до оптимального розміщення унікальних інтересів індивіда" [9], що проявляються у цікавій роботі, сприятливому кліматі, зручному побуті, що імпонують індивіду. Це стосується можливостей самореалізації, які недоступні без еміграції. Тут часто наводять приклад "відтоку умів", коли люди керуються не в останню чергу пошуком умов для власного професійного та інтелек-

туального росту і розвитку, яких немає вдома [10]. Крім того, варто виділити сімейні причини: пошук партнера для сімейного життя, пошук можливостей для реалізації дітей, а також втечу від різного роду сімейних проблем, особливо у випадку еміграції з дев'янтих сімей (вербальне та фізичне насильство, несумісність характерів подружжя тощо), а також після втрати близьких людей [11].

Звичайно, приймаючи рішення про міграцію людини керується найперше бажанням змінити умови життя або ж саме життя загалом на краще. У цей час вона знаходиться у пошуку, за словами О. Ахієзера, "повноти буття" [12], тобто у пошуку того, чого їй не вистачає на даний момент, аби задовольнити всі свої потреби і бажання, — чи то особисті, чи культурні, чи соціально-економічні.

Міграція дає наслідки не тільки для приймаючого суспільства, але і для того, яке постачає мігрантів. Найбільш відчутними з них є соціальні (у широкому розумінні) наслідки. В економічній площині еміграція, з одного боку, зменшує пропозицію на ринку праці, даючи шанс на отримання бажаної роботи та заробітної платні тим, хто залишається, що, звичайно, є позитивним при високому рівні безробіття та еміграції низькокваліфікованих працівників. Але, з іншого боку, при інтелектуальній еміграції послаблюється науково-технічний потенціал країни, сповільнюється її наукове і, як наслідок, соціально-економічне зростання. Крім того, в останньому випадку держава втрачає можливість компенсувати свої витрати на навчання та здобуття кваліфікації емігрантів [13].

Процеси міжнародної трудової міграції багаторівневі й багатогранні. Їх зовнішні економічні ефекти складні й багатогранні та чинять неоднозначний вплив на економіку країн-донорів і країн-реципієнтів. Як показує досвід деяких країн, на жаль, у тому числі й України, нехтування міграційними процесами зумовлює "вимивання" кращої частини працездатного населення, введення країни в систему нелегальної трудової міграції, зниження науково-інтелектуального потенціалу нації. Водночас досвід цих країн свідчить, що за правильно побудованої міграційної політики знижуються негативні ефекти міжнародної міграції робочої сили та максимізується її позитивний вплив на національну економіку. Тому однією з найбільш значимих теоретичних і практичних проблем розвитку економіки України в ХХІ ст. є забезпечення інтеграції кадрового потенціалу в процеси міжнародної міграції робочої сили з оптимальним використанням її позитивних ефектів.

Отже, важливо підкреслити переваги та недоліки міжнародної трудової міграції. Найважливішими позитивними зовнішніми економічними ефектами для країни-реципієнта є:

- збільшення сегмента робочої сили в економіці, обсягів виробництва, внутрішнього ринку;
- надходження інтелектуального капіталу в економіку;
- поліпшення ситуації на ринку праці; зростання конкурентоспроможності продукції.

Вплив міжнародної міграції робочої сили на економіку країн-реципієнтів складним чином поєднує позитивні зовнішні економічні ефекти. Основний позитивний ефект — зростання кадрового потенціалу (міжнародна міграція забезпечує значну частку приросту робочої сили в переважній більшості розвинутих країн). Прямі економічні витрати на підготовку висококваліфікованої робочої сили за рахунок її імміграції з інших країн є невеликою (здебільшого не перевищує 1 % ВВП), при цьому підвищується інтелектуальний потенціал країни-реципієнта. Відплив фінансових ресурсів через грошові перекази мігрантів можна розглядати як суттєвий негативний ефект лише в деяких розвинутих країнах (зокрема, в Люксембурзі — 20 % ВВП, у Швейцарії — 4 %

ВВП). У більшості країн-реципієнтів цей ефект несуттєвий (менше 1 % ВВП) [13].

Водночас міжнародна трудова міграція зумовлює низку негативних зовнішніх економічних ефектів для країни-реципієнта:

- збільшення бюджетного навантаження за рахунок "сильної" та "локальної" пасток безробіття;
- зростання тіньового сектору економіки;
- додаткові витрати на нейтралізацію соціальної напруги та криміналізації [1, 13].

У економіці країни-донора слід виокремити такі найважливіші позитивні зовнішні економічні ефекти міжнародної міграції робочої сили:

- послаблення напруги на місцевому ринку праці;
- інвестиції потенційних мігрантів у освіту;
- зниження рівня безробіття;
- зменшення бюджетного навантаження;
- зростання доходів населення за рахунок трансфертів мігрантів;
- збільшення попиту на внутрішньому ринку товарів і послуг за рахунок трансфертів;
- інвестиції сімей мігрантів;
- можливість повернення кваліфікованих працівників, зниження рівня бідності.

Найбільш негативні зовнішні економічні ефекти такі:

- відплив кваліфікованих кадрів;
- зниження ВВП;
- можливе зростання інфляції у разі великої переваги зовнішніх трансфертів;
- скорочення кількості робочої сили у довготерміновій перспективі [1; 13].

У ХХІ ст. географічна картина стабільної компоненти щодо кількості реципієнтів міжнародної міграції робочої сили є триполюсною: Європа, Північна Америка (США і Канада) та Азія. Проте найбільша залежність від міжнародної трудової міграції як джерела робочої сили спостерігається в країнах Океанії (16,8 %), Північної Америки (14,2 %) та Європи (9,5 %), а також країн Азії — експортерів природних ресурсів (Катар, ОАЕ, Кувейт), де частка трудових мігрантів перевищує 50 % кількості населення. Основними регіонами — донорами робочої сили є країни Європи (для цього регіону характерний високий рівень переміщення робочої сили між країнами), Латинської Америки (насамперед за рахунок Мексики), Азії (за рахунок внутрішньорегіонального переміщення та міжрегіональної міжнародної міграції), а також Африки (за рахунок міжрегіональної "далекої" міграції).

У розрізі країн найбільшим донором робочої сили є Мексика, що логічно впливає з безпосередньої географічної близькості найбільшого реципієнта — США. Серед трьох лідерів країн-донорів називають також Росію та Індію, трохи відстає від них Китай. Україна як донор міжнародних трудових мігрантів посідає п'яту сходинку світового рейтингу [1; 15].

Таким чином, можна зробити висновки, що основними проблемами міжнародної міграції в Україні є втрати економіки України від зменшення працездатного населення, нестача вільних кваліфікованих працівників на ринку праці країн, еміграція наукових трудових ресурсів за межі України, внаслідок чого зменшується науково-інноваційний потенціал розвитку економіки України.

Все це вимагає необхідності регулювання міграційних процесів в Україні, і відповідно формування дієвої державної міграційної політики. Міграційна політика — це система засобів, за допомогою яких держава регулює потоки мігрантів для досягнення цілей, що відповідають інтересам розвитку суспільства [14].

Розбудовуючи міграційну політику, Україна повинна керуватися загально визнаними міжнародними принципами: право на вільне пересування і вибір місця проживання у своїй країні; право залишати будь-яку краї-

ну, включаючи власну, і повертатися до своєї країни; право на захист сім'ї право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком; право на громадянство, а також його заміну; право іноземця, особи без громадянства, яка легально перебуває в державі, на захист від депортації; право на забезпечення специфічних потреб осіб, які належать до національних меншин [14].

Регулювання міграційних процесів — це специфічна сфера соціальної політики, яка реалізується комплексом правових, адміністративних, економічних методів. Економічні методи регулювання — це система прийомів і способів прямого впливу на соціально-економічні процеси з дотриманням вимог економічних законів за певних товарно-грошових відносин із використанням економічних інструментів. До економічних методів регулювання належать: прогнозування, планування, матеріальне стимулювання і санкції, фінансування й кредитування, використання таких економічних категорій як заробітна плата, ціна, тощо [15].

Щодо нейтралізації наслідків трудової еміграції фахівцями створено окремі механізми пом'якшення соціальної напруги та посилення позитивного ефекту від цього явища. Значну роль у регулюванні цього процесу відіграє міжнародна спільнота. Безліч міжнародних угод, прийнятих під егідою ООН, стосуються саме проблем міжнародної трудової міграції.

Незважаючи на те, що керівництво кожної держави має право самостійно визначати напрями власної міграційної політики, при затвердженні правових норм, що пов'язані з трудовою міграцією, необхідно дотримуватись визначених у документах міжнародних організацій правових стандартів. Це зумовлено одним з основних принципів міжнародного права — принципом пріоритету міжнародного права над національним і дозволяє кожній державі якнайповніше інтегруватися в світову правову та економічну системи [16].

На сьогоднішній день у рамках ООН працює ціла група організацій, а також їх регіональних представництв, що займаються проблемами міграції населення та трудових ресурсів. Комісія ООН з народонаселення постійно виділяє зі свого фонду субсидії для національних проблем міграції населення.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я встановлено норми, що визначають допустимі норми фізичного стану працевлаштованих мігрантів.

ЮНЕСКО затвердила конвенції, що стосуються покращення освітнього та кваліфікаційного рівня мігрантів та членів їх сімей [17].

Міждержавний комітет з питань міграції — основна установа в Західній Європі, діяльність якої спрямована на захист прав мігрантів, що займаються трудовою діяльністю на цій території.

Конвенції Міжнародної організації праці ставлять на меті визнання рівності мігрантів, незалежно від їх національності, расової, релігійної та статевої належності. Конвенції регулюють умови, за яких мігранти матимуть рівні права з громадянами держави, в якій перебувають. Основні способи захисту мігрантів, визначені у Конвенції [17]:

— Введення в дію заходів для протидії пропаганді стосовно питань імміграції та еміграції громадян.

— Застосування заходів, що полегшують всі стадії міграції.

— Організація необхідних медичних служб.

— Дозвіл проведення фінансових операцій (трансфер, депозитні вкладення) мігрантами стосовно їх заробтку.

— Організація безкоштовних служб допомоги мігрантам та забезпечення їх необхідною інформацією.

Окремі конвенції передбачають можливість отримання освіти чи підвищення кваліфікації мігрантами під час перебування в країні.

Необхідною умовою введення в дію всіх міжнародних конвенцій, що регулюють процес трудової міграції, є їх ратифікація з боку зацікавлених країн.

Поряд з цим необхідно зазначити, що міграційні процеси суттєво впливають на формування та розвиток ринку праці. Як і на будь-якому ринку, на ринку праці відбувається взаємодія покупця та продавця. Роль продавця відіграє працівник, що пропонує свою робочу силу, працівника — окремі підприємці, що мають потребу в певному об'ємі робочої сили. Тому на цьому ринку діють традиційні закони попиту та пропозиції, що перебувають у тісному зв'язку з заробітною платою [18].

Згідно з міжнародним досвідом, ринок праці проявляє свою нежиттєздатність поза приватною економікою та демократичними соціальними інститутами. Оскільки в тоталітарному суспільстві не визнається юридична та економічна незалежність людини від держави, такий тип суспільства виключає існування ринку праці в принципі.

У межах національного ринку праці знаходиться усе суспільне виробництво, через нього відбувається міграція кадрів, необхідних кожній конкретній галузі та встановлюються етико-трудова вимоги до кожного індивіда.

На цьому ринку є можливість вільного вибору роду зайнятості, галузі та впливу на рівень оплати праці; працевлаштування та звільнення при дотриманні норм трудового права; міграції трудових ресурсів між регіонами, галузями та кваліфікаційними групами; вільного переміщення доходів при дотриманні встановленого законом гарантованого рівня зарплати, регулювання верхнього рівня доходів через податкову систему.

Робоча сила — унікальний товар. Перш за все, саме від її виробничих якостей та здібностей залежить ефективність ринкової економіки щодо створення високоякісних товарів та послуг, масштаби наукових, технічних та суспільних перетворень. Це висуває вимоги щодо підготовки та пристосування до ринку освіченої та активної робочої сили. По-друге, робоча сила найчастіше сама зацікавлена в розвитку своїх можливостей, що пізніше можуть бути реалізовані в господарстві чи виражені в творчих здібностях. При цьому важливим є збіг інтересів робочої сили та споживачів на ринку праці.

Загальною метою функціонування ринку праці є забезпечення професійних та трудових інтересів зайнятого населення (а також соціальний захист), забезпечення господарства країни необхідними кадрами, досягнення повної та неперервної зайнятості [19]. Що стосується державної політики щодо становлення ринку праці в Україні, ми вважаємо, що саме західна модель повинна слугувати прикладом для означеного процесу, оскільки базується на активній позиції в трудових відносинах. Для її успішної реалізації бажання розвиватися в професійному напрямі повинно зароджуватися внаслідок внутрішніх переконань та реалізуватися шляхом самостійних рішень, а не внаслідок тиску з боку зовнішніх сил [11].

Таким чином, все вищезначене знаходить своє відображення на функціональній структурі ринку праці, яка повинна складатися з наступних елементів: система підготовки кадрів, рекрутингова система, фонд підтримки незайнятих, система перекваліфікації, біржа праці, правові принципи проведення державної політики в сфері зайнятості.

ВИСНОВКИ

Міжнародна міграція — явище, що існувало на всіх етапах розвитку суспільства. Проте точну кількісну оцінку міграційних процесів не вдається зробити навіть сьогодні, за наявності широких технічних можливостей та аналітичного апарату. За умов відсутності ведення будь-якої статистики та прикордонної системи міжнародні

мігранти узагалі ніяк не фіксувалися державними органами [20].

За оцінками економістів, на початку тисячоліття міграційне сальдо в світі складало близько 1 млн осіб. При цьому об'єми щорічних грошових потоків, що виникали в процесі міграції, складають сотні мільярдів доларів, що майже збігається з об'ємами прямих іноземних інвестицій [15].

Таким чином, проведене дослідження надає змогу зосередити увагу на пошуку наукових підходів щодо регулювання міграційних процесів з метою збереження рівноваги між усіма учасниками зазначеного процесу.

Література:

1. Мойсей В.І. Зовнішні економічні ефекти міжнародної міграції робочої сили: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к. е. н., спеціальність 08.00.02 — світове господарство і міжнародні економічні відносини Львів, 2015.
2. Конвенція Міжнародної організації праці "Про трудящих-мігрантів" (переглянута 1949 року) від 1 липня 1949 року № 97.
3. Дахно І. Міжнародна економіка: навч. посіб. / Іван Дахно, Юлія Бовтрук; Міжнар. акад. управл. персоналу. — К.: МАУП, 2002. — 120 с.
4. Липов В. Міжнародна економіка: навчальний посібник/ Володимир Липов; М-во освіти і науки України, ХНЕУ. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2005. — 30 с.
5. Ахизер А. Диалектика урбанизации и миграции в России // Общественные науки и современность. — 2000. — № 1. — С. 78—89.
6. Адеподжу А. Региональные и локальные перспективы. Проблемы и новые тенденции международной миграции в Африке южнее Сахары // Международный журнал социальных наук. — 2001. — № 032. — С. 161—175.
7. Ровенчак О.А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків // Вісник Львів. ун-ту. — Сер. Соціол. 2009. — Вип. 3. — С. 125—142.
8. Трубич С. Міграційні процеси і зайнятість населення // Вісник Львівського університету. — Сер. Міжнародні відносини. — 1999. — Вип. 1. — С. 398—403.
9. Млинар З., Штебе Я. Мобильность и идентификация в контексте глобализации. Теоретическая интерпретация и опыт Словении // СОЦИС. — 2005. — № 4. — С. 33—42.
10. Ушкалов И., Малаха И. "Утечка мозгов" как глобальный феномен и его особенности в России // Социологические исследования. — 2000. — № 3. — С. 110—117.
11. Володько В. Ціннісні орієнтації сучасних українських трудових мігрантів (соціокультурний підхід): Магістерська робота. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка (Центр магістерських програм), 2006. — 100 с.
12. Ахизер А. Территориальная миграция — реализация потребности в полноте бытия // Общественные науки и современность. — 2007. — № 3. — С. 141—149.
13. Тапинос Г.Ф. Глобальные тенденции и проблемы. Глобализация, региональная интеграция, международная миграция // Международный журнал социальных наук. — 2001. — № 032. — С. 61—72.
14. Чехович С.Б. Элементарный курс миграционного права Украины: конспект лекций: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: МАУП, 2004. — 216 с.
15. Данюк М., Леоненко О. Удосконалення державної міграційної політики України // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 6. — С. 47—51.
16. МТБ. Конвенции и Рекомендации, принятые Международной конференцией труда. 1919—1986". — Женева, 1988.
17. www.ilo.org — Сайт Міжнародної організації праці.

18. Добрынина А. И., Тарасевича Л. С. Экономическая теория / учеб. для вузов. — СПб., 2009. — 560 с.

19. ЗАКОН УКРАЇНИ Про зайнятість населення // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 24. — Ст. 243.

20. Філіпенко А.С., Будкін В.С., Бутенко О.В. Міжнародні економічні відносини: Історія міжнар. екон. відносин: підручник для екон. вузів і фак. / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, О.В. Бутенко та ін. — К.: Либідь, 1992. — 16 с.

References:

1. Mojszej, V. I. (2015), "External economic effects of international labor migration", Ph.D. Thesis, Economy, Lviv, Ukraine.
2. ILO (1949), Convention "On Migrant Workers", ILO, Geneva, Switzerland.
3. Dakhno, I. (2002), Mizhnarodna ekonomika [International Economics], IAPM, Kyiv, Ukraine.
4. Lypov, V. (2005), Mizhnarodna ekonomika [International Economics], Inzhak, Kharkiv, Ukraine.
5. Akhizezer, A. (2000), "Dialectics of urbanization and migration in Russia", Obshhestvennye nauki i sovremennost, vol. 1, pp. 78—89.
6. Adepodzhu, A. (2001), "Regional and local prospective. Problems and new tendencies of international migration in Africa southern than Sahara", Mezhdunarodnyj zhurnal socialnyh nauk, vol.32, pp. 161—175.
7. Rovenchak, O. (2009), "International migration through the prism of its causes and consequences", Visnyk lvivckogo universytetu, vol. 3, pp. 125—142.
8. Trubych, S. (1999), "Migration processes and population employment", Visnyk lvivckogo universytetu, vol.1, pp. 398—403.
9. Mlynar, Z. and Shtebe, Y. (2005), "Mobility and identity in the context of globalization. The theoretical interpretation and experience of Slovenia", SOCIS, vol. 4, pp. 33—42.
10. Ushkalov, I. and Malaha, I. (2000), "The "brain drain" as a global phenomenon and its peculiarities in Russia", Sociologicheskie issledovaniya, vol.3, pp. 110—117.
11. Volodko, V. (2006), Cinnisni oriyentaciyi suchasnyh ukrayinskyh trudovyh migrantiv (sociokul'turny'j pidhid) [Values of modern Ukrainian migrant workers (sociocultural approach)], Centr magisterskyh program, Lviv, Ukraine.
12. Akhizezer, A. (2007), "Territorial migration — implementation needs in the fullness of life", Obshhestvennye nauki i sovremennost, vol.3, pp. 141—149.
13. Tapinos, G. (2001), "Global trends and issues. Globalization, regional integration, international migration", Mezhdunarodnyj zhurnal socialnyh nauk, vol.32, pp. 61—72.
14. Chekhovych, S. (2004), Elementarnyj kurs migracijnogo prava Ukrayiny [Elementary Course Migration Law Ukraine], IAPM, Kyiv, Ukraine.
15. Danjuk, M. and Leontenko, O. (2007), "Improving the state migration policy of Ukraine", Ukrajinna: aspekty praci, vol. 6, pp. 47—51.
16. МТБ (1988), Convention and Recommendation adopted by the International Labour Conference. 1919—1986, МТБ, Geneva, Switzerland.
17. International Labour Organisation (2016), available at: www.ilo.org (Accessed 25 Dec 2016).
18. Dobryнина, A. and Tarasevicha, L. (2009), Ekonomicheskaja teorija [Economic theory], St.Petersburg, Russia.
19. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), Law of Ukraine "On Population Employment", Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol. 24, article 243.
20. Filipenko, A. S. Budkin, V. S. and Butenko, O. V. (1992), Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: Istoriya mizhnar. ekon. vidnosyn [International Economic Relations: History Intern. Econ. relations], Lybid, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2016 р.

О. Г. Волкова,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ БОРГОВОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ

O. Volkova,

Candidate of economic Sciences, associate Professor of Finance, Odessa national economic University, Odessa

THEORETICAL ISSUES OF DEBT SUSTAINABILITY OF THE STATE

У статті розглянуто поняття боргової стійкості держави та його співвідношення з борговою безпекою. Надано визначення та завдання механізму управління борговою стійкістю, систематизовано фактори, що на неї впливають. Запропоновано окремі заходи фінансової політики держави в рамках стратегії управління державним боргом, спрямовані на забезпечення боргової стійкості держави.

The article considers the concept of debt sustainability of the state and its relationship with the debt security. The definition and tasks of the mechanism of management of debt sustainability, systematic factors that affect it. The proposed separate measures of the state financial policy in the framework of a public debt management strategy aimed at ensuring debt sustainability of the state.

Ключові слова: державний борг, боргова стійкість, боргова політика, боргові зобов'язання, боргова безпека.
Key words: public debt, debt sustainability, debt policy, debt obligations, debt security.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кризові явища в світовій економіці протягом останнього десятиріччя змушують держави покривати нестачу фінансових ресурсів за рахунок позикових коштів. Це зумовлює зростання державної заборгованості та боргового навантаження на державні фінанси, що несе ризики для боргової безпеки держави. Загострення боргової проблеми для державних фінансів України обумовлює наявність постійного інтересу наукових кіл до дослідження економічної сутності, функції державного боргу, боргової політики держави в сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Державний борг можна віднести до числа найбільш розроблених питань у науковій економічній школі. Так, ще класики економічної школи Д. Рікардо, А. Сміт, Т. Мальтус, Дж. Кейнс з'ясували сутність державного боргу та його вплив на економічний розвиток країни. Сучасні наукові публікації вітчизняних вчених зосереджені на питанні боргової безпеки держави, дослідженні методичних підходів до системи оцінки її рівня, на оцінюванні рівня державного боргу України, її боргової політики. Зокрема В.Д. Базилевич, І.О. Лютий та інш. досліджували питання управління державним боргом, В.П. Кудряшов, Н.С. Педченко та інш. — питання боргової політики держави та її співвідношення з управлінням боргу. Разом з тим, слід відзначити про відсутність достатньої кількості досліджень щодо питання боргової стійкості держави, а наявні роботи не піднімають дискусійність цього питання. Мінливі умови сучасного економічного середовища обумовлюють необхідність нових наукових досліджень з обраної проблематики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення теоретичних підходів до визначення поняття боргової стійкості держави та її взаємозв'язок з борговою безпекою, систематизація факторів впливу на боргову стійкість держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасними дослідниками державних фінансів існування державного боргу визнається об'єктивним явищем, складовою фінансової системи більшості держав світу [1, с. 39; 2 с. 3].

Зростання ролі боргового фінансування державних фінансів у період економічної нестабільності за останнє десятиріччя обумовило появу нових досліджень питання саме боргової стійкості держави. Цей термін, зазвичай, досліджується одночасно з такими дефініціями, як "державний борг", "боргова безпека", "боргова політика".

Богдан Т.П. визначає боргову стійкість як "спроможність уряду або іншого позичальника виконати свої поточні і майбутні боргові зобов'язання вчасно та у повному обсязі, не вдаючись до реструктуризації боргу, накопичення заборгованості та скорочення своїх постійних витрат (збільшення доходів) у обсязі, що є політично чи соціально неприйнятним" [3, с. 80].

Олійник О.В. та Сідельнікова І.В. під борговою стійкістю розуміють "якісну характеристику обсягу та структури державної заборгованості, при якій забезпечується здатність держави виконувати боргові зобов'язання, не збільшуючи боргового навантаження на бюджет за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності та виключаючи необхідність вдаватися до списання чи реструктуризації державної заборгованості" [4, с. 42].

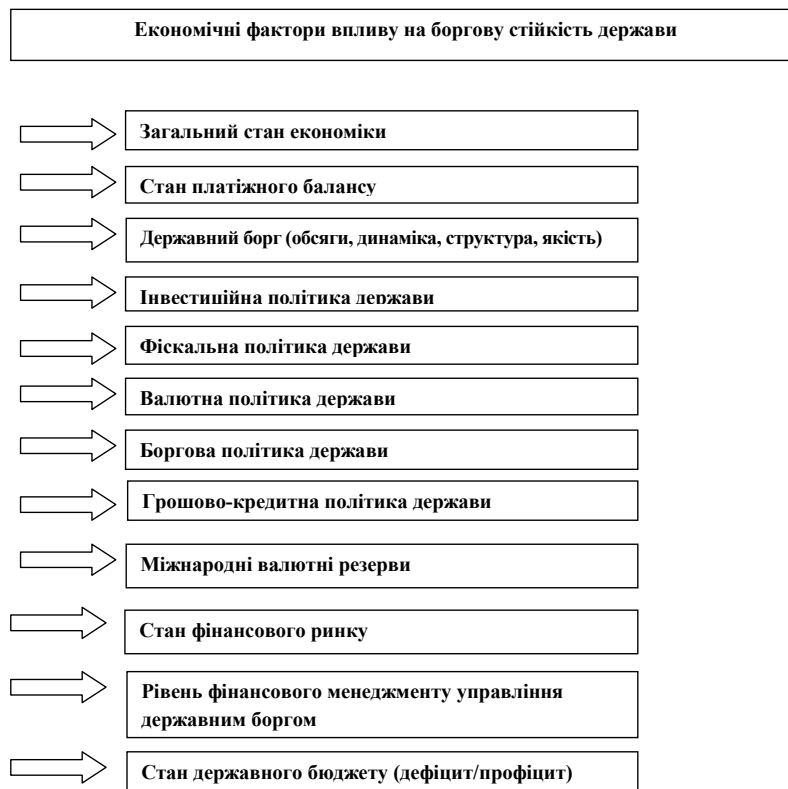

Рис. 1. Економічні фактори впливу на боргову стійкість держави

Джерело: схему складено автором.

Досить близьке за попередні трактування є визначення боргової стійкості як "здатність держави виконувати зобов'язання за державним боргом своєчасно і в повному обсязі без суттєвого накопичення заборгованості, застосування реструктуризації чи списання боргу одночасним підтриманням прийняттого рівня економічного зростання" [5, с. 77].

Група вчених Лондар С.А., Кузнєцов К.В., Верещака І.М. боргову стійкість визначають двома складовими:

1) параметрами державного боргу (обсяг та структура боргу, його відношення до ВВП, обсяг обслуговуючих платежів, його часові характеристики);

2) можливістю доступу держави до фінансових ресурсів, необхідних для виконання боргових зобов'язань [6, с. 39].

Існуючі трактування боргової стійкості держави доводять, що боргова стійкість є комплексним поняттям, яке поєднує у собі поняття платоспроможності та ліквідності, та передбачає спроможність держави вико-

нувати свої зобов'язання за позиковими коштами (включаючи обслуговування боргу та його погашення) за рахунок економічного зростання країни, не зважаючи на потенційні внутрішні та зовнішні загрози. З наведеної характеристики боргової стійкості, систематизуємо економічні фактори впливу на боргову стійкість держави на рисунку 1.

Якщо такі економічні фактори впливу на боргову стійкість держави як загальний стан економіки, інвестиційна, фіскальна, валютна, боргова, грошова-кредитна політики, стан фінансового ринку не мають кількісного вимірювання, то адекватність державного боргу, якість та його структура, а також стан платіжного балансу країни можна оцінити за допомогою певних індикаторів (табл. 1).

Фактичне значення наведених у таблиці 1 індикаторів боргової стійкості держави залежать від результатів інвестиційної, фіскальної, валютної, боргової, грошово-кредитної політики держави, від ступеню розвиненості державних інституцій та якості фінансо-

Таблиця 1. Індикатори боргової стійкості держави

Показник	Нормативне значення	Фактичне значення, станом на 31.12.2015 р.
Державний та гарантований державою борг до ВВП,%	≤40	79,4
Державний та гарантований державою борг до доходів державного бюджету,%	≤150-200	295,8
Валовий зовнішній борг до експорту товарів та послуг,%	≤150- 200	254,5
Погашення і обслуговування довгострокового зовнішнього боргу до експорту,%	≤20 -25	40,7
Валові потреби уряду в позичковому фінансуванні (плановий дефіцит бюджету та погашення боргу до ВВП),%	≤15-20	10,9
Частка боргу в іноземній валюті в загальній сумі державного боргу,%	≤50	53,5
Середній строк до погашення державного боргу, роки	≤2,3	≤4,1
Короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення до міжнародних резервів,%	≤100	337,9
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу до ВВП,%	≤-4	0,2
Чиста міжнародна інвестиційна позиція країни (різниця між зовнішніми активами і зовнішніми зобов'язаннями суб'єктів національної економіки) до ВВП,%	≤-35	-42,2
Чисті зовнішньоборгові зобов'язання резидентів (валовий борг-боргові активи – міжнародні резерви) до ВВП,%	≤35	61,9

Джерело: таблицю складено за даними [3, с.8, 6, с.43; 7, с.81; 8]

Таблиця 2. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, витрати на обслуговування боргу України в період 2011–2016 рр.

Роки	Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд грн.	Темпи росту, %	Обслуговування боргу, млрд грн.	Темпи росту, %
2011 р.	473,1	109,5	23,9	145,7
2012 р.	515,5	109,0	25,2	105,4
2013 р.	584,1	113,3	33,2	131,7
2014 р.	1100,6	188,4	49,4	148,8
2015 р.	1572,2	142,8	86,2	174,5
2016 р.	1708,2	108,7	97,6	113,2

Джерело: складено за даними [8].

вого менеджменту системи управління державним боргом.

Слід зазначити що перелік наведених у таблиці 1 показників боргової стійкості держави не є імперативним, що беззаперечно оцінює рівень боргової стійкості держави. Науковці по-різному визначають склад цих показників [4, с. 8; 9, с. 81; 10, с. 101, 102; 11, с. 113]. Крім того, не має єдиного підходу щодо самого їх визначення. Зокрема в Україні деякі з наведених у таблиці 1 показників віднесено Міністерством економічного розвитку і торгівлі України до індикаторів боргової безпеки, що розраховуються в рамках визначення економічної безпеки держави [12]: відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП; відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП; відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу. Крім того, до індикаторів боргової безпеки віднесено середньозважену дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі — ОВДП) на первинному ринку та індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) + Україна.

Дійсно, поняття боргової безпеки є близьким та пов'язаним з поняттям боргової стійкості. Боргова безпека — це відповідний рівень боргових зобов'язань, який має кількісне вимірювання через розрахунок системи індикаторів. В той же час боргова стійкість — це відповідний фінансовий стан держави, який характеризує її здатність виконувати боргові зобов'язання, не вдаючись до нових запозичень. Отже, боргова стійкість визначається не тільки рівнем боргових зобов'язань (характеризують рівень боргової безпеки держави), а й їх якісними характеристиками (динаміка, структура, терміновість, рівень фінансового менеджменту та інш.), економічним середовищем та станом державних фінансів, які створюють умови та впливають на формування, управління та погашення боргових зобов'язань (загальний стан економіки, фінансового ринку, стан державного бюджету та платіжного балансу та інш.).

Механізм управління борговою стійкістю держави — сукупність методів, інструментів та важелів фінансової політики держави, які здійснюються відповідними державними інституціями з метою забезпечення здатності держави своєчасно та у повному обсязі виконувати боргові зобов'язання. Завданнями системи управління борговою стійкістю держави є:

- визначення потенційних ризиків боргової безпеки;
- моніторинг стану боргової безпеки;
- виявлення факторів, що посилюють ризики боргової безпеки;
- розробка, реалізація та контроль за виконанням заходів нейтралізації факторів, що посилюють ризики боргової безпеки;
- аналіз ефективності запроваджених заходів та їх вплив на нейтралізацію ризиків боргової безпеки.

Для України одним із суттєвих факторів, які впливають на рівень її боргової стійкості, є дефіцитний стан державного бюджету, оскільки хронічна нестача державних ресурсів покривається за рахунок позикового

фінансування, що носить постійно зростаючий характер.

В Україні простежується стійка тенденція до збільшення державного боргу, що зумовлює відповідне збільшення витрат на його обслуговування, темпи зростання яких перевищують темпи зростання боргових зобов'язань (табл. 2).

Приймаючи до уваги стрімкі темпи зростання боргу та витрат на його обслуговування, значну питому вагу зовнішньої заборгованості на фоні дефіциту платіжного балансу та державного бюджету, девальвації гривні та скорочення виробництва, зростання державного боргу України почало становити загрозу її боргової безпеки та економічної безпеки загалом.

Слід зауважити, що позикове фінансування бюджетного дефіциту та сама його наявність в умовах економічних криз чи реформування економіки, на нашу думку, є виправданим кроком. Однак у цьому випадку характер використання запозичених коштів має бути інвестиційним та приносити економічний ефект у вигляді створення нової вартості, якої має бути достатньо для обслуговування боргу. В Україні логіка державних запозичень порушена, оскільки використання позик носить споживчий характер, запозичені кошти спрямовуються на покриття нагальних поточних потреб. Держава вимушена звертатися до нових запозичень задля обслуговування попередніх. Зазначена боргова політика держави спрямована на вирішення поточних завдань, в рамках яких розробляються прогностичні сценарії на коротко- та середньострокову перспективу. Разом з тим, в умовах загрозового стану боргової безпеки країни, доцільним має бути розробка стратегічного плану управління державними борговими зобов'язаннями на довготривалій строк, який має містити пріоритетні напрями використання запозичених коштів та критерії ефективності їх використання.

Стратегія управління державним боргом має містити узгоджені між собою заходи бюджетної, валютної, грошово-кредитної, податкової політики.

Зокрема в рамках податкової політики, доцільно розглядати зменшення податкового навантаження задля стимулювання ділової активності та детінізації бізнесу в довгостроковій перспективі. Зменшення податкових надходжень до державного бюджету у короткостроковій перспективі доцільно нівелювати за рахунок покращення процесу адміністрування податків, фінансової консолідації в рамках бюджетної політики.

У рамках інвестиційної політики пріоритетом має бути обрано захист інвестицій, надання пільгового режиму функціонування в разі їх виробничого характеру.

Для України нагальною проблемою є переважання в структурі державного боргу зовнішнього боргу, що в умовах негативного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, загострює валютні ризики, чинить тиск на національну валюту. За таких умов, у рамках управління державним боргом, розмір зовнішніх запозичень має визначатися з огляду обсягів валютних надходжень від експортних операцій за поточним рахунком товарів та послуг.

Не припиняючи значення для України кредитів Міжнародного валютного фонду, пріоритетом боргової політики має бути залучення внутрішніх фінансових ресурсів, що потребує розвитку фінансового ринку через запровадження різних видів боргових державних цінних паперів для фізичних осіб; відновлення довіри економічних суб'єктів до фінансових інститутів.

Беззаперечно, сучасна боргова політика держави має носити антикризовий характер та потребує обґрунтованих та професійних рішень фінансового менеджменту, спрямованих на зниження боргового навантаження.

ВИСНОВКИ

Боргова стійкість — спроможність держави виконувати свої зобов'язання за позиковими коштами (включаючи обслуговування боргу та його погашення) за рахунок економічного зростання країни, не зважаючи на потенційні внутрішні та зовнішні загрози. Механізм управління борговою стійкістю держави поєднує у собі сукупність методів, інструментів та важелів, які запроваджують відповідні державні інституції в рамках реалізації фінансової політики, з метою забезпечення здатності держави своєчасно та у повному обсязі виконувати боргові зобов'язання.

Якщо боргова безпека — це відповідний рівень боргових зобов'язань, який має кількісне вимірювання через розрахунок системи індикаторів, то боргова стійкість — це відповідний фінансовий стан держави, який характеризує її здатність виконувати боргові зобов'язання, не вдаючись до нових запозичень. До економічних факторів впливу на боргову стійкість держави віднесено загальний стан економіки, державного бюджету, фінансового ринку, інвестиційна, фіскальна, валютна, боргова, грошова-кредитна політики, рівень фінансового менеджменту управління державним боргу, які не мають кількісного вимірювання, на противагу таким факторам як адекватність державного боргу, якість та його структура, стан платіжного балансу країни, міжнародні валютні резерви, що оцінюють за допомогою нормативних показників.

Боргова стійкість свідчить про достатність та ефективність використання фінансових ресурсів держави. Сучасний борговий стан України вимагає розробки стратегічного плану управління державним боргом, в якому мають бути передбачені узгоджені заходи податкової, бюджетної, валютної, грошово-кредитної політики держави, визначення пріоритетних напрямів та критерії ефективності використання позик.

Література:

1. Педченко Н.С. Критерії та показники вивчення ефективності боргової політики держави / Н.С. Педченко, Л.А. Лугівська // Бізнес Інформ. — 2013. — № 12. — С. 39—44.
2. Онисько С. Боргова безпека держави як складова її фінансової стійкості / С. Онисько, Л. Синявська // Вісник Львівського національного аграрного університету. Сер.: Економіка АПК. — 2014. — № 21 (1). — С. 3—8.
3. Богдан Т.П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності / Т.П. Богдан // Економіка України. — 2013. — № 2. — С. 4—17.
4. Олійник О.В. Боргова безпеки України: стан, проблеми, перспективи / О.В. Олійник, І.В. Сідельнікова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. — 2011. — № 2 (5). — С. 41—48.
5. Муталімов В. Глобальна лібералізація фінансових ринків та стабільність національної економіки / В. Муталімов // Антикризисне управління економікою України: нові виклики: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. — К.: КНЕУ, 2015. — С. 77—81.
6. Лондар С. А. Вплив реструктуризації зовнішніх боргових зобов'язань перед приватними кредиторами на боргову стійкість України / С.А. Лондар, К.В. Кузнецов, І.М. Верещака // Фінанси України. — 2016. — № 1. — С. 39—56.
7. Розвиток державних фінансів в умовах глобалізації: кол. моногр. / Луніна І.О., Булана О.О., Фролова Н.Б. та інш. / НАН України, ДУ "Ін-т економіки та прогнозув. НАН України. — К., 2014. — 296 с.
8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

9. Абакуменко О.В. Методичні підходи до оцінки боргової стійкості країни: міжнародний та вітчизняний досвід / О.В. Абакуменко, М.О. Омеляненко // Науковий вісник Полісся. — 2015. — Вип. 4. — С. 97—104.

10. Сергієнко О.В. Побудова концепції визначення специфічних показників, які вказують на критичний стан державного боргу саме для економіки України [Електронний ресурс] / О.В. Сергієнко. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/9/15.pdf>

11. Усик В. Фіскальний простір України в антикризовому управлінні / В. Усик // Антикризисне управління економікою України: нові виклики: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. — К.: КНЕУ, 2015. — С. 113—116.

12. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України" від 29.10.2013р. № 1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

References:

1. Pedchenko, N. S. and Luhiv's'ka, L. A. (2013), "Criteria and indicators of study of efficiency of debt policy of the state", *Biznes Inform*, vol. 12, pp. 39—44.
2. Onys'ko, S. and Syniavs'ka, L. (2014), "Debt security of the state as a component of financial stability", *Visnyk L'viv's'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, vol. № 21(1), pp. 3—8.
3. Bogdan, T. P. (2013) "Debt policy of the state in conditions of global instability", *Economika Ukraine*, vol. 2, pp. 4—17.
4. Oliinik, O. V. and Sidel'nikova, I. V. (2011), "A debt security of Ukraine: state, problems, prospects", *Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, vol. 2 (5), pp. 41—48.
5. Mutalimov, V. (2015), "The global liberalization of financial markets and the stability of the national economy", *Antykryzove upravlinnia ekonomikoju Ukrainy: novi vyklyky [Crisis management economy of Ukraine: new challenges]*, III Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia [III international scientific-practical Internet-conference] Kiev, Ukraine, pp. 77—81.
6. Londar, S. L. Kuznietsov, K. V. and Vereschaka, I. M. (2016), "The impact of the restructuring of external debt owed to private creditors on debt sustainability of Ukraine", *Finance Of Ukraine*, vol. 1, pp. 39—56.
7. Lunina, I. O. Bulana, O. O. and Frolova, N. B. (2014) *Rozvytok derzhavnykh finansiv v umovakh hlobalizatsii [The development of public finances in the context of globalization]*, Institute of Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.
8. The official site of The Ministry of Finance of Ukraine (2017), available at: <http://www.minfin.gov.ua> (Accessed 4 January 2017).
9. Abakumenko, O. V. and Omelianenko, M. O. (2015), "Methodological approaches to assessing debt sustainability of the country: international and national experience", *Scientific Journal Polissia*, vol. 4, pp. 97—104.
10. Sergienko, A. V. (2014), "Construction concept definition of specific indicators that point to the critical state of public debt is to the economy of Ukraine", available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/9/15.pdf> (Accessed 4 January 2017).
11. Usyk, V. (2015) "Fiscal space Ukraine in crisis management", *Antykryzove upravlinnia ekonomikoju Ukrainy: novi vyklyky [Crisis management economy of Ukraine: new challenges]*, III Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia [III international scientific-practical Internet-conference] Kiev, Ukraine, 2015, pp. 113—116
12. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "On approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 4 January 2017).

Стаття надійшла до редакції 12.01.2017 р.

УДК 339.727

І. П. Гайдучський,

к. е. н., науковий співробітник, науково-дослідна лабораторія менеджменту ФММ НТУУ "КПІ"

ГЛОБАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНВЕСТУВАННЯ СТАЛОГО НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ

I. Gaidutskiy,

PhD in Economics, researcher at management and marketing faculty research laboratory of national technical university of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

GLOBAL SOLUTIONS OF INVESTMENT PROBLEMS OF SUSTAINABLE LOW-CARBON DEVELOPMENT

Проаналізовано роль глобальних та міжнародних фондів екологічного спрямування у вирішенні проблеми фінансування сталого низьковуглецевого розвитку. З'ясовано, що основними недоліками діяльності зазначених фондів є відсутність стабільної бази надходжень коштів, що унеможливорює стабільне і достатнє фінансування антивуглецевих заходів.

The article highlights the role of global and international funds in solving ecological problem of financing sustainable low-carbon development. It was found that the main drawbacks of these funds is the lack of a stable base of income, making it impossible stable and adequate funding anti-carbon measures.

Ключові слова: сталий розвиток, низьковуглецевий розвиток, Глобальний антивуглецевий фонд, принципи Глобального антивуглецевого фонду, Зелений кліматичний фонд.

Key words: sustainable development, Low-carbon development, Global Anti-carbon Fund, principles of the Global Anti-carbon Fund, Green Climate Fund.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Успішна реалізація політики, спрямованої на недопущення змін клімату вимагає надійної фінансової бази та ефективних механізмів мобілізації і використання фінансових ресурсів. Дослідження національних систем мотивації та інвестування сталого низьковуглецевого розвитку показали їх істотну обмеженість, і в т.ч. під впливом національного економічного протекціонізму Міжнародні системи мотивації та інвестування сталого низьковуглецевого розвитку хоч і є більш стійкими проти національного протекціонізму, однак дуже слабкі для досягнення реальних зрушень в низьковуглецевому розвитку економіки.

Так, створений у 1991 р. Глобальний екологічний фонд, не дивлячись на формальне значне поширення, не зміг мобілізувати достатніх фінансових ресурсів та забезпечити належне інвестування низьковуглецевого розвитку. Запроваджені у 2005 р. Кіотські механізми теж не справили відчутного впливу на інвестування низьковуглецевого розвитку через обмеженість фінансових ресурсів, недосконалість і кон'юнктурність мотиваційного характеру цих механізмів. Вуглецевий ринок, який спочатку набув активного розвитку дуже швидко став згортатись як на міжнародному, так і на національних рівнях. Створення у 2008 р. Адаптаційного, а у 2010 р. Зеленого кліматичного фондів, по суті, повторило ситуацію Глобального екологічного фонду.

Названі вище глобальні та міжнародні фонди мають дуже обмежені фінансові та інші можливості. Насамперед вони не мають стабільної і системної дохідної бази. Наповнення фондів добровільне, переважно за рахунок внесків Світового банку та розвинутих країн, а фінансування фрагментарне, переважно для країн, що розвиваються, у вигляді надання їм разової допомоги. Тому, не дивлячись на високий статус зазначених фондів, їх фінансовий потенціал дуже слабкий — менше 10% від мінімаль-

но розрахункової щорічної потреби коштів на фінансування сталого низьковуглецевого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Найбільш повно і комплексно проблему еколого-спрямованого інвестування сформульовано у Доповіді Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку "Наше спільне майбутнє" [19]. Велику увагу зазначеній проблемі у своїх дослідженнях приділяли такі зарубіжні вчені, як: Р. Ханел [16]; П. Екінс [12]; А. Пігу [13]; Дж. Хюрнер [17]; К. Портер [18]; Е. Азроянца [1]. Питання екологоорієнтованого інвестування, в тій чи іншій мірі, вже знайшли своє дослідження і в працях українських вчених, зокрема: Н. Андрєєвої [2]; Б. Буркинського [3]; О. Веклич [4]; Н. Мици [5]; Т. Туниці [6]; Ю. Туниці [7]; С. Харічкова [8]; М. Хвесика [9]; В. Шевчука [10]. Однак зазначені дослідження носили переважно сегментний і секторальний характер. Комплексних досліджень і теоретико-методологічних розробок щодо розв'язання проблеми інвестування сталого низьковуглецевого розвитку ще немає, що визначає актуальність пропонованої статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкрити проблеми екологоорієнтованого інвестування та показати можливості їх розв'язання шляхом заснування Глобального антивуглецевого фонду на засадах обов'язковості і стабільності дохідної бази та програмно-цільового фінансування антивуглецевих проектів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільш серйозною проблемою діючих світових і міжнародних фондів, які опікуються проблемами екології є те, що вони не мають стабільної, обов'язкової і системної бази доходів. Внаслідок цього немає стабільної узгодженої системи фінансування (бюджетування) антивуглецевих про-

грам і проектів. Як і в Кіотських механізмах, в цих фондах закладений поділ всіх країн на дві категорії: донорів і реципієнтів, причому не за обсягами чи інтенсивністю викидів вуглецю, а за віднесенням до категорії розвинених країн, чи таких, що розвиваються. Однак такий підхід уже показав свої серйозні недоліки як в Кіотських механізмах, так і в діяльності Глобальних та Міжнародних фондів.

Звідси очевидно, що Зелений кліматичний фонд, як і Глобальний екологічний фонд, не зможе забезпечити достатнє фінансування впровадження в життя глобальної антивуглецевої політики. Зумовлено це тим, що Зелений кліматичний фонд, по суті, створювався на таких же засадах, що і Глобальний екологічний фонд і у великій мірі є його дублером. Очевидно для цих цілей потрібен спеціальний Глобальний фонд, який би функціонував на засадах всеохоплюваності, обов'язковості та системності формування доходів, а також фінансування антивуглецевих заходів. Більше того, такий фонд має мати не лише чисто фінансові, акумуляційні та бюджетні, але також і регуляторні функції. В цьому контексті доречно нагадати, що Е. Азроянц ще на початку ХХІ ст. вказував на необхідність формування принципово нового міжнародного органу, здатного на наднаціональному рівні забезпечувати регулювання макроекономічних процесів" [1]. У 2009 р. Римський клуб ухвалив Амстердамську декларацію, в якій наголошено на необхідності винайдення нового шляху світового розвитку на засадах адекватності глобальним та екологічним викликам у сфері навколишнього середовища [5; 15].

Роль такої фінансової інституції, яка б відповідала сучасним вимогам глобалізації і радикалізації здійснення антивуглецевої політики, може виконати Глобальний антивуглецевий фонд. При цьому новація має бути не лише в назві, а в нових засадах створення, організації, наповнення фінансовими ресурсами і організації їх ефективного використання. Організація створення та діяльності такого фонду в глобальних масштабах може суттєво допомогти мобілізувати фінансові ресурси, достатні для інвестування сталого низьковуглецевого розвитку. Таким чином, можливе реальне виконання рішень міжнародних організацій, створених при ООН, з метою забезпечення скорочення викидів парникових газів та протистояння негативним змінам клімату.

Для усвідомлення актуальності та необхідності створення Глобального антивуглецевого фонду, слід врахувати глобальні виклики, які постали перед світовою спільнотою.

Перше. Зростання викидів вуглецю наближається до критичної межі, за якою стабільність клімату може стати неконтрольованою. Тим часом діюча кліматична політика залишається неефективною. Більш ніж переконливо про це свідчить те, що навіть за період дії Кіотського протоколу викиди вуглецю у співвідношенні до ВВП у світі зросли більше, ніж за такий же період до його прийняття.

Друге. Завершення терміну дії Кіотського протоколу та відсутність узгодженої політики на міжнародному рівні на найближчу перспективу, свідчить про можливість ще більшого погіршення ситуації у цій сфері у посткіотський період. Навіть недостатня за радикальністю та глобальністю кліматична політика кіотського періоду почала давати збої і гальмувати, втрачаючи динаміку і ефективність. Продовження дії Кіотського протоколу ще на 5 років означало продовження не дуже вдалої політики і практики у антивуглецевій сфері.

Третє. Глобальний характер антропогенного впливу на клімат та наслідків вуглецевих викидів свідчить, що ця проблема не може бути розв'язана в окремих країнах чи регіонах світу, або за рахунок окремих категорій країн, і тим більше без участі тих країн, які роблять найбільші викиди. Фінансування антивуглецевої енергоконверсії та модернізації економіки потребує великих капіталів, що не під силу окремим, навіть великим країнам чи ТНК.

Заснування Глобального антивуглецевого фонду вимагає вирішення двох принципових питань: відпрацювання механізмів формування доходів фонду та ефективного використання його коштів на цілі сталого низьковуглецевого розвитку.

При формуванні дохідної частини фонду принциповим є питання вибору критерію прив'язки його параметрів. Тут доцільно виходити з основної парадигми глобальної

антивуглецевої політики, а саме із взаємозв'язку економічного зростання (ВВП) зі скороченням викидів вуглецю. При цьому вуглецеві викиди мають слугувати фондоутворюючою базою. Адаже ці дві величини мають корелювати між собою. Ця кореляція має бути прямо пропорційною: більше викидів — більші платежі в фонд, менше викидів — менші платежі в фонд. Фонд має створювати потужне фінансове навантаження на країни і компанії, які здійснюють найбільші викиди вуглецю і водночас слугувати ефективною фінансовою підтримкою суб'єктів економічної діяльності (країни і компанії), які успішно скорочують викиди.

Основний макроекономічний показник — ВВП може слугувати для Глобального антивуглецевого фонду мотивом зниження навантаження на економіку. Це може бути досягнуто за рахунок початкової прив'язки дохідної частини фонду до ВВП на певний стабільний період, наприклад на 5 років. Завдяки такому підходу зростання ВВП певний період не буде зумовлювати перегляд фондового навантаження на економіку країн та компаній. Отже, на такий період приріст ВВП (на відміну від викидів вуглецю) звільняється від тиску Глобального антивуглецевого фонду на економіку конкретних країн. Таким чином, у методологію формування фонду закладається випереджаюче скорочення викидів вуглецю над зростанням ВВП.

Такий концептуальний підхід до створення Глобального антивуглецевого фонду реалізує нову парадигму фінансового забезпечення сучасної кліматичної політики, яка зводиться до двох базових принципів.

Перший. "Забруднювач" платить, але не просто сплачує кошти в фонд, а тим самим фіскальними механізмами змушується здійснювати енергоконверсію (енергоощадність, енергомодернізацію та енергоінновацію) своєї економічної діяльності.

Другий. "Очищувач" отримує фінансування, заробляє на цьому і тим самим розвиває низьковуглецеву економіку, спрямовуючи отримані від фонду кошти, а також залучений приватний капітал виключно на енергоконверсію економіки і низьковуглецевий розвиток.

Важливим питанням формування Глобального антивуглецевого фонду є визначення його параметрів. Найбільш поширеним у подібних випадках критерієм є ВВП. Це має свої об'єктивні передумови. Адаже при цьому враховується рівень розвитку і концентрації економіки, її вуглецеємність та ефективність в різних країнах. На сьогодні ВВП, по суті, є базовим макроекономічним показником, як у світовій, так і в національних економіках. До ВВП сьогодні прив'язуються параметри багатьох фінансових, економічних та соціальних показників.

Далі потрібен вибір критерію прив'язки параметрів Глобального антивуглецевого фонду до ВВП. Одним з перших концептуально такий критерій сформулював А. Пігу, який сказав що "екологічний податок має дорівнювати величині від'ємного зовнішнього ефекту" [13]. Основні методологічні підходи до визначення потенціалу інвестиційної ємності сходяться на критерії створення дохідної частини фонду в обсязі не менше 1% від ВВП. Найбільш переконливим аргументом цього є реальна потреба в інвестиціях для здійснення енергоконверсії у неабияких масштабах і термінах для виконання завдань, поставлених РКЗК ООН у рамках глобальної кліматичної політики [21].

В якості аргументу щодо обсягів доходів Глобального антивуглецевого фонду можна привести порівняння на рівні 1% світового ВВП цих параметрів з сумами доходів від екологічних податків у країнах. У багатьох країнах ці надходження, які прямо чи опосередковано можна віднести до екологічних, складають більше 2% до ВВП. Однак витрати у більшості із цих країн набагато нижчі, оскільки законодавство не передбачає повного спрямування доходів екологічних фондів на екологічні цілі. Отже, критерій параметрів доходів Глобального антивуглецевого фонду на рівні 1% ВВП у більшості країн вже адаптований в національному законодавстві і не викликає якихось фінансових перекосів.

Важливе значення має формулювання основних принципів заснування та діяльності глобального антивуглецевого фонду. До числа таких слід віднести.

Всеохоплюваність фондом всіх країн світу незалежно від обсягів та характеру викидів ними вуглецю.

Обов'язковість участі всіх країн світу у фонді згідно з зобов'язуючим рішенням ООН згідно з її статутом.

Адекватність участі всіх країн світу у фонді, виходячи з обсягів здійснених ними викидів вуглецю.

Ефективність, яка передбачає не просто стримування зростання викидів вуглецю, а забезпечення випереджаючого їх скорочення проти зростання ВВП.

Заохочення, яке передбачає можливість певних преференцій для країн, які успішно співпрацюють з фондом в частині наповнення його платежами та використання його коштів.

Відповідальність передбачає, що для країн, які відмовляються від участі в фонді запроваджуються міжнародні антивуглецеві санкції.

"Забруднювач" платить, а "очищувач" отримує фінансування, полягає в тому, що країни і компанії, які здійснюють найбільші викиди вуглецю, платять у фонд фіскальні платежі за це, а країни і компанії, які здійснюють енергоконверсію отримують фінансування на цілі низьковуглецевого розвитку, в т.ч. у глобальному масштабі.

Системність діяльності фонду, яка полягає в наявності стабільної економічної основи (чітко визначені джерела та обсяги надходжень коштів) та відкритої прозорості системи бюджетування (бюджетні принципи, напрями, проекти та програми використання коштів тощо).

Оптимальна збалансованість доходів і видатків фонду по країнах означає, що країни можуть розраховувати на авансування від фонду протягом певного періоду частини коштів, в межах їх платежів в доходи фонду. При збалансуванні рівнозначно враховується як пряме фінансування, так і переданий інвестиційний антивуглецевий ефект, антивуглецеві технології, результати глобальної енергоконверсії тощо.

Пріоритетність екологічної ефективності означає, що інвестування в антивуглецеві проекти здійснюється з урахуванням їх найбільшої загальносвітової значимості та ефективності в тих чи інших країнах. Тому окремі країни не можуть розраховувати на повне повернення (фінансування) з фонду сплаченої ними частини доходів в коштах. В якості компенсації країнам можуть бути запропоновані економічні, інвестиційні, або екологічні ефекти від глобальної енергоконверсії.

Мотиваційність, яка передбачає спрямування коштів фонду насамперед на мотивування максимального залучення приватного капіталу до фінансування антивуглецевих заходів і досягнення таким чином мультиплікативного ефекту нарощування інвестицій.

Соціальна спрямованість, яка передбачає врахування при опрацюванні інвестиційних проектів можливості створення нових робочих місць та компенсацію втрачених робочих місць внаслідок енергоконверсії.

Обов'язковість обліку викидів парникових газів всіма країнами, для створення повної і достовірної інформаційної бази по країнах, регіонах, суб'єктах господарювання.

Виходячи з дослідження досвіду функціонування різних фондів екологічного спрямування, стратегія формування глобального антивуглецевого фонду має включати кілька важливих напрямів: 1) загальні статутні засади; 2) формування доходів; 3) формування видатків; 4) організація діяльності і управління; 5) міжнародний статус.

Загальні статутні засади означають, що Глобальний антивуглецевий фонд має об'єднати держави, приватний капітал та інтелектуальний потенціал у сфері низьковуглецевої економіки. Фонд має включати матеріальні та нематеріальні активи. Матеріальні активи — це відрахування держав і приватних компаній. Нематеріальні активи — це зобов'язання держав і приватних компаній, що створюють надлишкове вуглецеве навантаження на світову екологію, а також запатентовані науково-технічні винаходи, інновації та технології. Проекти фонду можуть реалізовуватись на основі безповоротного фінансування та кредитування.

Формування доходів фонду може ґрунтуватись на глобальному антивуглецевому податку, який має бути об'єктивним для всіх країн. Суб'єктом оподаткування мають бути держави та їх суб'єкти господарювання, а об'єктом — обсяги викидів вуглецю. Спочатку сплата може консолідуватись від суб'єктів господарювання урядами країн у їх бюджетах, а потім у визначених обсягах пере-

раховуватись у дохідну частину Глобального фонду. Дохідна частина бюджету фонду представляє собою суму платежів від учасників фонду і платників податку. Доходи фонду також мають бути санкції від країн, які не сплачують податки, а також доходи від випуску в обіг спеціальних цінних паперів, а також залучення коштів інших фондів та інші.

Формування видатків з фонду має ґрунтуватись на пріоритетах сталого низьковуглецевого розвитку, фінансування з фонду має насамперед забезпечувати скорочення вуглецевих викидів шляхом інвестування енергоконверсії. Фінансування видатків на антивуглецеві заходи можливе як через уряди країн, так і безпосередньо компаніям — ініціаторам потужних проектів з енергоконверсії. Основними механізмами фінансування можуть бути: повне або часткове, індивідуальне або партнерське фінансування, пільгове кредитування, субсидування, дотування чи компенсація витрат країн і компаній на зазначені цілі, через партнерство фонду з урядами країн і компаній.

Організація діяльності та управління фондом повністю покладається на ООН та створені ним наглядові і виконавчі органи. Фонд може мати свої представництва в країнах та регіонах, які мають найбільші викиди вуглецю, або реалізують потужні проекти з енергоконверсії. Глобальний, антивуглецевий фонд має працювати у прозорості та підзвітності, керуватись принципами ефективності та результативності і бути каталізатором для транснаціонального інвестування сталого низьковуглецевого розвитку в глобальному масштабі. Фонд має прагнути до максимальної віддачі від свого фінансування заходів енергоконверсії та розвитку відновлювальної енергетики в глобальному масштабі і радикальним чином має забезпечити простоту і прямий доступ до фінансування антивуглецевих заходів для всіх країн учасників [14].

ООН може заснувати спеціальний інститут (установу) управління фондом, здатний налагодити ефективну командну роботу найбільш впливових інвесторів, розробників інноваційних проектів та ефективних менеджерів. Тільки велика концентрація капіталу, ефективна мотивація інноваційних рішень і швидке їх впровадження в практику в комплексі забезпечить прискорений розвиток безвуглецевої енергетики та економіки і зупинення загрози потепління клімату. Сучасне людство володіє необхідним фінансовим та інтелектуальним потенціалом для розв'язання проблеми вуглецевої залежності. Головне завдання — зосередження цих ресурсів і зусиль на цьому відповідальному для людства напрямі.

Забезпечення міжнародного статусу реалізації в житті Концепції Глобального антивуглецевого фонду можливе шляхом підписання Глобального антивуглецевого договору. Цей договір має бути відгалуженням до самостійного статусу із Глобального договору ООН.

ВИСНОВКИ

1. У теперішній час для забезпечення дієвості потрібна сегментація проблем і максимальне акцентування уваги конкретних міжнародних організацій над їх розв'язанням. На сьогодні такою конкретною і гострою проблемою є недопущення зміни клімату, за рахунок скорочення викидів парникових газів. Це завдання конкретне, вимірне і цілком досяжне завдяки адекватному управлінню цим процесом. Це завдання може бути забезпечене організацією Глобального антивуглецевого фонду шляхом підписання Глобального антивуглецевого договору.

2. На відміну від Глобального договору (загального) Глобальний антивуглецевий договір має бути не добровільний, а обов'язковий на зразок світової організації торгівлі (СОТ). Цей договір має юридично імплементувати основний принцип діяльності РКЗК ООН — "забруднювач платить" і таким чином мати ефективні важелі забезпечення реалізації глобальної антивуглецевої політики цієї організації. Такими важелями зазначеного договору можуть бути: 1) глобальний антивуглецевий фонд; 2) глобальний антивуглецевий податок; 3) міжнародні антивуглецеві санкції; 4) глобальна система залучення інвестицій в низьковуглецевий розвиток з використанням мультиплікативно-мотиваційних механізмів централізованого фінансування із згаданого фонду. Через ці інституції та механізми Глобальний антивуглецевий договір може ус-

пшно забезпечити ефективність глобальної антивуглецевої політики.

3. Обмежені можливості наявних Міжнародних екологічних фондів, у т.ч. створених при ООН (Глобального екологічного та Зеленого кліматичного) зумовлюють необхідність пошуку нових концептуальних підходів до розв'язання проблеми фінансування антивуглецевих заходів. При цьому питання не в назві фонду, його засновників чи керуючих. Питання в системності формування доходної бази та фінансування витрат. Всі наявні фонди не мають системної бази доходів і тим більше прив'язаних до обсягів вуглецевих викидів. Аналогічно немає системної політики фінансування антивуглецевих заходів. Виходячи з цього, основним концептуальним підходом до створення Глобального антивуглецевого фонду є не просто зміна назви, а формування системної бази доходів (на основі глобального антивуглецевого податку) і централізованої системи фінансування антивуглецевих заходів.

Литература:

1. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию / Э. Азроянц. — М.: Изд-во "Новый век", 2002.
2. Андреева Н.Н. Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление: монография / Н.Н. Андреева. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2006. — 536 с.
3. Буркинський Б.В. "Зелена" економіка кризь призму трансформаційних зрушень в Україні: монографія / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов; Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. — Одеса: Підприємство Фенікс, 2011. — 348 с.
4. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич; Рада нац. безпеки і оборони України, Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів. — Київ, 2003. — 88 с.
5. Мица Н.В. Сутність та проблеми енергозбереження в Україні / Н.В. Мица // Сталій розвиток економіки. — 2011. — № 4. — С. 40—47.
6. Туниця Т.Ю. Еколого-економічні засади моделі сталого розвитку / Т.Ю. Туниця // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). — 2004. — Вип. 3—4. — С. 740—744.
7. Туниця Ю.Ю., Семенюк Е.П., Туниця Т.Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю.Ю. Туниця, Е.П. Семенюк, Т.Ю. Туниця // Економічна теорія. — № 2. — 2011. — С. 5—15.
8. Харичков С.К. Економіка і екологія: сумісність розвитку (мировий досвід і українська перспектива) / С.К. Харичков, Н.Н. Андреева, Л.Е. Купинец. — Одеса: ИПРЭИ НАН Украины, 2007. — 180 с.
9. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України: монографія / М.А. Хвесик. — Донецьк: Юго-Восток Лтд, 2008. — 496 с.
10. Шевчук В.Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку. — К.: Геопрінт, 2006. — 200 с.
11. Ekins P. Theory and Practice of Environmental Taxation [Electronic Resource]. — Mode of access: <http://www.Greentaxreport.co.uk/read-chapters-online/11-theory-and-practice-of-environmental-taxation?showall=1>
12. Pigu A. Экономическая теория благосостояния. — М.: Прогресс, 1985. — С. 66.
13. Global Green New Deal. Report — UNEP [Electronic Resource]. — Mode of access: http://www.unep.org/pdf/GGND_Final_Report.pdf
14. Green Climate Fund [Electronic Resource]. — Mode of access: <http://gcfund.net/home.html>
15. Hahnel R. Green Economics: Confronting the Ecological Crisis / R. Hahnel. — New York: ME Sharpe Inc., 2010. — 280 p.
16. Hoerner J. Andrew and Benoit Bosquet. Environmental tax reform: the European experience. — Center for a Sustainable Economy, 2001. — 94 p.
17. Porter C. Efficiency Up, Emissions Down as U.S. Moves to Low-Carbon Economy / IIP Digital [Electronic Resource]. — Mode of access: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2013/10/20131028285291.html>
18. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future / United Nations [Elec-

tronic Resource]. — Mode of access: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

20. UNEP Finance Initiative. Climate Change Work Programme. United Nations [Electronic Resource]. — Mode of access: http://www.unepfi.org/publications/climate_change/index.html

References:

1. Azrojanc, Je. (2002), Globalizacija: katastrofa ili put' k razvitiju [Globalization: a disaster or a path to development], Novyj vek, Moscow, Russia.
2. Andreeva, N.N. (2006), Jekologicheski orientirovannye investicii: vybor reshenij i upravlenie. [Environmentally oriented investment: choice-making and management], IPRJeI NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine.
3. Burkyns'kyj, B.V. Halushkina, T. P. Reutov, V. Ye. (2011), "Zelena" ekonomika kriz' pryzmu transformatsijnykh zrushen' v Ukraini ["Green" economy through the prism of transformational changes in Ukraine], Fenix, Odessa, Ukraine.
4. Veklych, O. O. (2003), Ekonomichnyj mekhanizm ekolohichnoho rehuliuвання v Ukraini [The economic mechanism of environmental regulation in Ukraine], Rada nats. bezpeky i oborony Ukrainy, Ukr. in-t doslidzh. navkolysh. seredovyscha i resursiv, Kyiv, Ukraine.
5. Mytsa, N.V. (2011), "The essence and problems of energy saving in Ukraine", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 4, pp. 40—47.
6. Tunytsia, Yu.Yu. (2004), "Ecological and economic principles of sustainable development model", Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo), vol. 3-4, pp. 740—744.
7. Tunytsia, Yu.Yu. Semeniuk, E.P. and Tunytsia, T.Yu. (2011), "Greening the economy: theoretical and methodological aspects", Ekonomichna teoriia, vol. 2, pp. 5—15.
8. Harichkov, S.K. Andreeva, N.N. Kupinec, L.E. (2007), Jekonomika i jekologija: sovместimost' razvitija (mirovoj opyt i ukrainskaja perspektiva) [Economy and ecology: compatibility of world experience and Ukrainian Perspective], IPRJeI NAN Ukrainy, Odessa, Ukraine.
9. Khvesyk, M. A. (2008), Stratehichni imperatyvy ratsional'noho pryrodokorystuvannya v konteksti sotsial'no-ekonomichnoho pidnesennia Ukrainy [Strategic imperatives of environmental management in the context of socio-economic recovery Ukraine], Yuho-Vostok, LTD, Donetsk, Ukraine.
10. Shevchuk, V.Ya. (2006), Makroekonomichni problemy staloho rozvytku [Macroeconomic issues of sustainable development], Geoprint, Kyiv, Ukraine.
11. Ekins, P. (2013), "Theory and Practice of Environmental Taxation", [Online], vol. 8, available at: <http://www.Greentaxreport.co.uk/read-chapters-online/11-theory-and-practice-of-environmental-taxation?showall=1> (Accessed 4 Aug 2016).
12. Pigu, A. (1985), Jekonomicheskaja teoriia blagosostojanija [Welfare economics], Progress, Moscow, USSR.
13. UNEP (2009), "Global Green New Deal. Report. Policy Brief", available at: http://www.unep.org/pdf/GGND_Final_Report.pdf (Accessed 4 August 2016).
14. The official website of Green Climate Fund (2009), available at: <http://gcfund.net/home.html> (Accessed 14 September 2016).
15. Hahnel, R. (2010), Green Economics: Confronting the Ecological Crisis, ME Sharpe Inc, New York, USA.
16. Hoerner, J. Andrew and Benoit Bosquet (2001), Environmental tax reform: the European experience, Center for a Sustainable Economy, Washington DC, USA.
17. Porter, C. (2013), "Efficiency Up, Emissions Down as U.S. Moves to Low-Carbon Economy", IIP Digital, [Online], available at: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2013/10/20131028285291.html> (Accessed 11 May 2016).
18. United Nations (1987), "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future", available at: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Accessed 13 March 2016).
19. United Nations (2013), "UNEP Finance Initiative. Climate Change Work Programme", available at: http://www.unepfi.org/publications/climate_change/index.html (Accessed 3 April 2016).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2017 р.

УДК 330.341.1

Азад Мусаев,
диссертант, Институт экономики Национальной академии наук Азербайджана,
Баку, Азербайджан

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РЕФОРМ, ПРОВЕДЕННЫХ В СФЕРЕ НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Azad Musayev,
Dissertator Economics Institute National Academy of Sciences of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ASSESSMENT OF THE REFORMS CARRIED OUT IN THE FIELD
OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION

Представленная к вниманию специалистов статья под названием "Организационная и экономическая оценка реформ, проведенных в сфере науки и высшего образования" посвящена проблемам интеграции науки и образования в Азербайджанской Республике. В настоящей статье предпринята попытка оценить существующий в Азербайджане механизм сотрудничества между наукой и образованием и его эффективность. Автором проанализированы не только система образования в целом, но и существующее положение в сфере взаимосвязей между высшим образованием, научно-исследовательскими и производственными предприятиями, тесно связанными с наукой и производством. Автор связывает эти две сферы непосредственно с производством, указывает, что за годы независимости были приняты многочисленные нормативно-правовые акты по образованию. Автор статьи предлагает конкретные пути для вывода азербайджанской науки и образования из кризисной ситуации.

The introduced article entitled "Organizational and economic evaluation of the reforms undertaken in the field of science and tertiary education" is addressing issues of integration of science and education in Azerbaijan. This article attempts to assess the existing mechanism for cooperation between science and education and its efficiency in Azerbaijan. In addition to examining the educational system as a whole, the author also provides insights on interlinkages between tertiary education, research and manufacturing enterprises, closely associated with science and manufacture. Author links these two areas directly with manufacture, indicates that, during the years of independence, numerous laws and regulations on education have been enacted. The author of the article offers concrete ways for the withdrawal of Azerbaijani science and education from the crisis situation.

*Ключевые слова: наука, образование, реформа, интеграция, научно-исследовательский, производство.
Key words: science, education, reform, integration, research and development, production.*

Наука и образование являются базовыми "источниками" экономики, а в целом, общества и занимают передовые места по значимости. Неслучайно, что даже самые развитые страны мира уделяют указанным сферам особое внимание.

В настоящей статье мы постараемся оценить существующий в Азербайджане механизм сотрудничества между наукой и образованием и его эффективность. В данном случае попытаемся проанализировать не только систему образования в целом, а

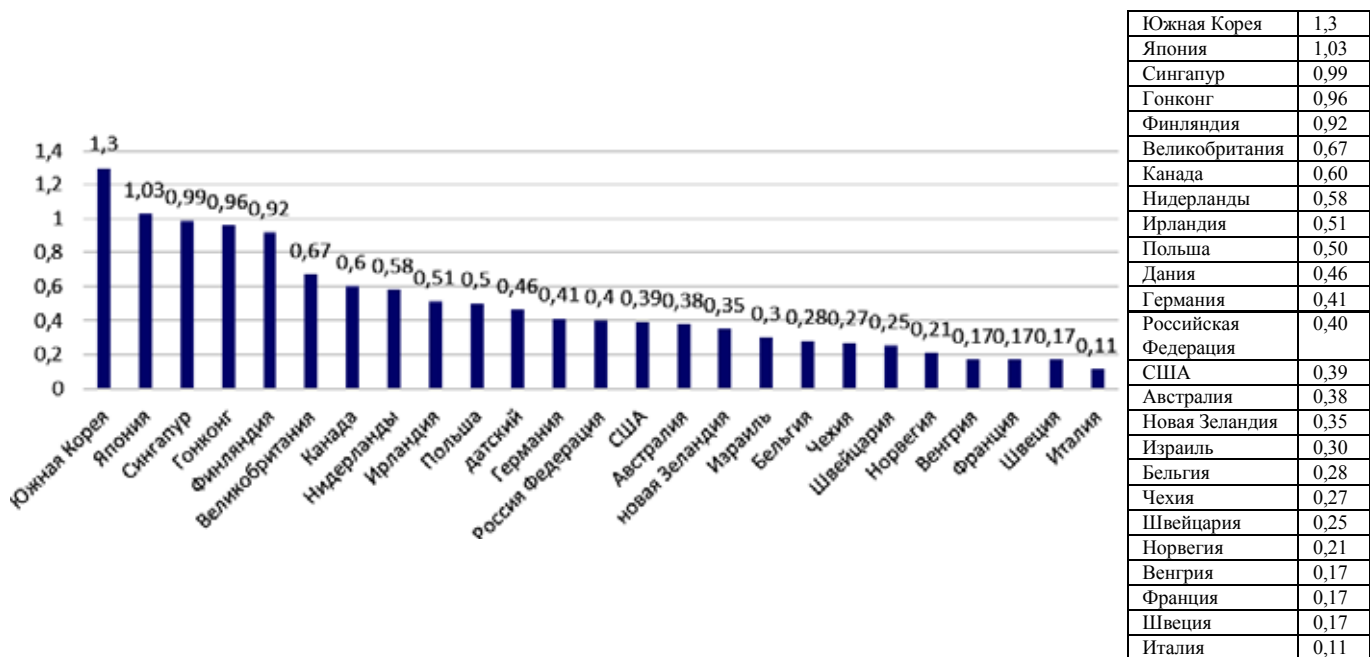

Рис. 1. Эффективность Национальных систем образования

Источник: график и таблица составлен автором.

также существующее положение по взаимосвязям между высшим образованием, научно-исследовательскими и производственными предприятиями, тесно связанными наукой и производством. Так как невозможно даже представить развитие этих двух сфер вне производства. Считаем, что третьей ветвью интеграции должна стать именно сфера производства. Поскольку производимая в указанных сферах "продукция" (кадры и научные инновации) реализуется и дает результат именно в процессе производства.

Согласно индексу развития человека Организации Объединенных Наций по 2014 году Азербайджан занимал 78-е место с показателем 0,751. Одним из показателей, способствующих отставанию Азербайджана является сфера образования. По индексу уровня образования в 2013 году Азербайджан занимал 65-е место среди 187 стран.

Кроме этого, целью оценки эффективности национальных систем образования (Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment 2014) международная Британская группа "Pearson" подготовила рейтинг стран ОЭС. Настоящий рейтинг подсчитывается с 2012 года, по 40 странам. В 2014 году в этот перечень возглавляла Южная Корея. Интересно, что первые 4 места в рейтинге занимали страны Азиатско-Тихоокеанского бассейна (Япония, Сингапур, Гонконг). США занимали в данном списке 14-е, а Турция 34-е места [1] (рис. 1).

Система высшего образования считается одним из отраслей, раньше всех начавшей проведение реформ и приспособившейся к принципам рыночной экономики в Азербайджанской Республике, восстановившей свою независимость в 1991 году и отказом от административно-властной системы, перешедшей в систему рыночной экономики. Так как вскоре после восстановления независимости (1992 год) были изменены правила приема в высшие учебные заведения и осуществлен переход к тестовой системе, широко применяемой в практике стран с высокоразвитой рыночной экономикой. В связи с этим была создана Государственная Комиссия по Приему Студентов. Главной целью создания данного учреждения была устранение ранее широко распространенного при приеме в высшие учебные за-

ведения субъективизма и взяточничества, и эта цель была почти достигнута. Следует также отметить, что первым государством, перешедшим на указанную систему в постсоветском пространстве стал Азербайджан. Этот шаг открывал широкие возможности для поступления интеллектуальной молодежи в высшие учебные заведения республики. Ожидалось, что эти молодые люди внесут в недалеком будущем свой весомый вклад в науку и экономику Азербайджана. К сожалению, по причине слабого хода реформ в области науки, неудовлетворительности деятельности производственных предприятий эти ожидания не оправдались. Наоборот, противоречие между наукой и образованием, наукой и производством, производством и образованием существенным образом ослабло, в сравнении предыдущими периодами. Это в свою очередь оказывало негативное влияние как на развитие образования, так и на развитие науки, и в целом на использование приобретенных знаний в экономике страны.

В результате возрождения, начавшегося в экономике страны с 1995 года, значительно ускорились реформы в отраслях "наука-образование-экономика". Неоспоримым фактом является то, что за прошедшие 25 лет в отличие от сферы научной деятельности Азербайджана в организационно-экономическом механизме системы образования произошли существенные изменения, функционирующий при советском режиме механизм организационного управления был почти полностью реорганизован. Следует особо отметить также присоединение системы высшего образования к Болонской Декларации и применение исходящих от этого основных ее принципов. Кроме этого, изменения произошли не только в сфере высшего образования, но и в деятельности общеобразовательных школ. Так как осуществлялось проведение выпускных экзаменов в централизованном порядке. Существенно обновилось современное информационное и научно-методическое обеспечение, учебная инфраструктура образовательных учреждений. Все это имело целью приведение управления в системе образования в соответствие с практикой стран с развитой рыночной экономикой. Хотя в результате проведения указанных реформ в сфере высшего образования произошли определенные

качественные изменения, уровень подготовленных кадров по-прежнему не соответствует требованиям рыночной экономики.

В целях разрешения проблем сфер науки и образования, Президент страны И. Алиев постоянно держит данную отрасль в центре внимания. Целью повышения качества образования за прошедший период руководством страны были подписаны указы и распоряжения, приняты государственные программы, разработаны стратегия и соответствующие концепции. Были также разработаны и приняты основные базовые законы, нормативно-правовые документы по науке и образованию, а также работающим в данных отраслях сотрудникам.

При взгляде в прошлое можно заметить, что в 1995 году Кабинетом Министров было утверждено Положение "О высшем учебном заведении" (решение № 72 от 30 марта 1995 года). Согласно данному Положению в категорию высших учебных заведений включались колледжи высшего образования, институты, консерватория, академия, университеты [2]. В связи с деятельностью высших школ в указанном Положении отмечено, что "высшие учебные заведения вправе заключать между собой соглашения, объединиться в учебно-воспитательных комплексах, с участием научных, производственных предприятий, других организаций и учреждений, создавать учебные научно-производственные объединения (ассоциации), вступать в территориальные учебно-производственные объединения и ассоциации" (статья 8) [2].

В законе Азербайджанской Республики "Об образовании" университет — это многопрофильное высшее учебное заведение, осуществляющее подготовку специалистов широкого спектра по всем уровням высшего образования, разработку дополнительных учебных программ, проводящий фундаментальные и прикладные научные исследования. Академия — это высшее учебное заведение, осуществляющее высшие и дополнительные учебные программы по определенным отраслям, проводящее фундаментальные и прикладные научные исследования. Институт (высшая школа), будучи независимым или структурным подразделением университетов, закрепляется как высшее учебное заведение, осуществляющее подготовку специалистов с высшим образованием по конкретным специальностям, разработку дополнительных учебных программ, проводящее фундаментальные и прикладные научные исследования [3].

В целом, за годы независимости были приняты многочисленные нормативно-правовые акты по образованию. Еще в 1999 году общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев подписал распоряжение о принятии "Программа по реформе в сфере образования Азербайджанской Республики" (распоряжение № 168 от 15 июня 1999 года). Основные цели, которые ставились перед указанной Программой заключались в совершенствовании структуры, содержания системы образования, подготовки кадров, информационного обеспечения, управления, материально-технической базы, подготовке новой экономической системы и кадров, соответствующих требованиям рынка труда, повышению квалификации, усовершенствованию и переквалификации педагогических кадров [4].

Как указывалось выше, в отличие от сферы высшего образования в отрасли научных исследований реформы проводились медленно, в результате чего наука и высшее образование функционируют отдельно друг от друга, интеграция между ними оставляет желать лучшего. С другой стороны, отсутствие наукоемких ведущих отраслей промышленности также оказывали негативное влияние на темпы проведения реформ в сфере науки.

Опираясь на проведенные в указанной сфере исследования, можно утверждать, что и в эпоху советского правления интеграция науки с производством была относительно слабой. Научно-исследовательские учреждения, в частности Академия Наук и отраслевая НТИ в большей степени функционировали взаимосвязано с производством, а не с наукой. Следовательно, интеграция между наукой и производством в ту эпоху была более сильной, чем интеграция между наукой и образованием. А остановка, ликвидация производственных отраслей приводила сферу науки с состоянием застоя.

По причине большей гибкости сферы образования в сравнении со сферой науки темпы реформ были относительно высокими. А в последние годы, реформы в сфере приведения Азербайджанской науки и образования в соответствие с европейскими стандартами образования существенно ускорились. Следовательно, реформы проводятся не только в системе высшего образования, в том числе, в заведениях научной деятельности, промышленных отраслях (здесь особо следует отметить создание технопарков, промышленных парков и кварталов), в частности в системе НАНА. Указанные реформы, несомненно, окажут воздействие на повышение эффективности цепи "наука-образование-промышленность" с экономической точки зрения.

Практика развитых стран показывает, что развитие системы образования и повышение ее качественного уровня являются важнейшими задачами, стоящими перед каждым государством. Поскольку, образование формирует человеческий капитал, фактора, играющего ведущую роль в развитии общества. Именно в результате развития современной науки и образования вырастают интеллектуальные личности, вносящие свою лепту в социально-экономическое развитие страны. Эффективное устройство организационно-экономического механизма образования также зависит от интеллектов, воспитанных в сфере образования и на оборот.

Опираясь на предыдущие исследования, можно утверждать, что в принципы эффективного устройства взаимосвязи между наукой и образованием входят также регулирование, управление и определение четких контрольных функций. Данный механизм следует устроить таким образом, чтобы система управления локомотивами развития общества, наукой и образованием смогла обеспечить эффективное взаимодействие обеих отраслей. Поэтому четкое определение полномочий, функций и ответственности органов, управляющих наукой и высшим образованием, а также технопарками можно считать основными причинами эффективной деятельности организационно-экономического механизма.

Как и в других сферах, в сфере науки и образования организационно-экономическому механизму отводится существенное внимание. Однако необходимо отметить, что регулирование в сфере науки и образования имеет более специфический характер. По этой причине их деятельность регулирование, управление и финансирование (или финансовое стимулирование) контролируется государством. Обычно эти отрасли не могут развиваться без регулирования и стимулирования государством (рис. 2).

Известно, что первые годы независимости Азербайджана такие сферы, как наука, образование и особенно промышленность получили тяжкие удары. Проблема ярче выражалась в сфере высшего образования и наукоемкой промышленности. Отсутствие у существующих заведений высшего образования достаточной материально-технической базы, рассчитанной на долгосрочную перспективу стратегии образования, еще больше усугубляло положение этой необходимой сферы. Одновременно в отраслях научной деятельности также наблюдались схожие тенденции. При создавшихся ус-

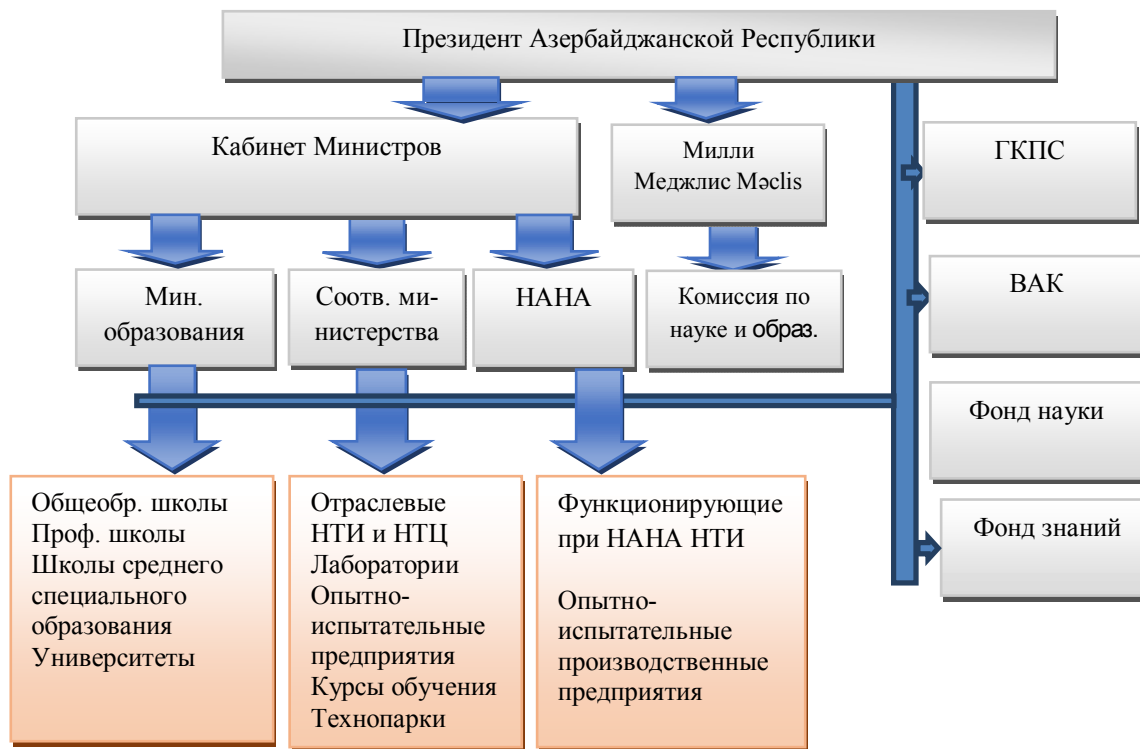

Рис. 2. Структурная схема, отражающая взаимосвязь между наукой и системой образования в Азербайджане

Источник: схема составлена автором.

ловиях не могло быть и речи об интеграции. Поскольку каждая отрасль в отдельности стремилась разрешить свои проблемы.

Наука и образование являются стратегическими отраслями каждого государства, определяют политико-экономическое, социальное и культурное развитие данного государства, формирует нравственные ценности новоиспеченного общества [5].

В законах, государственных программах, направленных на развитие науки и образования в Азербайджане наука и образование закреплены как отрасли защищающие и развивающие национально-нравственные и общечеловеческие ценности, готовящие способных оценить инициативы и новшества, освоить теоретические и практические знания, обладающих современным мышлением и конкурентоспособных специалистов — кадров с широким мировоззрением. Это еще раз демонстрирует значение науки и образования для общества. Так как именно посредством науки и образования люди приобретают знания, способности и навыки, готовятся к эффективной трудовой деятельности и повышают производительность труда.

С этой точки зрения, повышение качества образования на всех сферах науки и стадиях образования, повышение мультипликативного эффекта вложений в сферу науки и техники ставится как стратегическая цель. Для достижения данной стратегической цели необходимо наличие тесной взаимосвязи между этими двумя важными отраслями. А это, в свою очередь, требует усиления интеграционных процессов.

Согласно законодательству Азербайджанской Республики по науке и образованию в нашей стране действуют следующие ступени и уровни образования: дошкольное образование, общее образование (начальное образование, общее среднее образование, полное среднее образование), начальное профессионально-специальное образование, среднее специальное образование, высшее образование (бакалавриат, магистратура) и докторантура. Естественно, что средняя школа, средне-специальные заведения развиваются в результате интеграции науки и образования. Так как с развитием науки

появляются новые предметы, некоторые из которых начинают изучать с уровня средней школы. Примером можно показать компьютерные науки.

В целях прививания современному поколению всесторонних знаний и умений развиваются институциональные основы, инфраструктура науки и образования, человеческие ресурсы. Поскольку наука и образование наряду с созданием новых технологий, выявлением проблем общества и указанием путей их решения, предоставляют возможность людям более гибко усваивать технологии, занять достойные места на рынке труда и всю жизнь присоединяться образовательным процессам, вести здоровый образ жизни, выбрать правильную позицию [6].

В настоящее время в сфере науки и образования Азербайджана функционируют университеты, научно-исследовательские институты НАНА, отраслевые научно-исследовательские институты. Однако координация между этими заведениями слабая. До последних лет в университетах занимались главным образом учебной деятельностью. Проводимые в университетах научно-исследовательские работы имели характер второстепенной деятельности. Следует отметить, что за последние годы при некоторых функционирующих в стране университетах созданы научно-технические институты и центры. Среди них можно назвать АГЭУ, БГУ, Университет "Кавказ", Университет "Хазар" и др. В созданных при этих университетах институтах или центрах проводятся исследования фундаментального и прикладного характера.

В АГЭУ функционируют Центр Науки и Инноваций, Научно-Исследовательский Институт Экономических исследований, Научно Исследовательский Институт по проблемам физики, Институт Юнуса Эмре, Институт Конституции в БГУ, Институт Исследований по Кавказу, Институт Социальных и Гуманитарных Наук, Центр Педагогических исследований и развития, Научно-Исследовательский Центр по Информационно-коммуникационным технологиям в Университете Кавказ, Институт Образовательной политики, Институт Европейских исследований и несколько Центров в Университете

те Хазар, Институт Региональных экономических и социальных Исследований, Институт Политических Исследований, Институт Социально-политических исследований "Соргу", Центр ЮНЕСКО по проблемам прав человека, демократии и мира при Государственной Академии Управления и т. д. В АДА осуществляются несколько международных исследовательских программ. Если несколько лет назад азербайджанские университеты занимались главным образом учебной деятельностью, на сегодняшний день в большинстве ведущих университетов функционируют центры и институты научных исследований.

В созданном при БГУ Центре Междисциплинарной Интеграции и Высших Технологий функционирует лаборатория наноисследований, лаборатория аналитики и структурного анализа, биотехнологическая лаборатория, лаборатория радиоэкологии и радиобиологии. Все это имеет большое значение с точки зрения интеграции науки и образования и демонстрирует тенденцию усиления интеграции между наукой и высшим образованием. Следует также отметить, что в отличие от высшего образования, интеграция между средними общеобразовательными школами, а также профтехучилищами и структурами научных исследований слабая или просто отсутствует. В этой отрасли необходимо проведение соответствующих реформ.

Считаем, что проведенные в НАНА реформы окажут положительное влияние на укрепление интеграции науки и образования. Хотелось бы выразить, что начиная с 2014 года, в НАНА осуществляется подготовка специалистов по ступени образования в магистратуре. Принятые в магистратуру лица принимают непосредственное участие в проведении научно-исследовательских работ. Решением руководства НАНА принятые в магистратуру в НАНА лица принимаются на работу на полштата. Эти меры способствуют выполнению склонной к наукам молодежи научно-исследовательских работ, а также повышению качества магистерских диссертаций и участию в ступени докторантуры как зрелые исследователи. С этой точки зрения считаем, что применение в НАНА магистерской ступени, а также создание при университетах научно-учебных центров и институтов способствуют интеграции науки и образования в Азербайджане.

Применение в НАНА ступени магистерского образования следует оценить как важный шаг в свете интеграции науки и образования. Необходимо продолжить работы по улучшению качества обучения и научных исследований в последующих этапах.

Проведенные исследования показывают, что по причине недостатка финансирования в научно-исследовательских лабораториях высших учебных заведений, а также научно-исследовательских институтах НАНА приобретение и использование современных технологий ограничено, что, в свою очередь, создает проблемы в интеграции науки и образования.

Известно, что стоимость используемых в научных исследованиях приборов и оборудования очень высокая и нередко это просто не по силам для отдельного учебного или научного заведения. Это оказывает негативное влияние на качество как образования, так и научных исследований.

В этом плане для ускорения интеграции науки и образования требуется создание совместных лабораторий. А это требует в свою очередь, применение новых механизмов в системе управления. К тому же данная структура управления должна опираться на национальные и общечеловеческие ценности. Необходимо также увеличить внимание на проведение обновлений в различных направлениях, служащего оптимальной интеграции науки и образования. Необходимо использовать различные варианты управления наукой и образованием, с учетом объективной обстановки.

Некоторые руководители как высших учебных заведений, так и научно-исследовательских учреждений порою бывают не заинтересованы в изменении старой системы и поиске более эффективных путей управления или не в силах вносить новшества. В интервью, передачах, статьях в СМИ страны можно заметить, что в развитии науки и образования еще остаются серьезные проблемы.

"Государственная Стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике" предусматривает широкомасштабные меры а пяти стратегических направлениях для создания системы образования, занимающего ведущие позиции среди мировых государств по качественным результатам и охватыванию, инфраструктуры, опирающейся на компетентных преподавателей, менеджеров и передовые технологии.

Первое стратегическое направление предусматривает создание личностного содержания образования, основывающегося на компетенции.

Второе стратегическое направление предусматривает модернизацию человеческих ресурсов в сфере образования.

Третье стратегическое направление предусматривает создание ответственного, прозрачного и эффективного механизмов управления.

Четвертое стратегическое направление предусматривает создание такой инфраструктуры образования, которая обеспечивает получение непрерывного образования, соответствующего современным требованиям. Настоящее направление включает в себя создание инфраструктуры, соответствующей учебной методологии, основанной на информационно-коммуникационные технологии, рационализацию сети учебных заведений, создание региональных универсальных центров, учебно-профессиональных центров с современным обеспечением и комплексов и кампусов, оказывающих услуги и консультации по вопросам дистанционного образования, образования для одаренных детей и нуждающихся в специальной заботе, образования для людей в возрасте, профессионально-специального образования и образования в целом.

Пятое стратегическое направление предусматривает установление экономически устойчивой модели финансирования, находящегося на одном уровне с системами образования ведущих стран мира [6].

Говоря об организационно-экономическом механизме интеграции науки и образования, необходимо оценивание условий, связанных с его научно-педагогическими кадровыми ресурсами, финансирования, в частности финансирования научно-исследовательских работ, системы управления, подготовки кадров, создания правовой базы и анализа прочих вопросов.

По нашему мнению, для проведения оценивания по интеграции науки и образования, в первую очередь, необходимо определить показатели, на основании которых проводится данное оценивание.

Считаем, что такого рода показателями могут служить научный и научно-педагогический кадровый потенциал высших учебных и научно-исследовательских заведений Азербайджана, создание между ними эффективных взаимосвязей, которые являются важнейшими показателями организационно-экономической интеграции.

Следует отметить, что между Министерством Образования Азербайджанской Республики и компанией "THOMSON REUTERS" заключено Соглашение о сотрудничестве. Согласно Соглашению, высшие учебные заведения страны получат доступ на платформу "Thomson Reuters Web of Science", а также на главную продукцию компании, информационную базу "Thomson Reuters In Cites", стимулированию проведения эффективных и прикладных исследований и поддержанию их применения. В то же время данное сотрудничество создаст почву для вхождения высших учебных заведе-

ний Азербайджанской Республики в мировые рейтинговые списки [7].

В рамках проекта "SABAH", способствующего созданию новой среды в системе высшего образования, в 2015—2016 годах 881 студент привлекались в группы "SABAH". В настоящее время в группах "SABAH" обучаются 1632 студента. В этих группах применяются специальные программы и современные учебные технологии, интенсивно преподается иностранный язык, привлекаются профессиональные преподаватели, для них организовывались тренинги. В указанных группах предусматривается воспитание образованных, умелых, подготовленных, конкурентоспособных специалистов, способных внести свою весомую лепту в развитие Азербайджанской Республики [7].

В проведении управленческих реформ в сфере науки и образования стратегическое значение приобретают научная деятельность и система отношений между участниками процесса образования, а также четкое определение функций, полномочий и ответственности регулирующих органов, повышение управленческих полномочий научных и учебных заведений и их ответственности за полученные результаты, усовершенствование системы показателей, измеряющих качественный уровень науки и образования, направление финансирования сфер науки и образования на их качество.

Причины создавшегося в сферах науки и образования положения кроются не только в недостатке средств, в том числе в слабости нормативно-правового обеспечения и механизмов поддержки. В случае ответственного исполнения действующих правовых норм, проблемы могут появляться и при проведении учебных семинаров в научных организациях, использовании ими оборудования в учебных целях и во время проведения "естественных" интеграционных мер. Напомним, что в развитых странах общие университетские фонды вносят в финансирование исследовательской деятельности ощутимую лепту. Рост масштабов науки и образования и государственная поддержка вывели в конце XX века в странах запада на первый план вопросы по более четкому обоснованию национальных моделей образования и науки, выявили необходимость усовершенствования взаимосвязей между ними и механизмов финансирования [8].

Важнейшим условием в успешном осуществлении Стратегии по развитию науки, так и по развитию образования является претворение в жизнь экономического, правового и социального усовершенствования.

В современном мире, где глобализация приняла широкий размах, созданы высокие технологии (нанотехнологии, биотехнологии и т. д.), обеспечивающие единство науки и техники и научно-технический прогресс. Эти технологии сформировались как своего рода точка соприкосновения различных наук. В настоящее время такого типа исследования проводятся при совместном участии химиков, физиков, биологов и специалистов других отраслей науки. Сегодня для работы в сфере высоких технологий требуются специалисты со знаниями и умениями по различным отраслям науки, что, в свою очередь, делает необходимой мультидисциплинарный подход к междисциплинарной интеграции в процессе обучения и подготовки кадров. Интеграция высоких технологий с учебным процессом раскрывает широкие возможности для создания экологической безопасности, безопасности здоровья, энергоемкой и биоэнергетической продукции. Ускорение интеграции науки и образования требует обеспечение кадровой подготовки на почве междисциплинарной интеграции, определение приоритетных направлений по высоким технологиям, проведение в этих направлениях научных исследований и организацию трансферта научных инноваций данной отрасли в образовательную среду.

Для вывода азербайджанской науки и образования из кризисной ситуации необходимо поставить

перед государственными организациями, НАНА и университетами конкретные задачи по определению путей решения проблем, установлению конкретных сроков их исполнения и назначению исполнителей. Реформы должны опираться на приведение структуры и управления азербайджанкой науки, высшего образования и наукоемких отраслей промышленности (технопарки), схем финансирования, проводимых в академических институтах и университетах исследований в соответствие с международными стандартами.

Литература:

1. <http://gtmarket.ru/news/2014/06/09/6795>
2. <http://edu.gov.az/upload/file/ali-tehsil-muessiseleri-esasnamesi.pdf>
3. Образцовый Устав высшего учебного заведения. Ali tehsil muessisesinin Numunevi Nizamnamesi. Приложение № 1, утвержденное постановлением № 9 Кабинета Министров Азербайджанской Республики от 21 января 2011 года. / на азерб. яз./
4. "Программа по реформе в сфере образования Азербайджанской Республики" (15 июня 1999 года) / на азерб. яз./
5. http://www.yeniazərbaycan.com/Elm_e10820_az.html
6. Государственная Стратегия Азербайджанской Республики по развитию образования. Утверждена Распоряжением Президента Азербайджанской Республики № 9. от 24 октября 2013 года.
7. <http://edu.gov.az/upload/file/HESABAT/2015/hesabat-xulase-2015.pdf>
8. Майбуров И., Стровский Л., Цзяе Цзин. Опыт образовательной реформы в КНР // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 6. — С. 90—99.

References:

1. Pearson (2014), "Rating the effectiveness of national education systems", available at: <http://gtmarket.ru/news/2014/06/09/6795> (Accessed 05 Jan 2017).
2. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan (1995), "Regulations on higher education institution", available at: <http://edu.gov.az/upload/file/ali-tehsil-muessiseleri-esasnamesi.pdf> (Accessed 05 Jan 2017).
3. Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic (2011), *Obrazcovyj Ustav vysshego uchebnogo zavedenija* [Exemplary Charter of the higher education institution], Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic, Baku, Azerbaijan.
4. Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic (1999), *Programma po reforme v sfere obrazovanija Azerbajdzhanskoj Respubliki* [The program for reform in the education sector of Azerbaijan], Cabinet of Ministers of Azerbaijan Republic, Baku, Azerbaijan.
5. Xudiyev, N. (2012), "Modern education system of Azerbaijan: problems, ideas, opinions", available at: http://www.yeniazərbaycan.com/Elm_e10820_az.html (Accessed 05 Jan 2017).
6. President of the Republic of Azerbaijan (2013), *Gosudarstvennaja Strategija Azerbajdzhanskoj Respubliki po razvitiju obrazovanija* [National Strategy of Azerbaijan for the development of education], President of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan.
7. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan (2015), "On the work done in 2015 executive summary in education", available at: <http://edu.gov.az/upload/file/HESABAT/2015/hesabat-xulase-2015.pdf> (Accessed 05 Jan 2017).
8. Majburow, I. Strovskij, L. and Czjae, Cz. (2006), "Experience of educational reform in China", *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*, vol. 6, pp. 90—99.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2017 р.

УДК 657.6:657.44

Т. О. Меліхова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Запорізька державна інженерна академія
Н. С. Ніколаєнко,
магістр ОА-15, Запорізька державна інженерна академія

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ АУДИТУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

T. Melikhova,
Cand. Sci. (Econ.), associate professor of Accounting and Auditing Department
of Zaporizhzhia State Engineering Academy
N. Nikolaenko,
master AA-15. of Zaporizhzhia State Engineering Academy

THE DEVELOPMENT OF AUDIT IN INVENTORY FOR IMPROVING FINANCIAL SECURITY AT THE ENTERPRISE

Авторами статті обгрунтовано мету та завдання проведення аудиту виробничих запасів, розроблено програму аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. У роботі розроблено програму аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства, яка включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора, а саме для перевірки правильності: визначення залишку виробничих запасів на початок періоду, віднесення до виробничих запасів, оформлення первинних документів з виробничих запасів, віднесення виробничих запасів до субрахунків, оцінки запасів при надходженні, оцінки запасів при їх використанні, кореспонденції рахунків з виробничих запасів, відображення вартості у Балансі, визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку виробничих запасів на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку виробничих запасів, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та підвищити фінансову безпеку підприємства.

The authors of the article substantiate the goal and objectives of the audit of inventory, a programme of audit of inventory for improving financial security. In this work authors had developed the auditing programme of inventory to improve financial security at the enterprise, which includes: questionnaire, the overall audit plan, audit programme, auditor's working papers, which are used to verify: the determination of the rest of inventory for beginning of the period, the assignment of inventory, registration of initial inventory documents, classification of inventory by the accounts, evaluation of goods on arrival, stock assessment on usage, correspondence accounts for inventory, representation of the value in the Balance, inventory balance determination by the end of the period. The proposed methodology of the audit will allow the auditor reaching the all aspects of inventory accounting at the enterprise, to analyze the correctness, timeliness end legality accounting of inventory, to detect breaks, to audit qualitatively and to rise up the financial security of the enterprise.

Ключові слова: аудит, виробничі запаси, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора, фінансова безпека.

Key words: audit, inventory, questionnaire, the General plan, the inspection programme, auditor's working document, financial security.

ВСТУП

Робота кожного підприємства неодмінно пов'язана із рухом виробничих запасів. Важливою умовою для забезпечення їх збереження та правильності здійснення обліку є вчасне та правильне документальне оформ-

лення операцій з надходження, вибуття та зберігання на підприємстві виробничих запасів. Тому актуальною проблемою на сьогодні стає перевірка правильності, своєчасності та законності ведення обліку виробничих запасів.

Таблиця 1. Анкета перевірки виробничих запасів

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Скільки років Ви працюєте на підприємстві?				
	0-1				
	1-5				
	5 і більше				
2	Який метод вибуття запасів використовується на підприємстві:				
	- ffo				
	- середньозваженої собівартості				
3	Надходження виробничих запасів оформлюються:				
	- накладна;				
	- товарно-транспортна накладна;				
	- прибутковий ордер;				
	- акт про приймання матеріалів				
4	Відпуск у виробництво оформлюються:				
	- Лімітно-забірна картка				
	- Накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів				
	- Матеріальний звіт				
5	Чи можна відпускати виробничі запаси без довіреності				
6	Чи використовується для обліку виробничих запасів на складі Картка складського обліку матеріалів?				
7	Чи використовується для взаємоз'язку складського та бухгалтерського обліку Відомість обліку залишків матеріалів на складі?				
8	На якому рахунку обліковуються виробничі запаси:				
	- 20				
	- 23				
	- 28				
9	Чи є на підприємстві наказ про облікову політику?				
10	Як відображається в обліку отримання виробничих запасів від постачальника на умовах наступної оплати:				
	- Дт 201 Кт 311				
	- Дт 201 Кт 631				
	- Дт 201 Кт 361				
11	Як відображається в обліку відпуск матеріалів у виробництво:				
	- Дт 23 Кт 201				
	- Дт 201 Кт 23				
	- Дт 26 Кт 201				
12	Як відображається в обліку отримання виробничих запасів від підзвітної особи:				
	-- Дт 201 Кт 372				
	-- Дт 372 Кт 301				
	-- Дт 372 Кт 201				
13	Як відображається в обліку Внесення виробничих запасів до статутного капіталу підприємства:				
	- Дт 201 Кт 46				
	- Дт 201 Кт 40				
	- Дт 201 Кт 631				
14	Яка періодичність проведення інвентаризації виробничих запасів:				
	- раз на рік				
	- двічі на рік				
	- не проводиться				
15	Як ведеться облік виробничих запасів:				
	- вручну				
	- автоматизовано				
	- комбіновано				
16	Хто приймає рішення про закупівлю та відпуск у виробництво виробничих запасів:				
	- керівник				
	- головний бухгалтер				
	- начальник виробництва				

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями аудиту виробничих запасів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Гордієнко Н.І., Давидов Г.М., Дерій В.А., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковська А.П., Огійчук М.Ф., Піча Ю.В., Савченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення аудиту виробничих запасів. Проте саме питання розробки програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою аудиту виробничих запасів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій з виробничих запасів підприємства і правильності їх відображення в обліку.

Завдання проведення аудиту виробничих запасів: оцінити стан аналітичного та синтетичного обліку виробничих запасів, які здійснювало

Таблиця 2. Загальний план проведення аудиту виробничих запасів

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Аудиторські докази	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, визначення аудиторського ризику, планування аудиту виробничих запасів	Статут підприємства, Звіти попередніх, перевірок, накази		
Основний	Перевірити правильність визначення залишку виробничих запасів на початок періоду. Перевірити правильність віднесення до виробничих запасів. Перевірити правильність оформлення первинних документів з виробничих запасів. Перевірити правильність віднесення виробничих запасів до субрахунків. Перевірити правильність оцінки запасів при надходженні. Перевірити правильність оцінки запасів при їх використанні. Перевірити правильність кореспонденції рахунків з виробничих запасів. Перевірити правильність відображення вартості у Балансі. Перевірити правильність визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду	Накладна, товарно-транспортна накладна, прибутковий ордер, акт про приймання матеріалів, лімітно-забірна картка, накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, матеріальний звіт, картка складського обліку матеріалів, відомість обліку залишків матеріалів на складі, доручення, журнал, головна книга, Баланс		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку	Звіт		

підприємство за період, що перевіряється; виконати перевірку своєчасності та правильності відображення в обліку виробничих запасів; здійснити перевірку додержання підприємством вимог нормативних документів, які регламентують порядок ведення обліку виробничих запасів.

Анкету перевірки виробничих запасів подано в таблиці 1. У програмі аудиту виробничих запасів відобра-

жає основні процедури для вирішення основних завдань аудиторської перевірки.

Одержавши в процесі попереднього планування дані про підприємство, аудитор приступає до розробки загального плану аудиту виробничих запасів (табл. 2). План аудиту є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах аудиту і строків їх виконання із зазна-

Таблиця 3. Програма аудиту виробничих запасів

№	Мета	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності залишку на початок виробничих запасів	Перевірити правильність визначення залишку виробничих запасів на початок періоду	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	В3-1			
2	Впевнитись у правильності віднесення до виробничих запасів	Перевірити правильності віднесення до виробничих запасів	А, Б, В, Г	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-2			
3	Впевнитись у правильності і повності оформлення первинних документів	Перевірити правильність оформлення первинних документів	А, Б, В, Г, Д	Документальний формальний, по суті, вибірковий	В3-3			
4	Впевнитись у правильності віднесення виробничих запасів до відповідних субрахунків	Перевірити правильність віднесення виробничих запасів до субрахунків	А, Б, В, Г, Д	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-4			
5	Впевнитись у правильності оцінки запасів при надходженні	Перевірити правильність оцінки запасів при надходженні	А, Б, В, Г, Е	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-5			
6	Впевнитись у правильності оцінки запасів при їх використанні	Перевірити правильність оцінки запасів при їх використанні	А, Б, В, Г, Е	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-6			
7	Впевнитись у правильності кореспонденції рахунків з виробничих запасів	Перевірити правильність кореспонденції рахунків з виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-7			
8	Впевнитись у правильності відображення вартості у Балансі	Перевірити правильність відображення вартості у Балансі	А, Б, В, Г, Е	Документальний по суті, арифметичний, вибірковий	В3-8			
9	Впевнитись у правильності визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду	Перевірити правильність визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	В3-9			
Критерії якості аудиторської перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є								

Таблиця 4. Робочий документ аудитора
ВЗ-1 — перевірка правильності визначення залишку виробничих запасів на початок періоду

Рахунок	Баланс на кінець попереднього періоду	Баланс на початок звітного періоду	Головна книга	Відхилення	
				балансу на початок звітного періоду від балансу на кінець попереднього періоду	Балансу на початок звітного періоду від головної книги

Таблиця 5. Робочий документ аудитора
ВЗ-2 — перевірка правильності віднесення до виробничих запасів

Вид запасів	За даними підприємства	За даними аудиту			Відхилення
		утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності	перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва	утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, а також управління підприємством	

Таблиця 6. Робочий документ аудитора
ВЗ-3 — перевірка правильності оформлення первинних документів з виробничих запасів

Первинний документ						примітки
назва	№	дата	сума	підпис	печатка	

Таблиця 7. Робочий документ аудитора
ВЗ-4 — перевірка правильності віднесення виробничих запасів до субрахунків

Субрахунки	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
201 «Сировина й матеріали»			
202 «Купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби»			
203 «Паливо»			
204 «Тара й тарні матеріали»			
205 «Будівельні матеріали»			
206 «Матеріали, передані в переробку»			
207 «Запасні частини»			
208 «Матеріали сільськогосподарського призначення»			
209 «Інші матеріали»			

Таблиця 8. Робочий документ аудитора
ВЗ-5 — перевірка правильності оцінки запасів при надходженні

Напрямок надходження	За даними підприємства	За даними аудиту		Відхилення
		Формування собівартості з таких витрат	сума	
При придбанні у постачальника		суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків; суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству; транспортно-заготівельних витрат; інших витрат		
При виготовленні власними силами		витрати, що утворюють виробничу собівартість, визначену за П(С)БО 16 «Витрати»		
При внесенні до статутного капіталу		справедливої вартості, погодженої із засновниками підприємства з урахуванням витрат, що включаються до первинної вартості запасів, придбаних у постачальника		
При безоплатному отриманні		справедлива вартість		
При отриманні внаслідок обміну на подібні активи		балансова вартість переданих запасів		
При отриманні внаслідок обміну на неподібні активи		справедлива вартість отриманих запасів. До собівартості не включаються витрати: понаднормові витрати і нестачі запасів; проценти за користування позиками; витрати на збут; загальногосподарські та інші витрати		

Таблиця 9. Робочий документ аудитора
ВЗ-6 — перевірка правильності оцінки запасів при їх використанні

Період	За даними підприємства		За даними аудиту		Відхилення
	метод	сума	метод	сума	

**Таблиця 10. Робочий документ аудитора
ВЗ-7 — перевірка правильності кореспонденції рахунків з виробничих запасів**

Зміст операції	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення та запропоноване виправлення		
	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума	Дт	Кт	Сума

**Таблиця 11. Робочий документ аудитора
ВЗ-8 — перевірка правильності відображення вартості у Балансі**

Період	За даними підприємства		За даними аудиту		Відхилення
	метод	сума	метод	сума	

**Таблиця 12. Робочий документ аудитора
ВЗ-8 — перевірка правильності визначення залишку виробничих запасів на кінець періоду**

Рахунок	Баланс	Головна книга	Журнал	Відхилення	
				Балансу від головної книги	Головної книги від журналу

ченням джерел інформації [1]. Аудит виробничих запасів підприємства авторами рекомендується проводити в кілька етапів.

При первинному аудиті процедури аудиту будуть залежати від рівня довіри до результатів попереднього аудиту. Якщо аудит буде базуватися на даних попереднього аудиту, то необхідно уважно вивчити його робочі документи або детально організацію обліку виробничих запасів, чи адекватним був підхід попереднього аудитора. Програму аудиту виробничих запасів наведено в таблиці 3.

Для вирішення поставлених завдань аудиту виробничих запасів пропонуємо робочі документи аудитора (табл. 4—12), які, на думку авторів, стануть обґрунтованими доказами якісного проведення аудиту виробничих запасів.

ВИСНОВКИ

У роботі розроблено програму аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку виробничих запасів на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку виробничих запасів, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та підвищити фінансову безпеку підприємства.

Література:

1. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства / Т.О. Меліхова, Т.В. Манойло // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2013. — № 2. — С. 97—106.
2. Меліхова Т.О. Удосконалення документального забезпечення аудиту розрахунків з підзвітними особами з метою якісного проведення перевірки / К.О. Новосолова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2012. — Вип. 36. — С. 108—116.
3. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту ефективності використання основних засобів на підприємстві / Т.О. Меліхова, О. Буркова // Економічний аналіз. — 2012. — Вип. 11. — Ч. 4. — С. 257—264.

References:

1. Melikhova, T.O. and Manojlo, T.V. (2013), "Develop a program audit of cash transactions to improve the efficiency of enterprise activity", Regional'na biznes-ekonomika ta upravlinnia, vol. 2, pp. 97—106.
2. Melikhova, T.O. and Novos'olova, K.O. (2012), "Improvements documentary providing audit settlements

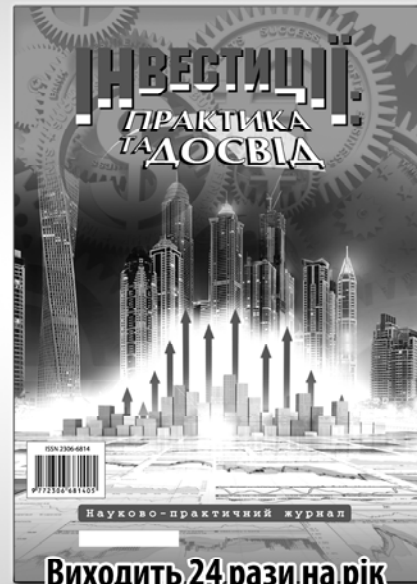
with accountable accountable persons for the purpose of quality inspection", Problemy i perspektyvy rozvytku bankiv's'koj systemy Ukrainy, vol. 36, pp. 108—116.

3. Melikhova, T.O. and Burkova, O. (2012), "Develop a program effectiveness audit of the use of fixed assets in the enterprise", Ekonomichnyj analiz, vol. 11, no. 4, pp. 257—264.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2016 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

С. В. Федоренко,

*к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

В. П. Тишковець,

аспірант, Київський національний університет будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

S. Fedorenko,

Associate Professor at the Department of labour and environmental protection

of Kyiv National University of Construction and Architecture, PhD in Engineering sciences, docent

V. Tishkovets,

Posgraduate of the Kyiv National University of Construction and Architecture

FEATURES OF LABOR IN THE COMPANY: ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT

Стаття присвячена особливостям охорони праці на підприємстві та її економічним аспектам розвитку. Розглянуті система управління охороною праці на підприємстві та елементи системи управління охороною праці на підприємстві. Сформовано напрями покращення умов та охорони праці на підприємстві.

This article is devoted to the peculiarities of labor protection at the enterprise and its economic aspects of development. The system of safety management for enterprise and elements of safety management in the enterprise. Prevailing trends improve conditions and safety at the plant.

Ключові слова: охорона праці, підприємство, система, економічний механізм, санітація.
Key words: labor, business, system, economic mechanism sanitation.

ВСТУП

Розглядаючи охорону праці в умовах ринкової економіки, особливу увагу необхідно звернути на економічні аспекти охорони праці. Здійснення заходів з поліпшення умов і охорони праці значно впливає як на економічні, так і на соціальні результати виробництва. На сучасних українських підприємствах значно більше витрат припадає на пільги та компенсації, пов'язані з небезпечними умовами праці, відшкодування наслідків несприятливих умов праці, ніж на техніку безпеки, заходи запобігання виробничого травматизму та нормалізацію умов праці. Хоча економічний аналіз свідчить про те, що доцільнішим для підприємства є спрямовувати кошти на поліпшення умов праці, профілактику нещасних випадків і професійних захворювань.

Дослідження економічних і соціальних аспектів охорони праці були проведені такими вченими, як: М.П. Гандзюк, Є.О. Геврик, Г.Г. Гогіташвілі, В.Ц. Жидецький, П.О. Ізуйта, А.П. Керб, З.М. Яремко.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Охорона праці — це багатогранне поняття, під ним слід розуміти не тільки забезпечення безпеки працівників під час виконання ними службових обов'язків, воно охоплює різні заходи, серед яких варто виокремити профілактику професійних захворювань, організацію повноцінного відпочинку й харчування працівників під час робочих перерв, забезпечення їх необхідним спеодягом і гігієнічними засобами й навіть виконання соціальних пільг і гарантій [3].

Правильний підхід до організації охорони праці на підприємстві, грамотне використання різних нематеріальних способів стимулювання працівників дають останнім необхідне почуття надійності, стабільності й зацікавленості керівництва у своїх співробітниках. Таким чином, завдяки налагодженій охороні праці знижується також плінність кадрів, що в свою чергу благотворно впливає на стабільність усього підприємства.

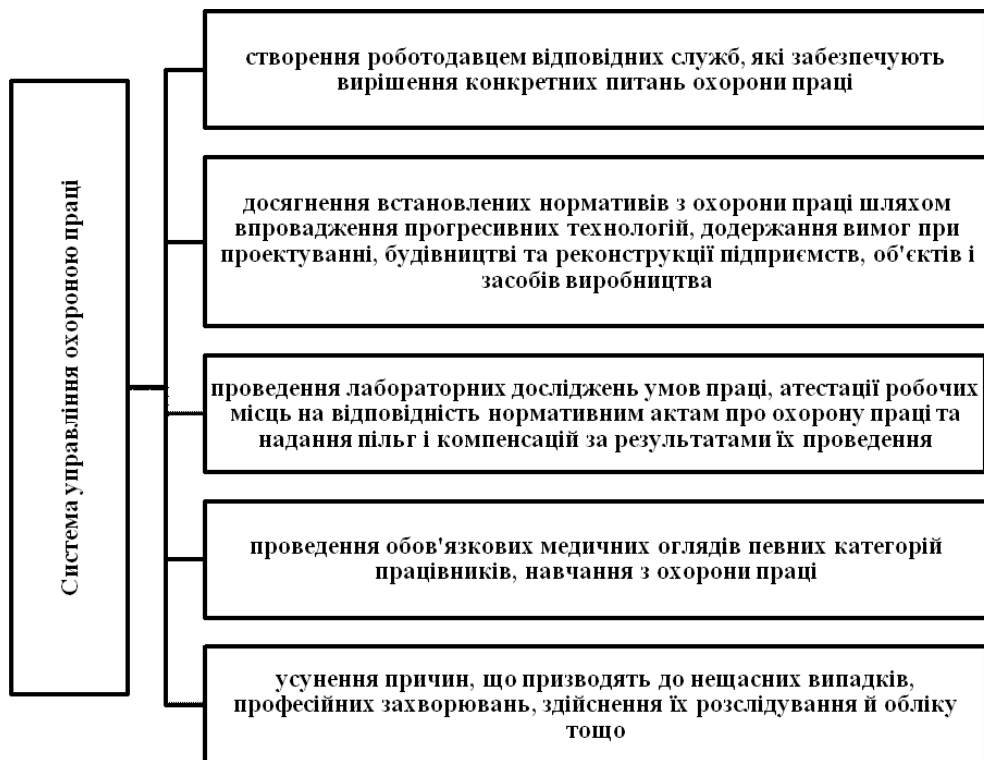

Рис. 1. Система управління охороною праці на підприємстві

Як підкреслюють львівські науковці Г.Г. Гогіташвілі та З.М. Яремко, економічне значення охорони праці визначається ефективністю заходів щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці і є економічним виразом соціальної значимості охорони праці. У зв'язку з цим економічне значення охорони праці оцінюється результатами, які отримуються при зміні соціальних показників за рахунок впровадження заходів щодо поліпшення умов праці. Економічне значення охорони праці П.О. Ізуїта розглядає кризь призму зростання продуктивності праці, збільшення фонду робочого часу,

зниження витрат на відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю працівника нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням [4; 6].

Охорона праці на виробництві починається з організації управління охороною праці.

Створення безпечних і здорових умов праці забезпечується шляхом впровадження системи організації охорони праці на виробничому рівні. Закон "Про охорону праці" містить окремий розділ, присвячений організації охорони праці та її управлінню на підприємствах, в установах, організаціях.

Рис. 2. Елементи системи управління охороною праці на підприємстві

На виробництві можуть впроваджуватися й інші заходи з організації охорони праці. До кола питань з управління охороною праці включають: забезпечення безпеки виробничого устаткування, виробничих процесів, будівель та споруд, нормалізацію санітарно-гігієнічних умов праці, забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту, встановлення оптимальних режимів праці та відпочинку працюючих, санітарно-побутового обслуговування працюючих та їх професійний відбір за окремими спеціальностями [2].

Ефективна організація охорони праці передбачає постійну співпрацю роботодавця з найманими працівниками та їх представниками, створення з ними спільних органів управління. До таких суб'єктів належить комісія з питань охорони праці підприємства створюється лише за рішенням загальних зборів (конференції) найманих працівників. Вона є постійно діючим консультативно-дорадчим органом найманих працівників та роботодавця, тому на відміну від служби охорони праці її рішення мають рекомендаційний характер.

Система управління охороною праці включає додержання вимог з охорони праці при проектуванні, будівництві (виготовленні) та реконструкції підприємств, об'єктів і засобів виробництва, їх відповідності нормативно-правовим актам з охорони праці.

Фінансування заходів з охорони праці здійснюється роботодавцем, працівники не несуть жодних матеріальних витрат. З метою доведення умов і безпеки праці до нормативних вимог та подальшого підвищення рівня охорони праці на виробництві роботодавець відраховує кошти, розмір яких визначається колективним договором.

Держава встановила лише мінімальні вимоги до розміру коштів, що роботодавець зобов'язаний спрямовувати на охорону праці. Зокрема для підприємств, незалежно від форм власності, або фізичних осіб, які використовують найману працю, витрати на охорону праці повинні становити не менше 0,5% від суми реалізованої продукції. Витрати на охорону праці для підприємств, що утримуються за рахунок бюджету, передбачаються в державному або місцевих бюджетах і становлять не менше 0,2% від фонду оплати праці [5].

Навчання працівників з питань охорони праці є однією зі складових організації охорони праці. Усі працівники при прийнятті на роботу і в процесі роботи проходять інструктаж, навчання з питань охорони праці, надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки при виникненні аварій.

Економічний механізм управління охороною праці повинен передбачати систему заохочень для тих працівників, які сумлінно дотримуються вимог охорони праці, не допускають порушень правил та норм особистої та колективної безпеки, беруть активну участь у здійсненні заходів щодо підвищення рівня охорони праці на підприємстві.

У сучасних умовах управління охороною праці ґрунтується на базі економічної зацікавленості власника і працівників підприємств у створенні безпечних та нешкідливих умов праці, що, зрештою, при правильній організації робіт позитивно відбивається на матеріальному становищі всього персоналу підприємства. Розвиток різних форм власності та їх законодавче закріплення передбачає принципово нові підходи до управління охороною праці на підприємствах [1].

Економічний механізм управління охороною праці повинен передбачати систему заохочень для тих працівників, які сумлінно дотримуються вимог охорони праці, не допускають порушень правил та норм особистої та колективної безпеки, беруть активну участь у здійсненні заходів щодо підвищення рівня охорони праці на підприємстві.

Економічні результати заходів щодо поліпшення умов та охорони праці виражаються у вигляді економії за рахунок зменшення збитків унаслідок аварій, нещасних випадків і професійних захворювань як в економіці в цілому, так і на кожному підприємстві.

ВИСНОВКИ

Вивчення й вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням здорових безпечних умов, у яких відбувається праця людини — одне з найбільш важливих завдань у розробці нових технологій і систем виробництва. Дослідження й виявлення можливих причин виробничих нещасних випадків, професійних захворювань, аварій тощо і розробка заходів і вимог, спрямованих на усунення цих причин, дозволяють створити безпечні й сприятливі умови для праці людини.

Для покращення умов та охорони праці на підприємствах необхідно:

1. Вжити заходи з підвищення ефективності наглядової функції, що буде сприяти зменшенню кількості порушень вимог нормативних актів з безпеки та гігієни праці.

2. Забезпечити подання законопроекту про застосування штрафних санкцій за порушення законодавства про охорону праці, що підвищить відповідальність роботодавців за виконання вимог законодавства про охорону праці.

3. Забезпечити поліпшення умов праці на підприємстві та економічної безпеки праці.

Література:

1. Виноградов О.В. Охорона праці. Аналіз стану охорони праці в Україні / О.В. Виноградов // Статистика України. — 2011. — № 3. — С. 31—35.

2. Гандзюк М.П. Основи охорони праці: підручник / М.П. Гандзюк, Є.П. Желібо, М.О. Халімовський / За ред. М.П. Гандзюка. — 5-е вид. — К.: Каравела, 2011. — 384 с.

3. Дяченко Н.М. Економічні аспекти охорони праці / Н.М. Дяченко // Екологічна та економічна безпека: нові технології. — Науковий вісник КВЕІТУ. — № 4 (34). — 2011

4. Ізуїта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки [Електронний ресурс] / П.О. Ізуїта. — Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2008. — 177 с. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64

5. Про охорону праці: закон України від 14 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 49. — Ст. 668.

6. Яремко З.М., Тимошук С.В., Третяк О.І., Ковтун Р.М. Охорона праці: навч. посіб. / За ред. З. М. Яремка. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. — 69 с.

References:

1. Vinogradov, A.V. (2011), "Protection work. Analysis of safety in Ukraine", Statistics Ukraine, vol. 3, pp. 31—35.

2. Handzyuk, M.P. Zhelibo, E.P. and Halimovskyy, M.O. (2011), *Osnovy okhorony pratsi* [Basics of labor protection], 5th ed., Caravela, Kyiv, Ukraine.

3. Dyachenko, N.M. (2011), "Economic aspects of labor", *Ecological and economic security, new technologies-Scientific Journal KUEITU*, vol. 4 (34).

4. Izuyita, P. (2008), "Legal regulation of labor in a market economy", available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64 (Accessed 20 Dec 2016).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "On Labour Protection"*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 49.

6. Yaremko, S.N. Tymoshchuk, S.V. Tretiak, A.I. and Kovtun, G.M. (2010), *Okhorona pratsi* [Labour protection], Publishing center of Ivan Franko LNU, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2017 р.

УДК 657.6

О. В. Гамова,*к. е. н., доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,**Запорізька державна інженерна академія***І. А. Козачок,***ст. викладач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,**Запорізька державна інженерна академія***К. Г. Вініченко,***магістр, Запорізька державна інженерна академія*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ У БЮДЖЕТНІЙ УСТАНОВІ

O. Gamova,*Cand. Sci. (Econ.), associate professor, associate professor of accounting, analysis, audit and taxation,**Zaporizhzhya State Engineering Academy, Zaporizhzhya***I. Kozachok,***Sr. lecturer in accounting, analysis, audit and taxation, Zaporizhzhya State Engineering Academy, Zaporizhzhya***K. Vinichenko,***Zaporizhzhya State Engineering Academy, Zaporizhzhya*

FEATURES RECOGNITION OF ACCOUNTING AND CONTROL RECEIVABLES BUDGET INSTITUTION

У статті узагальнено підходи до визначення сутності дебіторської заборгованості та її економічного змісту. Визначено порядок формування та основні елементи облікової політики щодо дебіторської заборгованості бюджетної установи. Вивчено методичні підходи організації обліку та контролю дебіторської заборгованості та запропоновано перспективні напрями його вдосконалення.

The article summarizes the approaches to defining the essence of the receivable and its economic content. The order of formation and the basic elements of accounting policies for receivables budgetary institution. Studied methodical approach of accounting of receivables and suggest promising directions of its perfection.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, замовники, контроль дебіторської заборгованості, нормативні документи, облік дебіторської заборгованості, покупці.

Key words: accounts receivable, customers, accounts receivable control, regulations, accounting receivables buyers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання одним з найбільш складних і суперечливих питань українського обліку можна вважати облік дебіторської заборгованості, що пов'язано із загостренням проблем неплатежів. На жаль, нині господарюючі суб'єкти передусім вирішують власні проблеми замість виконання фінансових платіжних зобов'язань перед партнерами. В поглиблення платіжної кризи вносить свою частку і неврегульованість бюджетної системи, що стосується несвоечасної оплати державних зобов'язань, які здійснюють-

ся за рахунок бюджету. Певною мірою цей факт пов'язаний із впливом світової економічної кризи, проте в нашій країні негативні тенденції підсилюються ще й поганою організацією обліку та незадовільним станом контролю в середині установ за виконанням договірних зобов'язань. Зрозуміло, що незалежно від причин виникнення дебіторської заборгованості уникнути її неможливо. Тому бюджетній установі необхідно шукати шляхи вдосконалення організації обліку дебіторської заборгованості, ефективною та дієвою системою контролю взаєморозрахунків з дебіторами.

Таблиця 1. Визначення дефініції "дебіторська заборгованість" у різних джерелах

№	Джерело	Тлумачення поняття «дебіторська заборгованість»
1	П(с)БО 10 п. 4 «Дебіторська заборгованість»	Сума заборгованості дебіторів на певну дату
2	П(с)БО 13 п. 4 «Фінансові інструменти»	Сума, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу
3	МСБО 39 п. 9 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»	Це похідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку
4	Матицина Н.О.	Розмір неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх
5	Білик М.Д.	Це матеріальні ресурси, не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства
6	Гуня В.О.	Одна з найважливіших складових кредитної діяльності підприємства як один з елементів для розрахунку показників її результативності
7	Іванов С.О.	Це боргові права до покупців
8	Білик І.	Це фінансовий актив, який є контрактивним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства визнається як актив, коли підприємство стає стороною контракту і, внаслідок цього, має юридичне право отримувати грошові кошти

Джерело: [13, с. 153].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем організації обліку та контролю дебіторської заборгованості у бюджетній установі займалися такі вітчизняні науковці, як Р.Т. Джога, О.А. Заїчківський, Т.В. Канєва, В.І. Лемішовській, Л.Г. Ловінська, М.Р. Лучко, В.О. Матвеева, С.В. Свірко, А.Т. Штимер та багато інших. Разом з цим, треба відмітити, що має місце багатоаспектність дослідження, яка зумовлена складністю і різноманітністю суб'єктів та об'єктів розрахунково-платіжних відносин. Все це вплинуло на суперечливий характер нормативних документів, а також на рівень розробок окремих теоретичних і практичних аспектів щодо організації обліку та контролю дебіторської заборгованості.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою наукової статті є обґрунтування та розробка пропозицій щодо вдосконалення діючої практики організації обліку та контролю дебіторської заборгованості у бюджетній установі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в період глобальних змін у різних сферах діяльності суспільства питання дебіторської заборгованості є досить актуальним, адже фінансовий стан будь-якої бюджетної установи значною мірою залежить саме від наявності та ефективного управління цим видом заборгованості.

Реалізація управлінських функцій бюджетної установи щодо дебіторської заборгованості зумовлює необхідність вирішення таких завдань, як дослідження економічної сутності дебіторської заборгованості та її виникнення у сучасних умовах господарювання.

Етимологія поняття "дебіторська заборгованість" бере свій початок у VIII ст. н.е. Значною сходинкою в розвитку розуміння дебіторської заборгованості є внесок Е. Дегранжа і Дж. Дзаппи, які почали її розглядати як один із показників, що характеризує фінансовий стан підприємства [2].

Кожен етап світового розвитку визначався впливом на економіку України, що призводило до істотних змін в організації обліку дебіторської заборгованості. Тлумачення поняття "дебіторська заборгованість" не має єдиного підходу і донині. З плином часу зміст дебіторської заборгованості дещо змінився, проте основне отождоження із боргом або заборгованістю залишається незмінним [5].

Визначення існуючих підходів до сутності дефініції "дебіторська заборгованість" в науковому середовищі представлено в таблиці 1.

Аналіз нормативних та літературних джерел свідчить про неоднозначність підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до трактування терміна "дебіторська заборгованість", визначення їх складових елементів та функціонального призначення.

Голов С.Ф. визначає дебіторську заборгованість як фінансовий актив, що є контрактивним правом однієї сторони отримати гроші й узгоджується з відповідним зобов'язанням сплати іншої сторони [4].

Лишиленко О.В. зазначає, що дебіторська заборгованість — це фінансовий актив, який є контрактивним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства [8].

Карбовник А.М. та Сурніна О.С. розглядають дебіторську заборгованість як безпроцентну позичку покупцям [6].

Кірейцева Г.Г. вважає, що дебіторська заборгованість — це вимоги щодо оплати. Боргові вимоги є еквівалентом боргу тієї особи, на яку покладається виконання обов'язку; як і борги, боргові вимоги розглядаються з точки зору терміну їх виконання [7].

Досить глибоке та ґрунтовне визначення дебіторської заборгованості дає Белозерцев В.С.: "Дебіторська заборгованість — грошове вираження результату вимушеної або заздалегідь запланованої господарсько-економічної операції кредитного характеру з контрагентами (юридичними або фізичними особами), що мала місце у минулому та борг за неї може бути достовірно визначений, узгоджений з контрагентом та сплачений підприємству у майбутньому, а в поточний момент відображений у балансі підприємства як актив" [1].

Скляр Є.В., Храпливий А.І. стверджують, що дебіторська заборгованість — це майно (матеріальні ресурси), що не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена з кругообігу оборотних засобів [13].

Цікавий підхід до тлумачення дебіторської заборгованості у закордонних авторів. Так, accounts receivable (анг.) поряд із дебіторською заборгованістю має такі варіанти перекладу: рахунки до отримання, рахунки дебіторів, дебітор за розрахунками. Зокрема, як зазначають Д. Стоун та К. Хітчинг: дебіторська заборгованість має назву "рахунки до отримання", а дебітори — це особи, які винні гроші за товари і послуги, вже одержані, але не оплачені ними [14].

Професори Гарвардського університету Зві Боді і Роберт К. Мертон визначають дебіторську заборгованість як "рахунки до отримання" [3], зазначаючи, що це та сума, яку покупці продукції повинні випла-

Таблиця 2. Рахунки, призначені для організації обліку дебіторської заборгованості бюджетної установи та субрахунки до них

№	Синтетичні рахунки	Субрахунки
1	2	3
Балансові рахунки		
1	34 Короткострокові векселі одержані	341 Векселі, одержані в національній валюті 342 Векселі, одержані в іноземній валюті
2	35 Розрахунки з покупцями та замовниками	351 Розрахунки із замовниками з авансів на науково-дослідні роботи
3	36 Розрахунки з різними дебіторами	361 Розрахунки в порядку планових платежів
		362 Розрахунки з підзвітними особами
		363 Розрахунки з відшкодування завданих збитків
		364 Розрахунки з іншими дебіторами
		365 Розрахунки з державними цільовими фондами
		366 Розрахунки зі спільної діяльності
Позабалансові рахунки		
1	05 Гарантії та забезпечення	
2	07 Списані активи та зобов'язання	071 Списана дебіторська заборгованість
		072 Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей

Джерело: складено авторами на основі [10].

тити корпорації (підприємству) або бюджетній установі.

Вважаємо, що більшість наведених визначень є неповними, які не розкривають сутність "дебіторської заборгованості" в повному обсязі. Тому найбільш точна її дефініція наступна: дебіторська заборгованість — це поточний актив, від якого залежить фінансовий стан установи, вмiле й ефективне управління яким є невід'ємною умовою підтримки необхідного рівня ліквідності і платоспроможності, що виникає унаслідок договірних відносин між двома юридичними особами, серед яких одна, що є власником активу, після настання відповід-

них умов угоди має право на отримання платежів, товарів, робіт та послуг.

Загальновідомо, що організація обліку у бюджетних установах не регламентується діючими Стандартами (Положеннями) бухгалтерського обліку. Тому при розгляді сучасного стану бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості слід керуватися нормативними актами, що регламентують засади облікової політики у бюджетних установах.

Активи бюджетної установи у формі дебіторської заборгованості включають розрахунки з покупцями, замовниками та різними дебіторами (розрахунки у поряд-

Таблиця 3. Відповідність між рахунками з організації обліку дебіторської заборгованості Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ та рахунками з організації обліку дебіторської заборгованості Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі

Рахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ		Рахунки Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі
Синтетичні рахунки	Субрахунки	Субрахунки
1	2	3
34 Короткострокові векселі одержані	341 Векселі, одержані в національній валюті	2612 (2622) Короткострокові векселі одержані
	342 Векселі, одержані в іноземній валюті	2612 (2622) Короткострокові векселі одержані
35 Розрахунки з покупцями та замовниками	351 Розрахунки із замовниками з авансів на науково-дослідні роботи	2111 (2121) Поточна дебіторська заборгованість за розрахунками за товари, роботи, послуги
36 Розрахунки з різними дебіторами	361 Розрахунки в порядку планових платежів	2111 (2121) Поточна дебіторська заборгованість за розрахунками за товари, роботи, послуги 2113 (2123) Розрахунки за авансами, виданими постачальникам, підрядникам за товари, роботи і послуги
	362 Розрахунки з підзвітними особами	2116 (2126) Дебіторська заборгованість за розрахунками з підзвітними особами
	363 Розрахунки з відшкодування завданих збитків	2115 (2125) Розрахунки з відшкодування завданих збитків
	364 Розрахунки з іншими дебіторами	2111 (2121) Поточна дебіторська заборгованість за розрахунками за товари, роботи, послуги 2113 (2123) Розрахунки за авансами, виданими постачальникам, підрядникам за товари, роботи і послуги 2117 (2128) Інша поточна дебіторська заборгованість
	365 Розрахунки з державними цільовими фондами	2114 (2124) Дебіторська заборгованість за розрахунками із соціального страхування
	366 Розрахунки зі спільної діяльності	2118 Розрахунки із спільної діяльності
05 Гарантії та забезпечення		051 Гарантії та забезпечення надані розпорядників бюджетних коштів 052 Гарантії та забезпечення надані державних цільових фондів
07 Списані активи та зобов'язання	071 Списана дебіторська заборгованість	071 Списана дебіторська заборгованість розпорядників бюджетних коштів 072 Списана дебіторська заборгованість державних цільових фондів
	072 Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей	073 Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей розпорядників бюджетних коштів 074 Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей державних цільових фондів

Джерело: складено авторами на основі [10; 11].

Таблиця 4. Запропонована деталізація субрахунків з організації обліку дебіторської заборгованості з іншими дебіторами в бюджетній установі

Синтетичні рахунки	Субрахунки	Субрахунки четвертого порядку	Субрахунки п'ятого порядку
1	2	3	4
36 Розрахунки з різними дебіторами	364 Розрахунки з іншими дебіторами	364.1 Розрахунки (плата) за послуги, що надаються бюджетними установами відповідно до їх функціональних повноважень	364.1.1 Розрахунки від надання послуг з організації і проведення свят, зустрічей, концертів, екскурсій, спортивних та показових виступів тощо
			364.1.2 Розрахунки за відвідання музеїв, виставок, картинних галерей, планетаріїв, надходження від продажу репродукцій художніх творів, копій музейних документів
			364.1.3 Розрахунки від користувачів бібліотек за пошкоджені та втрачені книги
			364.1.4 Розрахунки від організації та проведення лекцій, лекторіїв, курсів, семінарів
			364.1.5 Кошти, що отримують медичні установи від окремих категорій громадян за проведення медичних оглядів
			364.1.6 Розрахунки одиницями громадянами за їх обслуговування вдома у розмірах, визначених законодавством
		
			364.2.1 Розрахунки від надання транспортних послуг, ремонту транспортних засобів, користування стоянками, що належать установі або знаходяться на її території
			364.2.2 Розрахунки від виробничо-господарської діяльності допоміжних, навчально-допоміжних підприємств і господарств, що відповідають профілю роботи установи
			364.2.3 Розрахунки від виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і послуг та спеціальних робіт
364.2.4 Розрахунки від реалізації продукції пришкольницьких ділянок, садів, виноградників, городів			
364.2.5 Розрахунки за роботи, виконані шкільними колективами			
.....			

ку планових платежів, з підзвітними особами, з відшкодування завданих збитків, з іншими дебіторами та державними цільовими фондами).

Визнання дебіторської заборгованості:

— визнається активом, якщо існує ймовірність отримання установою майбутніх економічних вигід або досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб установи і може бути достовірно визначена її сума [12].

Інструкція з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ, затверджена наказом Держказначейства № 242, виділяє такі види дебіторської заборгованості:

1) прострочена дебіторська заборгованість — це заборгованість, що виникає на 30-й день після закінчення строку обов'язкового платежу згідно з укладеними договорами, або якщо дата платежу не визначена після виписування рахунка на оплату;

2) дебіторська заборгованість, строк позовної давності якої минув, — дебіторська заборгованість, що обліковується після закінчення строку позовної давності;

3) безнадійна дебіторська заборгованість — поточна дебіторська заборгованість, щодо якої є впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності [9].

Складові дебіторської заборгованості бюджетної установи:

- векселі, одержані в національній валюті;
- векселі, одержані в іноземній валюті;
- розрахунки із замовниками з авансів на науково-дослідні роботи;
- розрахунки в порядку планових платежів;
- з підзвітними особами;
- розрахунки з відшкодування завданих збитків;
- розрахунки з іншими дебіторами;
- розрахунки з державними цільовими фондами;
- розрахунки зі спільної діяльності.

Бухгалтерський облік розрахунків з підзвітними особами ведеться за кодами бюджетної класифікації та в розрізі підзвітних осіб виданими з каси установи (зарахованими на картковий рахунок) сумами, за якими оплату видатків у безготівковій формі неможливо або недоцільно проводити. Підзвітні суми мають цільове призначення і повинні витратитися з метою, на яку вони видані, згідно з кодами бюджетної класифікації. У разі наявності у підзвітних осіб залишку непогашеної заборгованості за попередніми сумами видача нових сум під звіт не здійснюється. Аналітичний облік розрахунків з відшкодування завданих збитків ведеться за кожною винною особою із зазначенням прізвища, імені та по батькові, займаної посади, дати виникнення нестачі та її суми. Дебіторська заборгованість, строк позовної давності якої минув і яка є безнадійною до стягнення, списується за результатами інвентаризації розрахунків на підставі рішення керівника установи з відображенням зміни результатів виконання кошторису. Безнадійна дебіторська заборгованість обліковується на відповідному позабалансовому рахунку протягом трьох років з моменту списання для спостереження за можливістю її стягнення у разі змін майнового стану неплатоспроможних дебіторів. Сума відшкодування раніше списаної безнадійної дебіторської заборгованості відображається у бухгалтерському обліку установи відповідно до вимог пункту 2.4 розділу II Порядку бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ. Розрахунки з іншими дебіторами відображаються розгорнуто: дебетове сальдо — у складі оборотних активів, а кредитове — у складі зобов'язань [12].

Організація обліку дебіторської заборгованості в бюджетній установі ведеться на балансових рахунках:

- 34 "Короткострокові векселі одержані";
- 35 "Розрахунки з покупцями та замовниками";
- 36 "Розрахунки з різними дебіторами";

Таблиця 5. Стандарт контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі

Завдання контролю обліку дебіторської заборгованості в бюджетній установі: – оцінка стану розрахунково-платіжної дисципліни по всіх видах розрахунків з дебіторами установи; – встановлення наявності фактів порушень чинних нормативно-правових актів щодо правомірності, доцільності та обґрунтованості управлінських рішень відповідальних працівників при здійсненні розрахункових операцій з дебіторами; – розробка заходів з реалізації результатів контролю стосовно попередження зловживань і порушень, відшкодування збитків і нарахування штрафних санкцій до бюджету, притягнення до відповідальності винних службових осіб	
Основні джерела, які підлягають перевірці, при здійсненні контролю дебіторської заборгованості: – бухгалтерські облікові реєстри: меморіальний ордер № 1 «Накопичувальна відомість за касовими операціями», меморіальний ордер № 4 «Накопичувальна відомість за розрахунками з іншими дебіторами» Форма № 408 (бюджет), меморіальний ордер № 7 «Накопичувальна відомість за розрахунками в порядку планових платежів», меморіальний ордер № 8 «Накопичувальна відомість за розрахунками з підзвітними особами» (дані ордерів співставляються з даними інших меморіальних ордерів, відомості до меморіальних ордерів, книга «Журнал-головна», Баланс); – первинні документи, які додаються до облікових реєстрів (рахунки, накладні, акти виконаних робіт, акти звірок взаєморозрахунків тощо); - укладені договори, контракти, угоди	
Загальні рекомендації щодо проведення контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі. У залежності від питань стандарту контролю дебіторської заборгованості контроль проводиться шляхом документальної та/або фактичної перевірки	
Документальна перевірка передбачає контроль за документами об'єкта контролю на предмет: - дотримання вимог законодавчих та нормативних актів щодо порядку складання (оформлення) первинних та зведених облікових документів – перевірка за формою; - відповідності фактично здійснених господарських операцій, що зафіксовані (підтвержені) первинними та зведеними обліковими документами, нормам, встановленим законодавством та/або внутрішніми регламентами (документами) установи – перевірка за змістом	Фактична перевірка передбачає контроль за наявністю готівки, цінних паперів, бланків суворої звітності, оборотних і необоротних активів, інших матеріальних і нематеріальних цінностей шляхом проведення інвентаризації, застосуванням норм витрат сировини і матеріалів, обстеження та контрольного обміру виконаних робіт тощо

Продовження таблиці 5

№	Перелік контрольних процедур	Метод контролю
1	Контроль дотримання строків та порядку проведення інвентаризації розрахунків з дебіторами	Документальна перевірка
2	Контроль результатів проведення інвентаризації дебіторської заборгованості	Зустрічна звірка, аналітична перевірка
3	Контроль обґрунтованості списання дебіторської заборгованості	Вибірка, аналітична перевірка, економічна оцінка
4	Визначення дебіторів і складання їх переліку	Документальна перевірка
5	Контроль призначення найбільших сум платежів, проведених бюджетною установою	Документальна перевірка
5	Контроль наявності простроченої дебіторської заборгованості (в межах терміну позовної давності) та стан нарахування можливих санкцій за несвоєчасне погашення такої заборгованості; вжиття об'єктом контролю заходів для стягнення простроченої дебіторської заборгованості	Аналітична перевірка, оцінка, розрахунок, документальна перевірка
6	Контроль наявності дебіторської заборгованості, за якими минув термін позовної давності та причини її виникнення	Аналітична перевірка, оцінка, розрахунок, документальна перевірка
7	Контроль достовірності дебіторської заборгованості за наявними на об'єкті контролю документами; результати зустрічних звірок з питань підтвердження заборгованості	Зіставлення, аналітична перевірка
8	Контроль наявності актів звірки і їх відповідності даним аналітичного і синтетичного обліку	Зіставлення, аналітична перевірка
9	Контроль відповідності сплаченої вартості товарів, робіт та послуг умовам укладених договорів; відповідність кількості та асортименту отриманих товарів, робіт та послуг умовам договорів	Аналітична перевірка, оцінка, розрахунок, документальна перевірка
10	Контроль повноти і своєчасності оплати рахунків на основі реєстрів обліку	Вибірка, аналітична перевірка, економічна оцінка
11	Контроль розрахунків з використанням векселів	Зіставлення, аналітична перевірка, альтернативні методи оцінки
12	Контроль правильності визначення розміру дебіторської заборгованості, що повинна бути відшкодована установі	Оцінка, порівняння, Зустрічна звірка, аналітична перевірка
13	Контроль дотримання законодавства при списанні з обліку сум заборгованостей	Документальна перевірка, оцінка
14	Контроль правильності відображення дебіторської заборгованості у Балансі	Зустрічна звірка, аналітична перевірка
15	Перелік виявлених помилок і порушень при контролі дебіторської заборгованості	Аналітична перевірка, оцінка, розрахунок, документальна перевірка

позабалансових рахунках:
 — 05 "Гарантії та забезпечення";
 — 07 "Списані активи та зобов'язання".

До балансових та позабалансових рахунків обліку дебіторської заборгованості бюджетних установ відкриваються субрахунки, представлені в таблиці 2.

Принципи формування та обліку інформації про дебіторську заборгованість визначено відповідно до Інструкції з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ, затвердженої наказом Державного казначейства України від 26.12.2003 № 242. Ця Інструкція встановлює єдині вимоги до порядку ведення бюджетними установами бухгалтерського обліку руху коштів у касі, на рахунках в установах банків або в органах ДКУ, розрахунків з дебіторами та інших активів.

Оскільки у користувачів облікової інформації виникають деякі труднощі у процесі первинного ознайом-

лення із структурою Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, авторами проілюстровано відповідність між рахунками з організації обліку дебіторської заборгованості Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ та рахунками з організації обліку дебіторської заборгованості Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі (табл. 3).

При відображенні дебіторської заборгованості на рахунках бухгалтерського обліку бюджетної установи слід враховувати, що перелік рахунків, наведений у Плані рахунків, не є вичерпним. Введення нових субрахунків бюджетна установа може здійснювати самостійно, виходячи з потреб управління, контролю та аналізу дебіторської заборгованості із збереженням кодів (номерів) субрахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ. Деталізація субрахунків з організації

обліку дебіторської заборгованості з іншими дебіторами в бюджетній установі представлено в таблиці 4.

Таким чином, використання деталізованого плану рахунків з обліку операцій з іншими дебіторами в бюджетній установі, а саме субрахунків п'ятого порядку дасть можливість бачити всі напрями розрахунків в розрізі видів дебіторської заборгованості з метою раціонального ведення поточного обліку. Запропонована деталізація субрахунків з організації обліку дебіторської заборгованості з іншими дебіторами в бюджетній установі забезпечить формування економічної інформації за їх видами, необхідної для оперативного контролю та прийняття управлінських рішень.

В умовах ринкової економіки України контроль за господарською діяльністю бюджетних установ є однією із найважливіших функцій господарського керівництва і управління, який базується на матеріалах бухгалтерського обліку.

Стандарт проведення контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі представлено в таблиці 5.

ВИСНОВКИ

Результатами наукової статті є сформований комплексний підхід до питання організації обліку та контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі, на підставі якого розроблений стандарт контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі, що об'єднує всі необхідні етапи для контролю забезпечення достовірності обліку дебіторської заборгованості. Для досягнення основної мети контролю дебіторської заборгованості, а також задоволення потреб користувачів в отриманні повної, правдивої та неупередженої інформації щодо розрахунків з дебіторами установи необхідно виконати завдання контролю. Процедура проведення контролю дебіторської заборгованості в бюджетній установі включає в себе використання інформації про діяльність установи за аналізований період, основні джерела інформації та етапи для проведення контролю. При цьому використовуються дані як фінансової звітності, так і реєстрів аналітичного та синтетичного обліку дебіторської заборгованості.

Література:

1. Белозерцев В.С. Управління дебіторською заборгованістю підприємств оптової торгівлі: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В.С. Белозерцев. — Дніпропетровськ, 2013. — 20 с.
2. Бланк І.О. Управління фінансами підприємств: підручник / І.О. Бланк, Г.В. Ситник. — К.: КНТЕУ, 2006. — 780 с.
3. Боді Зві, Мертон, Роберт. Фінанси: навч. посіб. / Зві Боді, Роберт Мертон / Пер. з англ. — М.: Видавн. Дім "Вільямс", 2000. — 592 с.
4. Голов С.Ф. Фінансовий та управлінський облік / С.Ф. Голов, В.І. Єфіменко. — К.: ТОВ "Автоінтерсервіс", 2006. — 544 с.
5. Гуня В.О. Удосконалення класифікації дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності підприємств / В.О. Гуня // Економічний простір. — 2014. — № 19. — С. 124—131.
6. Карбовник А.М. Деякі аспекти управління дебіторською заборгованістю та їх вплив на джерела формування оборотних активів / А.М. Карбовник // Фінанси України. — 2001. — № 9. — С. 92—98.
7. Кірейцева Г.Г. Фінансовий менеджмент: навч. посібник: курс лекцій / Г.Г. Кірейцева. — Житомир: ЖІТІ, 2001. — 432 с.
8. Лишиленко О.В. Бухгалтерський управлінський облік / О.В. Лишиленко. — К.: ЦНА, 2004. — 254 с.
9. Наказ про затвердження Інструкції з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ від 27.05.2005 р. № 97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

10. План рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/plan-rahunkiv/plan-rahunkiv-buhgalterskogo-obliku-byudzhetnih-ustanov/>

11. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14>

12. Порядок бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ. Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 02 квітня 2014 року N 372, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 квітня 2014 р. за N 426/25203 із змінами внесеними наказами Мінфіну 14 липня 2014 р. № 754, 25 листопада 2014 р. № 1163, 23 липня 2015 р. № 664 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.buh24.com.ua/poryadok-buhgalterskogo-obliku-okremih-aktiviv-ta-zobov-yazan-byudzhetnih-ustanov

13. Скляр Є.В. Теоретичні засади дослідження дебіторської та кредиторської заборгованостей / Є.В. Скляр, А.І. Храпливий // Молодий вчений — 2016. — № 5 (32). — С. 153—156.

14. Стоун Д. Бухгалтерський облік та фінансовий аналіз / Д. Стоун, К. Хітчінг. — М.: Сирин, 1998. — 302 с.

References:

1. Bielozersev, V.S. (2013), "Receivables Management business wholesale", Ph.D. Thesis, Economy, Dnipropetrovsk, Ukraine.
2. Blank, I.O. and Sytnyk, H.V. (2006), Upravlinnia finansamy pidpriemstv [Financial management of enterprises], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
3. Bodi, Z. and Merton, R. (2000), Finansy [Finance], Vil'iams, Moscow, Russia.
4. Holov, S.F. and Yefimenko, V.I. (2006), Finansoviy ta upravlins'kyj oblik [Financial and Management Accounting], Avtointerservis, Kyiv, Ukraine.
5. Hunia, V. O. (2014), "Improving classification of receivables and its reflection in the financial statements of companies", Ekonomichnyy prostir, vol. 19, pp. 124—131.
6. Karbovnyk, A.M. (2001), "Some aspects of receivables and their effect on sources of current assets", Finansy Ukrainy, vol. 9, pp. 92—98.
7. Kirejtseva, H.H. (2001), Finansoviy menedzhment [Financial Management], ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.
8. Lyshylenko, O.V. (2004), Bukhhalters'kyj upravlins'kyj oblik [Accounting Management Accounting], TsNL, Kyiv, Ukraine.
9. Ministry of Finance of Ukraine (2005), "Order on Approval of Instruction on accounting of funds, accounts and other assets of budgetary institutions", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua> (Accessed 05 Jan 2017).
10. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "Chart of Accounts budget institutions", available at: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/plan-rahunkiv/plan-rahunkiv-buhgalterskogo-obliku-byudzhetnih-ustanov/> (Accessed 05 Jan 2017).
11. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "Chart of Accounts in the public sector", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14> (Accessed 05 Jan 2017).
12. Ministry of Finance of Ukraine (2014), "The procedure for accounting of certain assets and liabilities of budgetary institutions", available at: www.buh24.com.ua/poryadok-buhgalterskogo-obliku-okremih-aktiviv-ta-zobov-yazan-byudzhetnih-ustanov (Accessed 05 Jan 2017).
13. Skliar, Ye.V. and Khraplyvyj, A.I. (2016), " The theoretical basis research receivable and payable", Molodyy vchenyj, vol. 5 (32), pp. 153—156.
14. Stoun, D. and Khitchinh, K. (1998), Bukhhalters'kyj oblik ta finansoviy analiz [Accounting and Financial Analysis], Syryn, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2017 р.

УДК 331.1

І. М. Дашко,
к. е. н., доцент кафедри обліку та менеджменту,
Криворізький факультет Запорізького національного університету, м. Кривий Ріг

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ: СУТНІСТЬ ТА ФАКТОРИ ЙОГО РОЗВИТКУ

I. Dashko,
c. e. s., associate Professor of the Department of accounting and management
Zaporizhzhya National University, faculty of ZNU in Kryvyi Rih

HUMAN RESOURCES: THE ESSENCE AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування взаємозв'язку системи управління кадровим потенціалом з цілями виробничо-господарської діяльності підприємства. Обґрунтовано термін визначення "кадровий потенціал". Визначено підходи до трактування терміну "кадровий потенціал підприємства". Сформовано фактори впливу на розвиток кадрового потенціалу підприємства, що дозволить сформува-ти сукупність тих, які опосередковано та безпосередньо впливають на нього, та класифікувати їх за ознакою зовнішнього та внутрішнього впливу.

In this article theoretical aspects of formation of relations of a system of human resources management with the goals of production and economic activity of the enterprise. Reasonable time the definition of "human resources". Approaches to the interpretation of the term "personnel potential". Formed factors influencing the development of the personnel potential of the enterprise that will form the totality of those who indirectly and directly affect him, and to classify them on the basis of external and internal exposure.

*Ключові слова: кадри, персонал, потенціал, робоча сила, конкурентоспроможність, мотивація, навчання.
Key words: personnel, personnel, potential, labour force, competitiveness, motivation, training.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Персонал підприємств сьогодні виходить на одне з перших місць за значимістю, менеджери вищої ланки або власники підприємств сьогодні починають усвідомлювати, що персонал — це найважливіша підсистема підприємства і від її ефективної роботи залежить ефективність роботи підприємства в цілому.

Серед актуальних проблем, які потребують якнайшвидшого розв'язання, особливого значення для економічної могутності країни є політика кадрового забезпечення галузей національного господарства і інфраструктури підготовки кадрів, яка була б спроможна повністю задовольнити вітчизняний ринок праці та сформувати і розвинути конкурентоспроможний на зовнішніх ринках кадровий потенціал України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями сутністю, формуванням та управлінням кадровим потенціалом та його факторами займалось багато іноземних і вітчизняних вчених таких, як: О. Балацький, Г. Десслер, І. Джаїн, В. Довбенко, Р. Марр, Г. Мартин, В. Мельник, Е. Мейо, М. Мескон, Д. Сульє, Ф. Тейлор, С. Хетрик, А. Файоль, Г. Шмідт, В. Дятлов, А. Єгоршин, П. Журавльов, А. Кібанов та ін., проте вдосконалення теоретичних засад управління кадровим потенціалом потребує більш детального вивчення і розробки певних рекомендацій, адже майже не приділяється увага саме факторам розвитку кадрового потенціалу, які знаходять широке застосування у практичній діяльності підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є формування теоретичних засад та визначення взаємозв'язку цілей підприємства та системи управління кадровим потенціалом, а саме: факторами його розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління кадровим потенціалом — це найважливіша функція будь-якого підприємства. Саме відповідне управління кадрами дозволяє забезпечити досягнення конкурентних переваг, ефективності праці і максимальної трудової віддачі персоналу. В сучасних умовах кадровий потенціал слід розглядати як сукупні можливості і здібності працівників, необхідних для здійснення дій, що забезпечують стратегічну перевагу серед конкурентів [10].

На більшості підприємств зовсім відсутня система розроблення й реалізації програми управління кадровим потенціалом. Також варто сказати, що сам по собі накопичений кадровий потенціал не є остаточним вирішенням всіх проблем, які виникають у процесі господарювання. Для підприємств може бути небезпечна й ситуація, при якій кадровий потенціал надмірно зріс, тобто на його зростання були витрачені суми, що перевищують рівень економічної доцільності. У цьому зв'язку, проблема управління підвищенням кваліфікації кадрового потенціалу є двоякою [6].

Термін "кадровий потенціал" набув широкого розповсюдження в період переходу від екстенсивного до інтенсивного способу розвитку виробництва. Це була своєрідна ре-

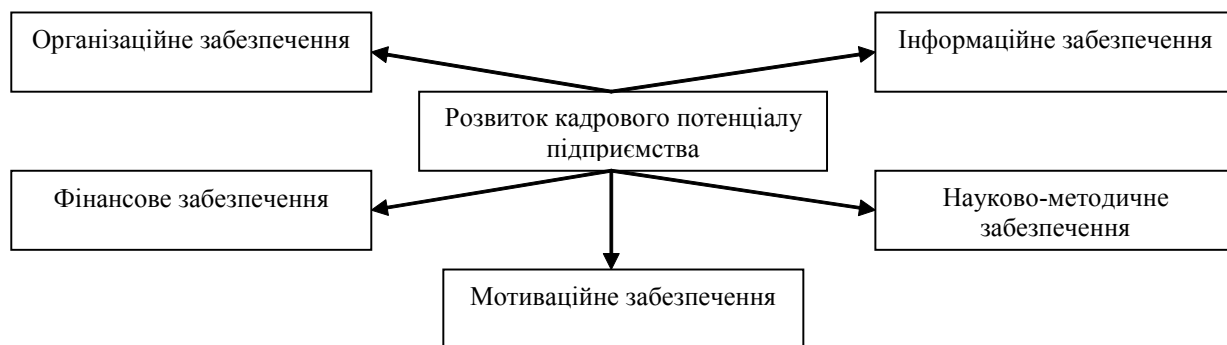

Рис. 1. Складові забезпечення розвитку кадрового потенціалу підприємства

Джерело: [11].

акція науки на потребу практики забезпечити якісне вдосконалення формування і використання відповідних можливостей працівника як сукупного об'єкта виробництва й управління [1].

Поняття кадрового потенціалу слід розглядати в контексті з поняттям "потенціал" взагалі. Тоді кадровий потенціал — це можливості певної категорії робітників, фахівців, інших груп працівників, які можуть бути приведені в дію в процесі трудової діяльності відповідно до посадових обов'язків і поставленими перед суспільством, регіоном, колективом цілями на певному етапі розвитку. Такий підхід до визначення кадрового потенціалу дає можливість всебічного аналізу будь-якої категорії кадрів на основі об'єктивних економічних законів у відповідності з обраним об'єктом, предметом дослідження, а також його цілями і завданнями [7; 8].

Кадровий потенціал підприємства (від лат. *Potentia* — можливість, потужність, сила) — це загальна (кількісна та якісна) характеристика персоналу як одного з видів ресурсів, пов'язана з виконанням покладених на нього функцій і досягненням цілей перспективного розвитку підприємства; це наявні та потенційні можливості працівників як цілісної системи (колективу), які використовуються і можуть бути використані в певний момент часу. Отже, кадровий потенціал у реальному вигляді може бути представлений можливостями працівників, якістю їх професійно-кваліфікаційної підготовки, трудовими, особистісними, психологічними і фізіологічними якостями, а також, що найбільш важливо, творчими здібностями. Кадровий потенціал підприємства наділений властивостями цілісності, які принципово відрізняють його від властивостей притаманних кожному працівникові окремо [2, 11].

Головна мета формування кадрового потенціалу підприємства — забезпечити підприємство необхідними трудовими ресурсами, здатними вирішити завдання та досягти підприємством поточних і стратегічних цілей.

Слід зауважити, що необхідність розвитку кадрового потенціалу визначається, в першу чергу, тим, що певні якості, здібності і можливості працівників можуть бути як задіяні, так і незадіяні у трудовій діяльності, тобто вони є гнучкими утвореннями, що володіють здатністю розвиватися і змінюватися. Управління цим розвитком повинно здійснюватися постійно з урахуванням динаміки еволюціонування організації як на етапі формування, так і в процесі використання кадрового потенціалу [11].

Головна мета розвитку кадрового потенціалу підприємства визначає підцілі та принципи системи управління персоналом. Останні являють собою правила, основні положення й норми, якими повинні оперувати керівники та фахівці в процесі управління кадрами. Розвиток кадрового потенціалу передбачає реалізацію стратегічних аспектів управління підприємством, такі, наприклад, як розробка й здійснення кадрової політики, в межах якої принципи управління персоналом відображають об'єктивні тенденції, соціальні й економічні закони, враховують наукові рекомендації суспільної психології, теорії менеджменту й організації, тобто увесь арсенал наукового знання, який і визначає можливості ефективного регулювання та координацію людської діяльності [4].

З огляду на це, були виділені компоненти, які, на наш погляд, забезпечують розвиток кадрового потенціалу підприємства (рис. 1).

З рисунка 1 видно, що система організаційного забезпечення являє собою взаємозалежну сукупність внутрішніх

структурних служб і підрозділів підприємства, що забезпечують розробку й прийняття управлінських рішень по окремих аспектах його кадрової діяльності, і несуть відповідальність за результати цих рішень [2]. Основу цього забезпечення становить чинна на підприємстві структура управління його кадровою діяльністю, елементами якої є окремі менеджери, служби, відділи та інші організаційні підрозділи управлінського апарату.

Фінансове забезпечення може бути представлене у вигляді сукупних коштів, які спрямовуються на фінансування діяльності в галузі кадрового управління. На підприємстві необхідно створити надійну систему акумулювання та залучення коштів, спрямованих на розвиток професійних якостей провідних співробітників та здійснення мотивуючих виплат персоналу. Її ефективне використання забезпечуватиме повернення капіталу в майбутньому і стимулювання економічного зростання, що виступає одним з ключових завдань сучасного етапу розвитку будь-якого підприємства.

Інформаційне забезпечення системи управління та розвитку кадрового потенціалу є сукупністю реалізованих управлінських рішень з обсягу, розміщення та форм організації інформації, яка циркулює в системі управління кадрами та при її функціонуванні. Воно включає оперативну інформацію, інформацію щодо планування чисельності кадрів та професійного підбору персоналу, нормативно-довідкову інформацію, яка пов'язана із регламентацією посадових обов'язків, охороною праці, нормуванням праці, класифікатори техніко-економічної інформації та системи документів (уніфікованих та спеціальних), пов'язаних із забезпеченням ефективного використання робочого часу, застосуванням ефективних систем матеріального і морального стимулювання праці тощо.

Науково-методичне забезпечення полягає у побудові єдиної системи документів організаційно-методичного характеру, які визначають норми, правила, вимоги, які використовуються для вирішення завдань, пов'язаних із розвитком кадрів. Воно спрямоване на забезпечення ефективності процесів підвищення кваліфікації і професійної підготовки кадрів підприємства; науково-методичний супровід процесів розвитку професійно-технічної освіти; впровадження сучасних навчальних та управлінських технологій, стимулювання професійного зростання кадрів, підвищення їхньої професійної майстерності та компетентності, зокрема, через ефективне застосування сучасних форм і методів навчання.

Мотиваційні фактори є складовими механізму зацікавленості у досягненні максимальних економічних та соціальних результатів діяльності. Це можуть бути фактори різної природи, під впливом яких має місце мотиваційна дія. А оскільки мотиваційна поведінка працівників формується під впливом різноманітних факторів, серед яких зміст праці, визнання її іншими, усвідомлення своїх досягнень, об'єктивна оцінка керівництвом, прагнення до службового зростання, почуття відповідальності, самореалізація у праці, рекомендується проводити мотиваційний моніторинг своїх кадрів. Це дозволить отримати актуальну інформацію, необхідну для прийняття своєчасних управлінських рішень. З одного боку, система мотивації праці визначатиме якісний склад кадрового потенціалу, а з другого — вона буде пристосована до параметрів наявного кадрового потенціалу та сприятиме його розвитку [11].

Існують різні погляди на тлумачення поняття "кадровий потенціал" (табл. 1) [5].

Таблиця 1. Підходи до трактування терміну "кадровий потенціал підприємства"

№ п/п	Автор	Сутність терміну
1	Безсмертна В.В.	Кадровий потенціал - це сукупність якісних і кількісних характеристик персоналу підприємства, які включають чисельність, склад і структуру, фізичні і психологічні можливості працівників, їхні інтелектуальні і креативні здібності, професійні знання і кваліфікаційні навички, комунікабельність і здібність до співпраці, відношення до праці та інші якісні характеристики
2	Берглезова Т.В.	Кадровий потенціал підприємства – вміння та навички робітників, які можуть бути використані для підвищення його ефективності в різних сферах виробництва з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту
3	Краснокутська Н.С.	Кадровий потенціал підприємства – це сукупність здібностей і можливостей кадрів забезпечувати досягнення цілей довгострокового розвитку підприємства
4	Маслов Е.В.	Кадровий потенціал підприємства – сукупна трудова дієздатність його колективу, ресурсні можливості у сфері праці облікового складу підприємства, виходячи з їх віку, фізичних можливостей, знань і професійно-кваліфікаційних навичок
5	Турчинов А.І.	Кадровий потенціал є персоніфікованою робочою силою, взятою в сукупності кількісних і якісних характеристик, реалізованих у певних соціально-економічних, організаційно-технічних, природно-біологічних, історичних і духовних умовах виробництва
6	Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І.	Кадровий потенціал – це існуючі сьогодні та передбачувані трудові можливості, які визначаються чисельністю, віковою структурою, професійними та іншими характеристиками персоналу підприємства

Аналізуючи таблицю 1 можна говорити, що існують суттєві розбіжності в розумінні його сутності та у визначенні його складових частин і, як наслідок, недостатність та недосконалість методичного інструментарію для формування системи управління ним.

Слід зауважити, що необхідність розвитку кадрового потенціалу визначається, в першу чергу, тим, що певні якості, здібності і можливості працівників можуть бути як задіяні, так і незадіяні у трудовій діяльності, тобто вони є гнучкими утвореннями, що володіють здатністю розвиватися і змінюватися. Управління цим розвитком повинно здійснюватися постійно з урахуванням динаміки еволюціонування організації, як на етапі формування, так і в процесі використання кадрового потенціалу.

Кадровий потенціал характеризується мінливістю (нестабільністю), що закономірно пов'язана з його активністю як відповідною реакцією на зміну умов зовнішнього середовища (макроекономічних, політичних, соціальних, демографічних, правових, ринкових і т. ін.) і внутрішньої структури підприємства.

Зміна величини кадрового потенціалу підприємства відбувається за рахунок:

- руху кадрів (звільнення, додаткового прийому працівників);
- зміни кваліфікації як через її підвищення, так і через зниження (застарівання знань, втрати вмінь);
- зміни (підвищення або зниження) мотивації працівників;
- створення умов, що сприяють прояву індивідуально-кваліфікаційного потенціалу і професійних характеристик працівника;
- виникнення конфліктних ситуацій у колективі.

Все це обґрунтовує важливість формування управлінського впливу на кадровий потенціал. Слід зазначити, що сучасні українські підприємства у своїй більшості мають проблеми у сфері управління кадровим потенціалом, а саме: відсутність інноваційної спрямованості кадрової політики та використання вдалого досвіду закордонних підприємств; неврахування відділами кадрів особистісних характеристик кожного окремого працівника; відсутність чіткої системи розвитку кадрового потенціалу працівників тощо. Результатом такої кадрової політики є висока плінність персоналу на підприємствах та низький рівень зацікавленості у досягненні організаційних цілей [5].

Складові кадрового потенціалу характеризують: психофізіологічні можливості участі в суспільно корисній діяльності; можливість нормальних соціальних контактів; здатність до генерації нових ідей, методів; раціональність поведінки; наявність знань та навичок, необхідних для виконання певних зобов'язань і видів робіт; пропозицію на ринку праці. Перераховані складові зумовлюють той факт, що саме кадровий потенціал характеризується найбільшою активністю та найменшою передбачуваністю розвитку порівняно з іншими елементами системи ресурсів підприємства. Персонал не є пасивним об'єктом управління, він активно змінює себе, свої особистісні та професійні характеристики, ставлення до праці, керівництва та підприємства в цілому.

Таким чином, працівники впливають на процес прийняття рішень, які пов'язані з їх інтересами, та змінюють

вартість кадрового потенціалу в цілому та конкретного працівника зокрема. З іншого боку, працівник має право відмовитися від умов, за яких йому пропонують працювати, обговорювати з керівництвом рівень винагороди за працю, навчатися іншим професіям, ухилитися від виконання обов'язків, звільнитися за власним бажанням і т. ін., що призводить до обмеженої керованості станом даного ресурсу [5].

Виділяють особистісно-індивідуальні фактори розвитку, до яких відносять: психологічні характеристики (інтереси, потреби, комунікативність, мотиви, ціннісні орієнтації); стан здоров'я і фізіологічні характеристики; моральні якості особи та ін.

На погляд ряду авторів, аналіз й обґрунтування впливу факторів на розвиток кадрового потенціалу підприємства дозволило сформувати сукупність тих, які опосередковано та безпосередньо впливають на нього, та класифікувати їх за ознакою зовнішнього та внутрішнього впливу (табл. 2) [3].

Отже, традиційно фактори, що впливають на розвиток кадрового потенціалу підприємства, поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні фактори більше впливають на якісні і кількісні характеристики кадрового потенціалу торговельного підприємства, що пов'язані з його чисельністю і ставевою структурою, використанням робочого часу і формуються в зовнішньому середовищі торговельних підприємств як прямої, так і непрямої дії [3; 9].

Виділення внутрішньоорганізаційних факторів пов'язане з тим, що розвиток кадрового потенціалу є складовою частиною підприємства і знаходиться у взаємодії з іншими системами управління.

ВИСНОВКИ

Розвиток кадрового потенціалу є невід'ємною частиною кадрової політики кожного сучасного підприємства, незалежно від виду та особливостей його діяльності. В теорії управління персоналом під кадровою політикою прийнято розуміти нормативно встановлену сукупність цілей, задач, принципів, методів, технологій, засобів та ресурсів з відбору, навчання, використання, розвитку професійних знань, вмінь, навичок, можливостей спеціалістів, керівників, інших учасників професійно-трудоих відносин.

Необхідно також зазначити, що розвиток кадрового потенціалу полягає у підвищенні професійно-кваліфікаційного рівня працівників, їхнього постійного оновлення знань, умінь, навичок за рахунок стимулювання та оцінки внеску кожного працівника в кінцевий результат (продовження освіти, управління кар'єрою), а це в свою чергу буде сприяти вирішенню стратегічних цілей підприємства і підвищенню його конкурентоспроможних позицій у діловому економічному світі.

Отже, в сучасних економічних умовах розвиток кадрового потенціалу підприємств необхідно розглядати в числі пріоритетних сфер функціонування організації. На процес розробки і реалізації стратегії прямо впливають якісні характеристики персоналу, а допущені помилки можуть привести до втрати капіталовкладень, тому механізм управління кадровим потенціалом має бути адаптований до змін у структурі підприємств, організації ви-

Таблиця 2. Фактори розвитку кадрового потенціалу підприємства

№ п/п	Автор	Фактори
1	Колпаков В. М.	людський; інформаційно енергетичний; засоби управління розвитком людських ресурсів підприємства (технологічні і засоби управлінської праці); системні
2	Іванова Т. В.	екзогенні (зовнішні) фактори: природні; культурно-історичні; політико-правові; демографічні; економічні; соціальні; організаційні; інноваційні; екологічні та ін.; ендогенні (внутрішні) чинники: розвиток різних організаційно-правових форм господарювання; матеріально-технічні; управлінські (цілі підприємства, виробництво, науково-технічний розвиток, збут, фінансове господарство і облік, санітарно-гігієнічні умови праці); ефективний кадровий менеджмент, у тому числі безперервне професійне навчання, можливості просування на підприємстві, мотивація праці та ін.
3	Носкова М. В.	особистісний капітал; якість життя; система моральності і пріоритетів потреб; мобільність; загальний політико-економічний розвиток країни; демографічні чинники; чинники економічного зростання та ін.
4	Гольдфарб А. Г.	фактори зовнішнього впливу: рівень соціально-економічного розвитку країни, регіону; стан ринку праці (національного та регіонального) й умови формування ціни робочої сили; законодавча база; рівень демографічного розвитку країни; соціальне та підприємницьке інвестування; внутрішні фактори: рівень соціально-економічного розвитку підприємства; організаційна культура й ефективність управління персоналом; мотивація трудової діяльності та система стимулювання; процес набору, відбору, навчання та перенавчання персоналу, умови праці та рівень технічної озброєності робочих місць; інвестиційний клімат на підприємстві
5	Сирбу А. Н.	техніко-організаційні (забезпеченість засобами організаційної і комп'ютерної техніки, характер і зміст праці, організаційна побудова підприємства і структура управління, рівень кваліфікації спеціалістів); економічні (система господарських відносин і матеріального стимулювання, фінансовий стан підприємства і його конкурентоспроможність) та соціально-демографічні
6	Смолюк В. Л.	зовнішні фактори: демографічні фактори; соціальні фактори; економіко-правові і науково-технічні фактори; внутрішні фактори: виробничий, фінансовий, маркетинговий, управлінський, інноваційний, інформаційний і соціально-культурний потенціали
7	Новоїтенко І. В.	внутрішні фактори: стратегія підприємства; організаційна структура управління; морально-психологічний клімат у колективі; система мотивації; система сплати праці та рівень заробітної плати; кваліфікація керівників та фахівців з роботи з персоналом; рівень озброєності основними засобами; зовнішні фактори: кон'юнктура ринку праці; трудове законодавство; рівень доступності освіти; якість медичного обслуговування; рівень розвитку науки і техніки; демографічна ситуація; соціальна політика; доступність достовірної інформації; менталітет, культура

робничої взаємодії персоналу, змісту праці та забезпечувати формування професійних компетенцій й ротацію кадрів не тільки усередині окремих підрозділів організації, але і між ними.

Література:

1. Беззубко Л.В. Трудовий і кадровий потенціали: монографія / Л.В. Беззубко, Л.О. Гончарова, Б.І. Беззубко. — Донецьк: Норд прес, 2008. — С. 10—18.
2. Білорус Т.В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства: монографія / Т.В. Білорус. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2007. — 174 с.
3. Гармідер Л.Д. Фактори розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства. / Л.Д. Гармідер // Сталий розвиток економіки. — 2013. — № 1 [18]. — С. 92—96.
4. Іваницька С.Б. Кадровий потенціал підприємства: фактори формування та використання [Електронний ресурс] / Іваницька С.Б., Анісова Н.В., Петрова А.О. // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — № 10. — 2013. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
5. Ковальська А.І. Економічна сутність кадрового потенціалу та його роль у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] / А.І. Ковальська. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
6. Римаренко В.О. Розвиток кадрового потенціалу підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / В.О. Римаренко. — Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/Rozvitok_kadrovogo_potencial
7. Савицька Г.В. Економічний аналіз: підручник / Г.В. Савицька. — К.: Нове знання, 2007. — 679 с.
8. Савченко А.Ю. Оцінка кадрового потенціалу в мінливих умовах зовнішнього середовища [Електронний ресурс] / А.Ю. Савченко. — Режим доступу: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/>
9. Тютюшкіна Г.С. Основы коммерческой деятельности / Г.С. Тютюшкіна. — Ульяновск: УлГТУ, 2006. — 112 с.
10. Череп О.Г. Управління кадровим потенціалом підприємств машинобудування Запорізької області / О.Г. Череп, І.О. Гайдай // Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції: "Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях" / За заг. ред. А.В. Череп. — Запоріжжя: Видавництво ЗНУ, 2016. — С. 273—274.
11. Чернишова Л.І. Забезпечення розвитку кадрового потенціалу підприємства / Чернишова Л.І., Тропанець М.В., Гайтанжий В.В. // IV Міжнародна інтернет-конференція "Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту" (Одеський національний політехнічний університет. — Одеса, 21—22 травня 2015). — Одеса: ОНПУ, 2015. — С. 205—208.

References:

1. Bezzubko, L.V. Honcharova, L.O. and Bezzubko, B.I. (2008), *Trudovyy i kadrovyy potentsialy* [Labor and human resource potential], Nord pres, Donetsk, Ukraine.
2. Bilorus, T.V. (2007), *Strategichne upravlinnja kadrovum potenuialom pidpruemstva* [Strategic management of enterprise skilled potential], monograph, Vyd-vo: "National academy of DPS of Ukraine", Irpin', Ukraine, 174 p.
3. Garmider, L.D. (2013), "Factors of development of skilled potential of point-of-sale enterprise", *Staluj rozvutok ekonomiku*, no. 1 (18), pp. 92—96.
4. Ivanutka, S.B. Anisova, N.V. and Petrova, A.O. (2013), "Skilled potential of enterprise: factors of forming and use", available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
5. Kovalska, A.I. "Economic essence of skilled potential and his role in providing of competitiveness of enterprise", available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
6. Rumarenko, V.O. "Development of skilled potential of enterprises of food industry", available at: http://vuzlib.com.ua/articles/book/13107-Rozvitok_kadrovogo_potencial/
7. Savutka, G.V. (2007), *Ekonomichnuj analiz* [Economic analysis], textbook, New knowledge, Kiev, Ukraine, 679 p.
8. Savchenko, A.U. "An estimation of skilled potential is in the changeable terms of external environment", available at: www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/
9. Tutuswkina, G.S. (2006), *Osnovu komercheskoj dejatelnosti* [Bases of commercial activity], textbook, ULGTU, Ulyanovsk, Russia, 112 p.
10. SHerep, O.G. and Gajdaj, I.O. (2016), "Management of Mizhnarodnij enterprises of engineer of the Zaporozhia area skilled potential", *Zbirnik materialiv XI Mizhnarodnij naykovo-praktichnoj konferentsii: "Vukluku ta perspektivu rozvutku novoj ekonomiku na svitovomu, derzavnomu ta regionalnomu rivnjax"* [Collection of materials X² the International naukovo-praktichnoy conference: "Calls and prospects of development of new economy are on world, state and regional levels"], *Mizhnarodnij naykovo-praktichnoj konferentsii*, [International naukovo-praktichna konferentsija], Publishing house ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine, pp. 273—274.
11. Zernuwova, L.I. Tropaneu, M.V. and Gajtanquj, V.V. (2015), "Providing of development of skilled potential of enterprise", IV Mizhnarodna internet-konferencija "Aktualni problemu teorij ta praktuku menedzmentu" [The IV International internet-conference is "issues of the day of theory and practice of management"], *Mizhnarodna internet-konferencija* [International internet-conference], Odesa national polytechnic university, Odesa, Ukraine, pp. 205—208.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2017 р.

О. М. Грибіненко,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Державний вищий навчальний заклад "Національний гірничий університет", м. Дніпро

ПРИНЦИПИ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ВУГІЛЬНИХ ШАХТ

О. Gribinenko,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic of Enterprises,
State Higher Educational Establishment "National Mining University", Dnipro

PRINCIPLES OF PASSPORT OF COAL MINES

У статті визначено троїстий характер шахти як технологічної, економічної системи і об'єкта приватизації. Запропоноване визначення приватизаційного паспорту вугільного підприємства на принципах поєднання технологічних факторів, економічного потенціалу і ступеня забезпеченості запасами. Доведено, що паспортизація шахт вкрай важлива для виявлення виробничих резервів. Використовуючи параметри паспорта стає можливим встановлення обсягів інвестицій, що забезпечує заданий рівень економічного потенціалу шахти. Створення такого регулюючого механізму дасть можливість порівняти шахти за основними параметрами і оцінити внесок кожного ресурсу в мінімізацію витрат на виробництво. Рівень приватизаційного паспорта дозволить інвестору приймати рішення по об'єктах фінансування з метою усунення невідповідності технологічної схеми шахти і інновацій, нераціональному використанні виробничих ресурсів в процесі видобутку вугілля.

In the article it is described the triple nature of the mine as technological, economic system and the object of privatization. The proposed definition passport privatization of coal is on the principles of combining technological factors, economic potential and the extent of coverage. It is proved that certification of mines is essential to identify production reserves. By using parameters of the passport it is possible to establish the amount of investment that provides a given level of economic potential of the mine. The creation of such a regulatory mechanism will enable the mine to compare the main parameters and assess the contribution of each resource in minimizing production costs. The level of privatization of the passport will allow investors to make decisions on the funding facilities in order to eliminate inconsistencies of the technological scheme of mine and innovation, as well as the inefficient use of inputs in the production of coal. In the article it is described the triple nature of the mine as technological, economic system and the object of privatization. The proposed definition passport privatization of coal is on the principles of combining technological factors, economic potential and the extent of coverage. It is proved that certification of mines is essential to identify production reserves. By using parameters of the passport it is possible to establish the amount of investment that provides a given level of economic potential of the mine. The creation of such a regulatory mechanism will enable the mine to compare the main parameters and assess the contribution of each resource in minimizing production costs. The level of privatization of the passport will allow investors to make decisions on the funding facilities in order to eliminate inconsistencies of the technological scheme of mine and innovation, as well as the inefficient use of inputs in the production of coal.

Ключові слова: вугільні шахти, приватизація, паспорт, виробничі ресурси, інвестиції.
Key words: coal mines, privatization, passport, production resources, investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як відомо, головною причиною повільного реформування відносин власності вугледобувних підприємств є їх інвестиційна непривабливість. Останнє продиктовано рядом об'єктивних обставин, головним з яких є складність гірничо-геологічних умов, застаріла техніка

і технологія видобутку вугілля, його низька конкурентоспроможність на світовому ринку вугільної продукції. Даються взнаки також і недостатні обсяги державної підтримки, підвищення цін на гірничошахтне обладнання та електроенергію, в той час, як виручка від реалізації вугілля зростає досить повільно. Зі свого боку,

система державної фінансової підтримки підприємств вугільної галузі не стимулює підприємства до оптимізації виробничих витрат, збільшення обсягів видобутку. В результаті, майже кожне окреме вугледобувне підприємство не має достатнього економічного потенціалу для розширеного відтворення [1].

Еволюційний розвиток вугільного бізнесу має хвилюподібний характер, який визначається послідовною зміною фаз макроекономічного циклу розвитку ринкової економіки, при цьому кожній фазі відповідає два типи стрибкоподібних змін форм власності: державна — приватна і приватна — корпоративна.

Практика реформування попередніх років дала підстави говорити про особливості роздержавлення у вугільній галузі в широкому розумінні цього процесу, виходячи з різних господарських форм підвищення ефективності використання державного майна. Це зумовлює необхідність приватизації підприємств галузі, як можливість оптимізувати державну підтримку для подальшого розвитку вугільних шахт і створення сприятливих умов для залучення недержавних інвестицій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, пов'язані з оцінкою стану гірничих підприємств, кількісним аналізом параметрів вугільних шахт та управлінням процесами підтримки потужності гірських підприємств, відображені в працях таких учених як Амоша О.І., Астахов О.С., Бардась А.В., Вагонова О.Г., Кабанов А.І., Пономаренко П.І., Райхель Б.А., Решетілова Т.Б., Саллі В.І., Яценко Ю.П. та ін. Виконавими дослідженнями підтверджені нові принципові позиції, які стосуються приватизації шахт, функціонування ринку вугілля. Показано, що поки шахти не будуть приватизовані і не почнуть працювати за принципом управління своїми ресурсами на нерегульованому комерційному ринку вугілля, інвестиції внесуть мало змін до фінансових показників шахт.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Нинішній етап стану економіки України формулює мета приватизації підприємств галузі як створення передумов для розвитку вугільної промисловості та забезпечення на цій основі енергетичної безпеки держави. Паралельно стане можливим підвищення конкурентоспроможності вугілля, як товарної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках і поліпшення фінансово-економічного стану вугледобувних підприємств. Важливим, з макроекономічної точки зору, буде оптимізація витрат державного бюджету, а також створення соціальних гарантій участі працівників шахт в процесі роздержавлення і усунення умов для корупційних проявів в процесі змін форми власності. У даній роботі ставиться задача обґрунтування об'єктів приватизації та їх паспортизація. Згідно з останньою, визначаються розмір, терміни внесення і напрямки інвестицій, а також робиться економічне обґрунтування використання резервів шахт, доцільність і обсяги надання державної підтримки шахтам протягом перших років експлуатації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Троїстий характер шахти, як технологічної, економічної системи і об'єкта приватизації дає підставу для висновку про те, що і показник, що оцінює шахту в ряду інших повинен узагальнювати її триєдину сутність. В якості такого показника може бути запропонований приватизаційний паспорт шахти.

Приватизаційний паспорт — це кількісний показник, що визначає місце шахти в ряду вугільних підприємств за пріоритетністю державного і недержавного інвесту-

вання простого або розширеного відтворення на ринкових принципах. Пропоноване визначення об'єднує в собі фактори технологічні (обсяг виробництва або пропускна здатність ланок), економічний потенціал і ступінь забезпеченості запасами. З огляду на те, що шахта являє динамічну систему, у неї не може бути "вічних" оцінок, будь-яка з них дійсна лише в деякому часовому інтервалі.

Використовуючи параметри паспорта, встановлюють обсяги інвестицій, що забезпечують заданий рівень економічного потенціалу шахти, враховуючи при цьому відмінності в математичній і економічній природі цих параметрів [2].

З точки зору приватизації вугільних шахт, як підприємств, що використовують природний ресурс копалини, вельми важливі і особливості резервування елементів їх системи. Резерв діючої шахти представляє поєднання резерву потужності та пропускної здатності її виробничих процесів. Потужність шахти визначається здобиччю з очисних вибоїв, а всі інші технологічні ланки характеризуються пропускною спроможністю. Резерви шахти — це, перш за все, резерви пропускної здатності, чим довше працює шахта, тим складніше збереження пропускної здатності окремих її ланок. Іншими словами, так як шахта являє просторову систему, розвиток її в часі призводить об'єктивно до зниження резервів [3].

Стан резервів шахти, особливо по основних виробничих процесах, безпосередньо впливає на обсяг видобутку, впливає на економічні результати роботи шахти, хоча останні залежать не тільки від цього. Сучасний стан вугільної промисловості України такий, що вона вимагає реструктуризації шахтного фонду в двох напрямках: закриття шахт, подальша робота яких не доцільна і приватизація найбільш перспективних шахт. Вочевидь, що це вимагає, перш за все, об'єктивного вирішення найбільш складного і найважливішого питання, а саме; до якої категорії повинна бути віднесена кожна конкретна шахта.

Сьогодні для того, щоб конкурувати на ринку вугілля, необхідно застосовувати сучасну техніку і передові технологічні схеми, які матеріалізуються у вигляді топології гірських виробок, транспортного забезпечення, вентиляції та підйому. Іншими словами, якщо вартість сучасного механізованого комплексу КД80 з річною продуктивністю 1 млн т і супутнім обладнанням становить близько \$ 2 млн, то витрати, необхідні для видобутку вугілля на сучасному рівні складуть \$ 10 млн Слід констатувати, що продуктивність праці робітника з видобутку зростає в 10 — 15 разів повільніше, ніж витрати в планомірний розвиток шахт [4].

При цьому питомі капітальні вкладення на 1 т виробничої потужності становить 40 \$, що відповідає шахтам з рівнем економічної надійності 1,5 — 1,8 [5].

Таким чином, для створення конкурентоспроможних шахт їх виробничі потужності повинні бути не нижче 1 млн т в рік. При цих параметрах видобутку і реалізації продукції вугільні компанії можуть працювати на рівні беззбитковості. Для цього потрібна мінімальна маса основного капіталу в обсязі \$ 40 млн, а з урахуванням 10% добавки на формування оборотних коштів — \$ 45 млн Цей капітал авансується на створення конкурентоспроможного підприємства з видобутку 1 млн т вугілля на рік.

Що стосується чисельності промислово-виробничого персоналу, необхідного для забезпечення рівня видобутку в 1 млн т, то слід зазначити таке. З статистичних даних лідируючих шахт України відомо, що рівень продуктивності праці робітника з видобутку становить 50 — 60 т/міс. Виходячи з цього рівня, для організації роботи конкурентоспроможної шахти з видобутком 1 млн т в рік потрібно (з урахуванням коефіцієнта облікового складу) 1800 — 2000 чел. На жаль, технічний рівень шахт України досить низький, тому що відповідає да-

ному капіталу чисельність промислово-виробничого персоналу не повинна перевищувати 1000—1200 чол., Інакше вугільна компанія істотно знижує ефективність управління персоналом.

При створенні більшої вугільної компанії потрібно обсяг капіталу не нижче \$ 100 млн (Капітал ВАТ "Павлоградвугілля", наприклад, становить \$ 300), оскільки неможливо своєчасне придбання високопродуктивного очисного і прохідницького обладнання та забезпечення видобутку з конкурентоспроможними витратами виробництва. Саме тому, шахти з відносно невеликою масою капіталу можуть розраховувати на кредити як джерела залучення додаткових інвестицій, а великі компанії — на залучення інвесторів, в тому числі через вторинну емісію своїх акцій. При цьому перші тяжіють до приватної власності як більш простій і зрозумілій формі організації виробництва, а другим необхідно вдаватися до корпоративної форми організації виробництва. Слід підкреслити, що державна форма власності може існувати при будь-якій масі капіталу, так як державна шахта не обов'язково повинна бути завжди прибутковою в увазі можливості отримання дотацій. Ефективність видобутку і реалізації вугілля є основою діяльності вугільних підприємств. У свою чергу, ефективність діяльності шахт залежить від форми їх власності, організації виробництва, а також від зрілості виробничих відносин в країні. Модель українського підприємництва при видобутку вугілля характеризується великим ступенем невизначеності. Тому завдання менеджменту в процесі приватизації полягає в тому, щоб, набравши потрібний інвестиційний капітал, не перевищити ліміти по чисельності персоналу. Це означає, що продуктивність праці повинна зростати випереджаючими темпами. Конкретні числові значення зазначених параметрів, мабуть, будуть змінюватися в залежності від конкретних умов і кон'юнктури ринку вугілля. Таким чином, форма власності вугільного підприємства (компанії) відповідає ефективності його роботи, як економічний результат видобутку вугілля. При збитковій роботі вугільна шахта (компанія) найчастіше приймає державну форму власності, а при середньому і високому рівні рентабельності шахта набуває форму власності приватного бізнесу. І тільки при високому і дуже високому рівні рентабельності вугільна компанія набуває корпоративну форму власності і активно діє на фондовому ринку. Економічний сенс наведених вище принципів паспортизації використання внутрішніх резервів шахт неоднаковий, і саме ця обставина дозволяє при їх спільному використанні отримати більш повну, ніж при використанні будь-якого одного показника, рейтингову оцінку. Абсолютно ясно, що шахта з малими запасами є безперспективним підприємством, навіть в тому випадку, коли всі інші параметри у неї високі, але при вирішенні питання про приватизацію такої шахти, вона може не потрапити в розряд першочергових, як сталося б тільки внаслідок малих залишкових запасів. Рівень приватизаційного паспорта потенційно характеризує рівень інвестицій, які можуть знадобитися для збереження і подальшої роботи шахти. Мала величина цього параметра вказує на необхідність великої суми інвестицій для підтримки і тим більше збільшення потужності шахти. Показник економічної надійності [5] не є альтернативою приватизаційного паспорта, оскільки спрямованість змін складових показника економічної надійності неоднакова. Параметр технологічної надійності повинен бути по можливості високим, точно так же, як і параметр геологічної надійності. Складніше йде справа з параметром економічного рівня. Спрямованість його зміни залежить від того, яким показником буде охарактеризований економічний рівень. Якщо прийняти собівартість, то вона повинна прагнути до мінімуму, а рентабельність або прибуток — до максимуму. Наведені вище закономірності про відповідність форм власності з такими параметрами, як чисельність персоналу, обсяг інвестицій, економічна надійність дозволяють припустити наявність порогових значень цих пара-

метрів, перевищення яких веде до необхідності зміни форми власності на більш відповідну новим умовам економічно-ефективного функціонування вугільних шахт.

ВИСНОВКИ

1. Ситуація, що склалася у вугільній промисловості України, і, перш за все, пов'язана з подоланням дефіциту інвестиційних ресурсів для забезпечення необхідного рівня підтримки і розвитку виробництва, висуває на перший план проблему зміни форм власності, іншими словами, приватизацію шахт.
2. Принципи формування структури шахтного фонду України в ретроспективі та порогові значення основних параметрів свідчать на користь доцільності зміни форми власності на більшості державних вугільних шахт.
3. Паспортизація шахт вкрай важлива для виявлення не використовуваних виробничих резервів. Створення такого регулюючого механізму дасть можливість порівняти можливості шахт за основними параметрами (шттовання лав, рівень концентрації гірничих робіт, продуктивність праці робітника з видобутку) і оцінити внесок кожного ресурсу в мінімізацію витрат на виробництво.
4. Рівень приватизаційного паспорта дозволить інвестору приймати адекватні рішення по об'єктах фінансування, усунення невідповідності топології технологічної схеми шахти і інновацій, нерациональному використанні виробничих ресурсів в процесі видобутку вугілля.

Література.

1. Ященко Ю.П. Управление процессами финансового оздоровления угольных компаний // Уголь Украины. — 2003. — № 8. — С. 4—10.
2. Бардась А.В. Принципи екологічної паспортизації вугледобувних підприємств України в умовах реструктуризації галузі: [монографія] / А.В. Бардась. — Д.: Національний гірничий університет, 2010. — 400 с
3. Трифонова О. В. Ефективне управління виробничими ресурсами як передумова інвестиційної привабливості вугільних шахт / О. В. Трифонова // Еко- номіка промисловості. — 2007. — № 4 (39). — С. 97—101.
4. Краснянский Г.А. Экономические аспекты развития топливно-энергетического комплекса России. — М.: Из-во АГН, 2000. — 128 с.
5. Амоша А.И. Системный анализ шахты как объекта инвестирования / А.И. Амоша, М.А. Ильяшов, В.И. Салли. — Донецк.: Ин-т экономики промышленности, 2002. — 68 с.

References:

1. Yashenko, U.P. (2003), "Management of processes of financial rehabilitation of the coal companies", Ugol' Ukrainy, vol. 8, pp. 4—10.
2. Bardas, A. V. (2010), Pryntsyvy ekolohichnoyi pasportyzatsiyi vuhledobuvnykh pidpryyemstv Ukrayiny v umovakh restrukturyzatsiyi haluzi [Principles of ecological certification of coal mining enterprises in Ukraine conditions of industry restructuring], National Mining University of Dnipropetrovsk, Dnipropetrovsk, Ukraine.
3. Trifonova, O.V. (2007), "Effective management of production resources as preconditions investment attractiveness of coal mines", Ekonomika promyslovosti, vol. 4 (39), pp. 97—101.
4. Krasnyansky, G.L. (2000), Jekonomicheskie aspekty razvitija toplivno-jenergeticheskogo kompleksa Rossii [Economic aspects of development of the fuel and energy complex of Russia], Izdatel'stvo AGN, Moskva, Rossija.
5. Amosha, A.I. Ilyashev, M. A. and Sally, V. I. (2002), Sistemnyj analiz shahty kak ob'ekta investirovaniya, Institut jekonomiki promyshlennosti [System analysis of the mine as an investment object], Doneck, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2016 р.

В. М. Швайдак,
аспірант, ВНЗ "Національна академія управління", м. Київ

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ

V. Shvaidak,
PhD student, Kyiv higher educational establishment "National Academy of Management"

MACROECONOMIC REGULATION OF BANK INVESTMENT LENDING

У статті проаналізовано сучасний стан та визначено фактори і резерви нарощування банківського інвестиційного кредитування в Україні. Виявлено негативні тенденції щодо формування інвестиційних кредитних портфелів банків, згортання банківського кредитування реального сектору економіки, пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та малого бізнесу.

З'ясовано, що суттєвий вплив на динаміку і структуру інвестиційних кредитів, що надаються міжнародними, зарубіжними та вітчизняними банками, спричиняє макроекономічна регуляторна політика. Автором виділено дві групи інструментів макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування за напрямками впливу — загальні та спеціальні. До загальних інструментів макроекономічного регулювання віднесено інструменти грошово-кредитної політики, що впливають на процеси інвестиційного кредитування через інституціоналізацію фінансового ринку, грошову пропозицію, облікову ставку, нормативи обов'язкового резервування, операції на валютному ринку та операції з облігаціями внутрішньої державної позики. Спеціальні інструменти макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування включають правове супроводження кредитної діяльності банків, податкові преференції, встановлення пільгових відсоткових ставок, відшкодування державою ставок по кредитах для пріоритетних секторів економіки, співфінансування інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства. Констатовано, що прийняття державно-управлінських рішень в інвестиційно-кредитній сфері щодо реалізації інструментів макроекономічного регулювання містить обмеження, встановлені вимогами МВФ та міжнародними правилами з банківського нагляду та регулювання.

Авторські пропозиції щодо макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування полягають у наступному. Основною передумовою залучення заощаджень домогосподарств, фінансово-промислових груп, іноземних суб'єктів господарювання на інвестиційні цілі є запровадження дієвого механізму захисту приватних фінансів у банківській системі України. Потребує впровадження механізм цільового випуску облігацій внутрішньої державної позики під пріоритетні інвестиційні проекти та встановлення державних преференцій щодо інвестиційного кредитування бізнесу. Активізація інвестиційної активності можлива за умови проведення експансивної монетарної політики, що полягає у розширенні грошової пропозиції, поступового зниження облікової ставки з комплементарним застосуванням немонетарного механізму протидії інфляційним процесам. Це дозволить розширити доступ бізнесу до кредитних інвестиційних ресурсів за прийнятними умовами і відсотковими ставками.

The article studies current situation and defines the factors and reserves to increase bank investment lending in Ukraine. Negative tendencies were found in the formation of banks' investment credit portfolios, curtailing of bank lending to the real economy, priority areas of innovation activities and SMEs.

It was also found that macroeconomic regulation policies have a significant impact on the dynamics and structure of investment loans provided by international, foreign and domestic banks. The author has identified two groups of instruments of bank investment lending macroeconomic regulation based on their areas of influence — general and special. General macroeconomic regulation instruments include instruments of monetary policy impacting the processes of investment lending through the institutionalization of financial market, money supply,

discount rates, reserve requirements, operations in the foreign exchange market and government bonds. Special instruments of macroeconomic regulation of bank investment lending include legal support for bank lending activities, tax benefits, preferential interest rates, compensating loan interest rates for priority sectors by the government, co-financing of investment projects based on public-private partnerships. The article states that adoption of state administrative decisions in investing and lending in respect to the implementation of macroeconomic regulation instruments is restricted by IMF requirements and the requirements of international guidelines on banking regulation and supervision.

The author's offers for macroeconomic regulation of bank investment lending are as follows. The basic premise of savings attracting of households, financial and industrial groups and foreign entities for investment purposes is to introduce an effective mechanism of private finance protection within the Ukrainian banking system. It is necessary to implement a mechanism for target issue of government bonds for priority investment projects, as well as to establish government's benefits for business investment lending. Enhancing of investment activity will be possible in case of expansionary monetary policy aimed at the increasing of money supply and gradual reduction of discount rate with the complementary use of non-monetary methods of controlling inflation. This will help to increase access of businesses to credit investment resources under reasonable terms and at appropriate interest rates.

Ключові слова: банківське інвестиційне кредитування, інвестиційна діяльність, інвестиційна політика, макроекономічне регулювання, макроекономічна інвестиційна політика.

Key words: bank investment lending, investment activities, investment policy, macroeconomic regulation, macroeconomic investment policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення інвестиційної самодостатності національної економіки передбачає диверсифікацію джерел фінансування капітальних інвестицій. До інвестиційних процесів мають бути залучені не тільки власні кошти підприємств, питома вага яких у загальному обсязі інвестування є найвищою, а фізичні обсяги вкрай недостатніми. Потребує акумуляції фінансових ресурсів банківська система держави задля нарощування банківського інвестиційного кредитування. На часі впровадження інвестиційно-кредитного ланцюжка залучення вітчизняного капіталу, раніше виведеного з України, та акумулювання через банківську систему олігархічних фінансів на засадах соціально-патріотичної активності [1, с. 15].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці інвестиційного кредитування в Україні присвячені праці таких вітчизняних вчених як В. Геєць, М. Ермошенко, Т. Ковальчук, Т. Майорова, В. Міщенко, А. Олешко, Б. Панасюк, М. Савлук.

У загальному розумінні інвестиційний кредит — це суспільні відносини, що виникають між учасниками інвестиційного процесу (кредитором та інвестором-позичальником) у зв'язку з передачею у тимчасове користування коштів (ресурсів) для фінансування інвестиційних заходів на засадах зворотності, платності і добровільності [2, с. 31].

М. Савлук зазначає, що в умовах інвестиційної кризи кредит відіграє значну роль у відновленні діяльності підприємств, допомагає їм зміцнити асортимент і по-

ліпшити якість продукції, зробити цю продукцію конкурентоспроможною на внутрішньому і світовому ринках [3, с. 490]. У цьому контексті роль держави в інвестиційних процесах є визначальною, оскільки антикризове регулювання національної економіки передбачає проведення активної інвестиційної політики. Ефективність державних інститутів визначається можливістю врегулювання політичних розбіжностей, забезпеченням політичної стабільності й передбачуваною державною політикою, які в сукупності сприяють стійкості та формують підвалини динамічного розвитку економічної системи [4, с. 4—7].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розробка важелів макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування, спрямованих на нарощування обсягів та забезпечення доступності інвестиційних ресурсів для реального сектору економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, що призвели до руйнації банківської системи України, інвестиційно-кредитні можливості банківської системи вкрай обмежені. Кошти, втрачені клієнтами ліквідованих у 2014—2016 роках 82 банків (рис. 1) склали 345 млрд грн., з них: фізичні особи — 134,7 млрд грн. (частина відшкодована ФГВФО); юридичні особи — 78,9 млрд грн.; втрати банків за міжбанківськими кредитами — 78,1 млрд грн.; втрати НБУ (рефінансування цих 82 банків) — 53.1 млрд грн.; витрати ФГВФО на відшко-

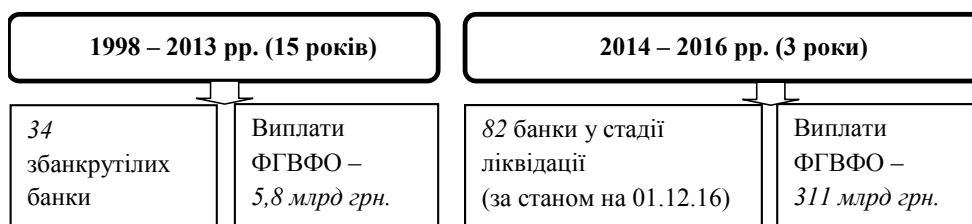

Рис. 1. Втрати банківської системи України

Джерело: узагальнено за даними офіційних сайтів Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО).

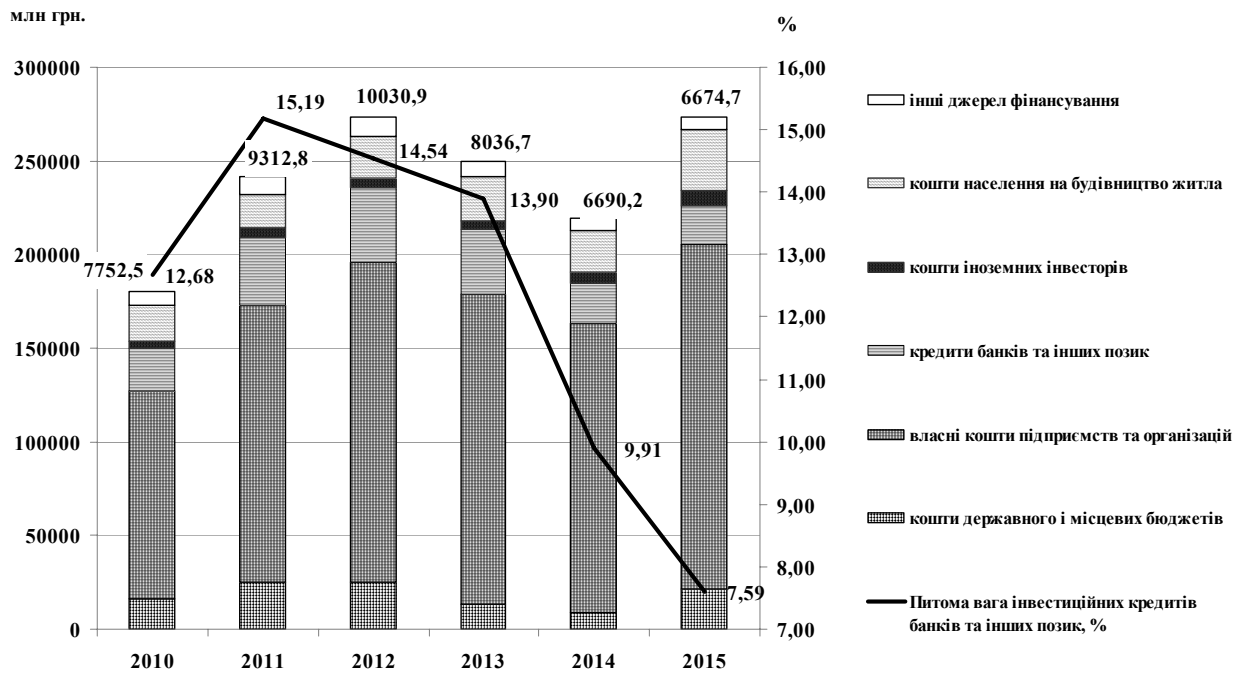

Рис. 2. Джерела фінансування капітальних інвестицій в Україні*

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

дування вкладів до 200 тис. грн. — 75 млрд грн. (фонд отримав 51 млрд грн. від Мінфіну (на цю суму збільшився державний борг) і 9 млрд грн. від НБУ) [5].

Консолідація банківської системи України, в результаті якої кількість банків в Україні зменшилась у 2014 — 2016 рр. на 82 банки, а частка загальних активів найбільших 10 банків зростає з 55 % у 2014 році до 74,3 % на кінець 2016 р., не призвели до покращення інвестиційно-кредитної діяльності комерційних банків.

У реальному секторі економіки потенціал банківської системи щодо кредитування інвестиційної діяльності майже не використовується. Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються обмежені (в умовах падіння прибутковості) власні кошти підприємств, питома вага яких у загальному обсязі інвестицій становить 68 відсотків. У протизагальне кредитування має усталену тенденцію до згортання, при чому випереджаючими темпами скорочується довгострокове інвестиційне кредитування. У 2013—2015 роках відбулося суттєве зниження обсягів кредитного фінансування інвестицій — у 2013 році темпи падіння банківських кредитів та інших позик становили — 87,4 %, у 2014 р. — 62,6 %, у 2015 р. — 95,4 %. Відповідно питома вага інвестиційного кредитування у загальному обсязі фінансування капітальних інвестицій скоротилась з 12,68 % у 2010 р. до 7,59 % — у 2015 р. (рис. 2).

З-поміж чинників падіння обсягів кредитування економіки слід виділити такі основні:

- 1) стримуюча монетарна політика НБУ, спрямована на стиснення грошової пропозиції;
- 2) відсутність достатнього обсягу активів банківської системи;
- 3) високі процентні ставки по кредитах;
- 4) підвищення вимог банків до надання кредитів переважно внаслідок зростання безнадійної кредиторської заборгованості та "поганих" кредитів (слід зазначити, що з 1 січня 2017 року набуває чинності нова постанова НБУ щодо оцінки кредитного ризику, адаптована до вимог Базельського комітету);
- 5) наявність значної кількості проблемних та збанкрутілих банків.

Кожний з означених чинників піддається макроекономічному впливу шляхом застосування загальних і спеціальних інструментів макроекономічного

регулювання банківського інвестиційного кредитування.

До загальних інструментів макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування відносимо інструменти монетарної політики, що впливають на процеси інвестиційного кредитування через інституціоналізацію фінансового ринку, грошову пропозицію, облікову ставку, нормативи обов'язкового резервування, операції на валютному ринку та операції з облігаціями внутрішньої державної позики.

Вихід національної фінансової системи з кризового стану та, відповідно, відновлення банківського інвестиційного кредитування мають ґрунтуватись на реалізації експансивної монетарної політики, що передбачає розширення грошової пропозиції [6, с. 204—217]. В Україні практика проведення жорсткої монетарної політики, спрямованої на обмеження грошової бази на тлі нарощування грошової експансії основними зовнішньоекономічними партнерами України (країнами ЄС, США) призвела до критичного стиснення інвестиційної активності. Обмеження грошової експансії продиктовані (у тому числі) вимогами МВФ щодо неперевищення встановленого обсягу чистих внутрішніх активів, який розраховується як різниця між грошовою базою та чистими міжнародними резервами. Тобто нарощування внутрішнього кредитування відбуватиметься лише за умови зростання чистих валютних резервів без урахування заборгованості перед МВФ, що є неможливим при стагнації економіки з огляду на дефіцит платіжного балансу. Коло замикається — зростання економіки неможливе без нарощування внутрішнього кредитування, а кредитування неможливе без виконання вимог МВФ, які обмежують таке зростання. Для отримання чергового траншу МВФ існує дві неприйнятні альтернативи для вітязняної економіки — або обмежувати грошову пропозицію, або девальвувати національну валюту. Хоча в перспективі НБУ передбачає збільшення грошової маси — у 2017 та 2018 роках майже на 13% та 14% відповідно [7].

Альтернативою зовнішнім запозиченням є задіяння внутрішніх резервів боргового фінансування, зокрема за рахунок випуску ОВДП на інвестиційні цілі та забезпечення їх розміщення і обігу на вторинному ринку цінних паперів. Такий механізм дозволить забезпечити інвестиційними ресурсами приватний бізнес, розвину-

Таблиця 1. Динаміка кредитних ставок в Україні у 2013–2016 роках

Роки	Облікова ставка НБУ, %	Середньозважена ставка рефінансування за всіма інструментами, %	Процентні ставки за кредитами суб'єктам господарювання за станом на кінець року, % річних (без урахування овердрафту)			
			в національній валюті		в іноземній валюті	
			коротко-строкові	довго-строкові	коротко-строкові	довго-строкові
2013	з 10.06 – 7,0 %; з 13.08 – 6,5 %	7,15	18,5	16,6	2,5	-
2014	з 15.04 – 9,5%; з 17.07 – 12,5%; з 13.11 – 14,0%	15,57	20,8	16,1	11,0	11,1
2015	з 06.02 – 19,5 %; з 04.03 – 30 %; з 28.08 – 27 %; з 25.09 – 22 %	25,22	18,8	26,4	14,9	-
2016	з 22.04 – 19 %; з 27.05 – 18 %; з 24.06 – 16,5 %; з 29.07 – 15,5 %; з 16.09 – 15 %; з 28.10 – 14 %	17,36	17,2	23,8	0,1	9,7

Джерело: узагальнено за даними НБУ.

ти фондовий ринок та послабити зовнішнє боргове навантаження на економіку.

Дієвим інструментом макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування має стати експансивна облікова політика НБУ. Слід зазначити, що в умовах рецесії в більшості країн світу застосовується стимулююча процентна політика, що має на меті активізувати інвестиційну активність. Базові відсоткові ставки центральних банків країн ЄС коливаються у межах 1,5–6 відсотків. Водночас в Україні облікова ставка НБУ є найвищою серед європейських країн, а її зниження не завжди призводить до адекватних змін процентних ставок комерційних банків (табл. 1).

За економічними законами зниження процентної ставки призводить до зростання пропозиції грошей і стимулювання інвестиційної активності внаслідок зростання попиту на дешевші кредити рефінансування, що забезпечує розширення грошової маси, підтримання ліквідності банків та стимулює здешевлення кредитних ресурсів. Зниження ставок рефінансування призводить до зниження ставок комерційних банків для економічних суб'єктів з певним часовим лагом. Банківська система використовує значення офіційної процентної ставки НБУ для корегування процентних ставок за депозитними та кредитними операціями у національній валюті. Стимулюючи процентна політика НБУ, наслідком якої є зниження комерційними банками процентних ставок за депозитами і кредитами, спричиняє зміни у розподілі капіталу між сегментами фінансового ринку, які позитивно впливають на динаміку інвестицій, а через них на реальний ВВП [6, с. 210 – 211].

Спеціальні інструменти макроекономічного регулювання банківського інвестиційного кредитування включають:

- правове супроводження кредитної діяльності банків;
- податкові преференції;
- встановлення пільгових відсоткових ставок;
- відшкодування державою ставок по кредитах для пріоритетних секторів економіки;
- співфінансування інвестиційних проектів на заходах державно-приватного партнерства.

Особливим напрямом макроекономічного регулювання є забезпечення захисту та стимулювання повернення олігархічних капіталів, раніше виведених з України з їх подальшим інвестуванням у реальний сектор економіки та пріоритетні напрями інноваційної діяльності.

ВИСНОВКИ

Активізація інвестиційної активності можлива за умови проведення експансивної монетарної політики, що полягає у розширенні грошової пропозиції, поступового зниження облікової ставки з комплементарним застосуванням немонетарного механізму протидії інфляційним процесам. Потребує впровадження механізм цільового випуску облігацій внутрішньої державної позики під пріоритетні інвестиційні проекти та вста-

новлення державних преференцій щодо інвестиційного кредитування бізнесу. Це дозволить розширити доступ бізнесу до кредитних інвестиційних ресурсів за прийнятними умовами і відсотковими ставками.

Основною передумовою залучення капіталів фінансово-промислових груп та іноземних суб'єктів господарювання на інвестиційні цілі є запровадження дієвого механізму захисту приватних фінансів у банківській системі України.

Література:

1. Швайдак В.Н. Мы хотим и можем спасти себя сами / В.Н. Швайдак // Горожанин. — № 31 (557). — 4—10 августа 2016. — С. 15.
2. Майорова Т. Підвищення ролі банківського інвестиційного кредиту в інноваційному розвитку економіки України / Т. Майорова, С. Урванцева // Вісник НБУ, березень, 2014. С. 30—35.
3. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко [та ін.] / За заг. ред. М.І. Савлука. — 5-те вид., без змін. — К.: КНЕУ, 2009. — 740 с.
4. Олешко А.А. Концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки / А.А. Олешко // Економіка та держава. — 2012. — № 9. — С. 4—7.
5. Аналітика. Асоціація українських банків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=12693&menu=119&Itemid=113
6. Олешко А.А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: монографія / А.А. Олешко; Національний університет ДПС України. — Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2012. — 350 с.
7. Інфляційний звіт / НБУ. — 2016. — Жовтень. — 58 с.

References:

1. Shvajdak, V. N. (2016), "We want and we can save ourselves", Gorozhanin, vol. 31 (557), p. 15.
2. Maiorova, T. and Uryantseva, S. (2014), "Enhancing the role of bank investment loan of innovative development economy of Ukraine", Visnyk NBU, berezen', pp. 30 — 35.
3. Savluk, M. Moros, A. and Lasepko, I. (2009), Hroshi i kredyt [Money and Credit], 5nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Oleshko, A.A. (2012), "Conceptual framework of crisis management of the national economy", Ekonomika ta derzhava, vol. 9, pp. 4—7.
5. The official site of Association of Ukrainian banks, (2016), "Analytics", available at: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=12693&menu=119&Itemid=113 (Accessed 05 Jan 2017).
6. Oleshko, A. (2012), Antykrizove rehuliuвання natsional'noi ekonomiky: teoriia i praktyka [Anti-crisis regulation of national economy: theory and practice], NUSTA, Irpin, Ukraine.
7. National Bank of Ukraine (2016), Inflatsijnyj zvit. zhovten' [The inflation report. October], NBU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2017 р.

О. В. Клименко,

магістр, головний спеціаліст аналітично-організаційного відділу Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

О. Klymenko,

master's degree, general specialist of analytical and organizational department of National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets

TOPICAL ISSUES OF PERSONNEL POLICY IN UKRAINE

Розглянуті проблеми кадрової політики і неефективного використання трудового потенціалу і людських ресурсів в Україні. Висвітлено причини послаблення кадрового резерву України внаслідок трудової міграції населення. Сформульовано напрями розвитку і удосконалення системи забезпечення висококваліфікованими кадрами економіки держави.

The problems of personnel policy, the inefficient use of labor potential and human resources in Ukraine have been revealed. The causes of weakening of personnel reserve of Ukraine as a result of labor migration have been shown. The directions of development and improvement of security system have been formulated.

Ключові слова: держава, кадри, потенціал, проблеми, шляхи вирішення, рекомендації.
Key words: country, personnel, potential problems and solutions, recommendations.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ І ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки перед державою постала проблема майже відсутності на державній службі кваліфікованих фахівців, здатних виконувати визначені завдання з підготовки та реалізації ключових національних реформ і навіть ефективно забезпечувати поточну життєдіяльність українського суспільства. В Україні до останнього часу не існувало комплексного підходу до прогнозування потреб промисловості, фінансового сектору та інших сфер економіки у кваліфікованих спеціалістах. Фактично відсутня достовірна інформація щодо реального попиту і пропозицій кадрів на ринку праці. Зовсім недослідженим залишається питання щодо залежності стійкості і стабільності промисловості та фінансової сфери від їх кадрового забезпечення і взагалі від кадрової політики в державі. В органах державної влади України зростає криза управління, наявні прояви деградації кадрової політики. Це може призвести до втрати контролю над економікою і суспільними процесами в державі. Необхідно шукати можливості і шляхи подолання відсутності професіоналізму в інститутах влади, задіяти наявний в державі кадровий потенціал. Особливої уваги в цій проблематиці заслуговує аспект управління людським капіталом. Таким чином, проблема незадовільного кадрового забезпечення держави, аналіз фактів і причин, що її обумовили, визначення шляхів та розробка рекомендацій і рішень, спрямованих на подолання виявлених негативних явищ у державній кадровій політиці, є актуальним завданням для України.

МЕТА І ЗАДАЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичні засади сучасної кадрової політики в Україні в основі розроблені. Тому метою роботи є виявлення закономірностей і тенденцій її подальшого розвитку. Задачі дослідження полягають у визначенні шляхів реалізації на практиці напрацьованих теоретичних постулатів і законодавчо-нормативної бази.

Предметом дослідження є процеси, що відбуваються в державі стосовно підвищення ефективності використання людських ресурсів, розвитку і удосконалення

кадрової політики та кадрового потенціалу як факторів стратегічного розвитку України в напрямі її євроінтеграції.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основу матеріалів дослідження склали фактичні показники стану економіки України протягом 2005—2016 років. Теоретичною базою дослідження є фундаментальні положення загальної економічної теорії, наукові основи кадрової політики, праці вітчизняних і закордонних вчених у сфері управління персоналом та інших галузях науки, що мають відношення до розглядаємої теми.

Інформаційну базу дослідження склали правові акти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, офіційні дані Державної служби статистики України, нормативні документи щодо кадрової політики в державі, наукові публікації та інформація в ЗМІ. Дані та прогнози недержавних організацій, пов'язаних із працевлаштуванням українців, в деталях можуть дещо відрізнятись від офіційної статистики. Але нерідко неофіційна інформація з інтернету та джерел ЗМІ найбільш реально відображає фактичний стан справ на ринку праці в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасний стан кадрової політики в Україні. Основний зміст поняття "кадрова політика", її цілі, принципи формування, характеристики, критерії оцінки ефективності проаналізовані в публікаціях [1—4] та інших. Значимо, що фахівцями установ державних органів влади і спеціалізованих наукових колективів розроблена стратегія державної кадрової політики України, яка була затверджена Указом Президента України*. Питання кадрової політики сформульовані також в Законі України "Про державну службу", Постанові КМУ від 15.02.2002 р. № 169 "Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців" і Постанові КМУ від 01.10.2014 р. № 500 "Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби" (із змінами і

* Указ Президента України "Про стратегію державної кадрової політики на 2012—2020 роки" від 01.02.2012 №45/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>

доповненнями, внесеними постановами КМУ від 25.03.2015 р. № 171 і від 14.05.2015 р. № 301), Законі України "Про запобігання корупції" (із змінами і доповненнями), Наказі Національного агентства України з питань державної служби від 13.09.2011 р. № 11 "Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців".

При подальшому розгляді питань кадрової політики будемо використовувати положення, що визначені Класифікатором професій ДК003:2010 [5]. А саме спиратися на сформульовані в цьому класифікаторі поняття робота, кваліфікація, професія, спеціалізація, рівень освіти та інші. Так, під поняттями "робота" будемо розуміти певні завдання та обов'язки, що виконуються однією особою; "кваліфікація" — це здатність виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи; "професія" — здатність виконувати роботи, що вимагають від особи певної кваліфікації, яка в свою чергу, визначається рівнем освіти та спеціалізацією. Використовуючи в тексті даної роботи терміни "професіонали", "фахівці", "технічні службовці", або синоніми цих слів, будемо спиратися на цей Класифікатор професій. Під поняттями "кадри", "персонал" будемо розуміти штатний склад кваліфікованих працівників державних установ, організацій і підприємств усіх форм власності.

Підходи до кадрової політики: світова практика. Аналіз напрацьованої в Україні нормативно-правової бази дає підстави стверджувати, що вона в цілому відповідає європейським стандартам. Саме тому стан кадрової політики в державі, її недоліки та шляхи їх подолання розглядаються і аналізуються в даній роботі в порівнянні із світовою практикою. Незважаючи на ґрунтовне наукове опрацювання і фундаментальний характер розроблених нормативних актів, проблеми кадрової політики в державі ще залишаються і потребують додаткового висвітлення, систематизації і опрацювання. Для розуміння сучасної кадрової політики в Україні, перш за все, потрібен скрупульозний аналіз інформації щодо причин масової зміни персоналії на провідних посадах в органах державної влади всіх рівней.

У розвинутих країнах світу питанням кадрової політики, питанням підготовки кадрів для органів державної влади, для промисловості, високотехнологічних виробництв приділяється особлива увага. Підходи до вирішення проблеми забезпечення економіки висококваліфікованими кадрами різні. Але питання кадрів завжди займає пріоритетні позиції в усіх країнах.

Цей висновок підтверджується прикладами, наведеними в монографії [6]. Так, ключовим пріоритетом інноваційної політики Сінгапура є інвестиції у людський капітал. З 2001 року в країні діє програма з підготовки тисяч кандидатів наук, яку фінансує держава. При цьому 50% виділяємих коштів витрачається на оплату навчання аспірантів за кордоном. У результаті формується висококваліфікований трудовий ресурс, який значною мірою забезпечує успіх у розбудові високотехнологічної економіки Сінгапура. Велика чисельність трудових ресурсів задіяна у сфері наукових досліджень і розробок Китаю, що забезпечує формування висококваліфікованих кадрів і постійне зростання рівня їх підготовки. У сфері науки і технологій Китаю ~82% кадрів складають інженери та вчені. Незважаючи на те, що азіатські економіки Сінгапура, Китаю, Південної Кореї, Малайзії, Тайваню мають різні масштаби і певні національні особливості одним з визначальних факторів їх піднесення вважається увага до розвитку робочої сили та зростання професіоналізму посадовців.

Слід підкреслити, що не тільки названі азійські країни, а і розвинуті європейські держави вкладають великі фінансові ресурси як у вищу освіту, так і в професійне навчання робочих кадрів. В європейських країнах підвищену увагу приділяють підготовці фахівців з інженерних спеціальностей. Так, 60% випускників 83 університетів Франції отримують дипломи інженерів. У Німеччині, крім того, діють запроваджені різними фондами програми щодо підтримки молодих майбутніх керівників з Росії, Китаю, США та інших країн світу. В монографії [6] є посилання на закордонні програми, що передбача-

ють для стимулювання підвищення кваліфікації кадрів залучення їх до науково-дослідницької діяльності. Для цього відбирають штатних працівників, які менше як 5 років отримали ступінь магістра або доктора наук. При цьому фірми укладають угоди з установами вищої школи, згідно з якими персонал фірм підвищує кваліфікацію. Для виконання програм по підвищенню кваліфікації кадрів у Франції передбачені навіть податкові стимули для підприємств. Програми орієнтовані на середньострокову і далекострокову перспективи і розраховані на підготовку кадрів не тільки виробничих професій і спеціальностей, а і фахівців фінансового сектору, сфери надання фінансових послуг тощо.

Реалізуємая в Україні кадрова політика повинна враховувати закордонний досвід і забезпечувати державу необхідними кадрами не тільки в поточний час, а і опікуватися цим питанням на майбутнє. Сказане повною мірою стосується промисловості, банківського та фінансового секторів, ринків небанківських фінансових послуг, органів державної влади.

Система освіти як складова кадрової політики в Україні. Особлива увага при визначенні стратегії кадрової політики має бути приділена удосконаленню системи освіти і більш ефективному використанню людських ресурсів в Україні. Освітній аспект управління людським капіталом детально проаналізовано О.В. Співаковським, який пропонує розуміти під поняттям "людський капітал" сукупність якостей і атрибутів людини, які допомагають їй створювати економічну вартість (Співаковський О.В. Освітній аспект управління людським капіталом // "Голос України". — 22 липня 2016. — № 137). Це дуже широке трактування зазначеного поняття, бо здоров'я кожної людини, її природні здібності і задатки, генетичний код та багато інших показників і рис можна вважати частиною людського капіталу. Висновок, що найважливішим елементом людського капіталу та кадрового потенціалу держави є рівень освіченості населення не викликає сумнів.

Економічна і політична стабільність, енергетична, продовольча, оборонна безпека безпосередньо залежать від людського капіталу і кадрового забезпечення органів державної влади. До цього переліку О.В. Співаковський пропонує включити також освітню безпеку. Серед новацій, які він пропонує, слід віднести необхідність загальнодержавного вирівнювання людського капіталу в регіональному вимірі, щоб запобігти стихійному "вимиранню" людського капіталу, людських ресурсів з певних регіонів, галузей знань і сфер економічної діяльності. Дійсно таке вимивання є цілком реальним в Україні, де має місце міграція трудових і інтелектуальних ресурсів з периферії до центральних міст, із регіонів до столиці і що зовсім прикро — з України за кордон. Негативні наслідки спостерігаємої нині тенденції очевидні. Зазначене може призвести не тільки до закриття промислових підприємств, наукових установ і освітніх закладів, а й до вимирання цілих сфер знань і галузей господарської діяльності, до незворотної деградації певних регіонів. Саме тому важливе завдання державної політики полягає не тільки в збереженні інтелектуального капіталу і трудових ресурсів в країні в цілому, але і в тому, щоб досягти їх рівномірного і збалансованого розподілу по регіонам.

Для вирішення названої дуже складної задачі О.В. Співаковський вважає за необхідне реалізувати такі підходи і напрями в державній кадровій політиці: додаткове залучення фінансових ресурсів на ринок освітніх послуг; формування сталої мотивації головних суб'єктів освітнього простору; забезпечення у системі підготовки фахівців стабільних зв'язків освіти з бізнесом; покращення якості освіти; сприяння реалізації права людини на освіту незалежно від ринку праці (в державі повинно бути розуміння, що незалежно від перспектив на ринку праці, сама по собі освічена людина є цінністю з точки зору людського капіталу); розподіл академічного і соціального аспектів у політиці фінансування освіти. Держава має розмежувати інвестиції, що залучаються безпосередньо в розвиток освіти, і тих, що йдуть на освіту заради підтримання соціальної стабільності і зменшен-

ня соціальних ризиків. Оскільки обидва види інвестицій по суті призводять до зростання інтелекту і професійної підготовки людського капіталу, то з такою пропозицією варто погодитись.

Питання освіти є вирішальним для кожної української сім'ї, бо вона визначає вектор її інтересів і матеріального благополуччя на багато років вперед. Безумовно, що освіта і наука відносяться до стратегічних питань національної безпеки держави [3]. Ця основоположна теза підтверджується висловлюваннями ряду вчених і політиків. Наприклад, заступник Голови Верховної Ради Оксана Сироїд вважає, що "освіта, особливо середня, — це питання національної безпеки", що "від якості освіти залежить, чи матимемо ми державу". На її переконання "освіта впливає на національну ідентичність громадян, на їх бачення, розуміння, критичне осмислення свого майбутнього" ("Голос України". — № 219. — 17 листопада 2016. — С. 3). А Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич заявляє, що "витрати на освіту слід сприймати як людський капітал, що створює умови для зростання і розвитку країни". Але у 2016 році фінансування науки з державного бюджету складало усього 3,7 млрд грн, або ~140 млн євро. Тобто 0,16 відсотка внутрішнього валового продукту (ВВП). Десять років тому цей показник був на рівні 0,4% ВВП. Статтею 48 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" передбачено 1,7 відсотка. Вказане критичне скорочення фінансування науки створює реальну небезпеку щодо втрати елітних кадрів, які визначають інтелект нації.

Можна очікувати, що позитивний вплив на вирішення кадрових проблем у багатьох сферах економіки держави здійснить Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про вищу освіту" щодо працевлаштування випускників" від 06 жовтня 2016 року № 1662-VIII. Згідно з цим Законом право на першочергове зарахування до вищих медичних і педагогічних навчальних закладів за державним замовленням мають особи, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу. Таким випускникам вищих медичних і педагогічних навчальних закладів держава забезпечує безоплатне користування житлом.

Щодо забезпечення економіки країни, в першу чергу її промисловості і сільського господарства фахівцями дефіцитних нині професій, то держава намагається це питання вирішити. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 818 затверджений перелік 19 професій загальнодержавного значення, підготовка яких буде фінансуватись з державного бюджету. Це верстатники широкого профілю, токарі, фрезерувальники, налагоджувальники верстатів і маніпуляторів з програмним керуванням, буриники свердловин на нафту та газ, інші. Не повинен викликати посмішки той факт, що до переліку увійшли такі професії як виноградар, бджоляр, тістороб, живописець. В Україні є великий попит на фахівців з цих професій. Їх в державі не вистачає. Україна, до речі, вийшла на передові позиції щодо експорту в Європу меду. А тому ця галузь, яка забезпечує валютні надходження в державу, уряд зобов'язаний підтримувати кадрами.

На фінансування названих 19 професій планується витратити 169 тис. грн. із державного бюджету. Підготовка кваліфікованих робочих кадрів за рештою професій має фінансуватись з місцевих бюджетів через регіональне замовлення. На погляд уряду, зазначений перелік пріоритетних професій з одного боку ліквідує дефіцит на ринку праці спеціальностей токаря, фрезерувальника, станочників широкого профілю та інших. З другого — враховує перспективи розвитку пріоритетних напрямів економіки, наприклад збільшення видобутку нафти та газу. Ті, хто критикує зазначений перелік, вважають, що уряд проігнорував інтереси енергетики, гірничо-металургійного комплексу, сільського господарства щодо підготовки трактористів, комбайнерів, зоотехніків.

Згідно із середньостроковим планом пріоритетних дій уряду до 2020 року держава і далі буде спрямовувати професійно-технічну і вищу освіту на створення спри-

ятливих умов для якісної підготовки конкурентоспроможних кадрів, здатних задовольнити вимоги сучасного ринку праці.

Слід усе ж таки зазначити, що наведені вище заходи з боку держави щодо підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості бажано було б здійснити раніше, прогнозуючи заздалегідь зростаючі потреби високотехнологічних підприємств у спеціалістах. Автор монографії [6] декілька років тому звертала увагу на необхідність надання підтримки з боку держави молодим випускникам вишів шляхом створення привабливих умов для працевлаштування на високотехнологічних підприємствах, які забезпечують інноваційний розвиток промисловості в Україні. При цьому підкреслювалась потреба в розширенні професійно-технічних училищ, оскільки розширення і підвищення рівня професійної освіти є необхідною передумовою забезпечення промисловості у трудових ресурсах нині і в майбутньому.

Практика свідчить, що в державі суттєво впала профорієнтаційна робота з абітурієнтами, які подають заяви до українських вишів. Лише 17% абітурієнтів, майбутніх вчителів є професійно придатними для важкої роботи вчителя ("Голос України". — № 242. — 20 грудня 2016. — С. 8). Нерідко молоді люди розчаровані в обраній професії ще на стадії навчання в університеті (двоє з п'яти) або після його закінчення (троє з п'яти). Приблизно 59% молодих спеціалістів змінили би професію, на яку вони навчались (Ігор Костін "Випускники вузів не хочуть працювати по спеціальності" / Щотижневик "2000", — 9.XII.2016, — С. В5). Причина полягає в тому, що 41% осіб у процесі навчання приходять до висновку, що їм подобається інша робота. Інші (39% опитаних) — що професія, на яку вони вчилися, зараз не затребувана на ринку праці. Ці питання мають бути врахованими в планах удосконалення кадрової політики в Україні.

Втрати кадрового потенціалу держави внаслідок міграції трудоспроможного населення України. За даними, що навів голова Антикризової ради громадських організацій при Українській спілці промисловців та підприємців (УСПП) А.К. Кінах (Вихід із кризи — створення нових робочих місць / "Голос України". — № 227. — 29 листопада 2016. — С. 4) тільки в Польщі у 2015 р. працювало 1 млн українців. При цьому Польща готова прийняти ще один мільйон наших громадян. Рішення щодо працевлаштування 350 тисяч українців ухвалили в Угорщині. Є попит на робочі кадри з України в інших країнах Європи та Росії. З цих причин Україна щорічно втрачає ~200 тисяч трудоспроможного населення. Така тенденція щодо втрати власного трудового потенціалу дуже загрозлива для держави.

Внаслідок поширення трудової міграції економіка України втрачає важливу потенційну перевагу перед економіками країн ЄС і Росії в порівняно недорогій, але кваліфікованій робочій силі. Через тривалий спад і структурну деградацію економіки, посилення цих негативних процесів протягом 2014—2016 років чисельність трудових мігрантів з України в 2016 році досягла ~4,6 млн осіб, що складає ~25% працездатного населення. Підкреслимо, стихійна фаза міграції вже закінчилась і цей процес зараз набув системного характеру, оскільки майже на всій території України діють сотні агентств, які спеціалізуються на вербуванні працівників певних спеціальностей для роботи за кордоном. У результаті є реальна небезпека того, що за умови продовження стагнації і відтоку за кордон кращих трудових ресурсів Україна не зможе в найближчі 3—5 років повернутись до рівня економічного рівня 2013 року.

Викладена вище, а також в статті [3] позиція автора цієї роботи щодо проблем кадрової політики в Україні збігається з висновками інших публікацій на цю тему. Ситуація з трудовими ресурсами і кадрами в Україні погіршується і є небезпека, що у 2017 році за кордоном можуть працювати до 5 млн українців. Надання Україні безвізового режиму посилить відтік кадрів за кордон. Тому держава зобов'язана вжити термінові заходи для запобігання неконтрольованій трудової міграції, яка становить загрозу для економіки і національної безпеки. Заходи повинні мати характер заохочення молоді на-

вчатись і працювати саме в Україні. Держава має вкладати достатні фінансові ресурси у вищу та професійно-технічну освіту, створювати умови для працевлаштування випускників освітніх установ на українських підприємствах, забезпечуючи їх житлом і достойною заробітною платою.

Проблема міграції громадян України і питання вдосконалення міграційної політики в нашій державі детально проаналізовані в статті [7]. Показано, що міграційна політика у тісній взаємодії з іншими інструментами державного управління має виконувати функцією запобігання масовому виїзду працездатного населення за межі України шляхом впливу на міграційні чинники та покращення добробуту населення загалом. Регулювання міграційних процесів в Україні має ґрунтуватися, в першу чергу, на принципі гарантування державної безпеки та захисту національних інтересів. До регулювання міграційних потоків необхідно застосовувати диференційований підхід залежно від соціально-демографічних і професійно-кваліфікаційних характеристик суб'єктів міграції. Державна міграційна політика крім регулювання міграційних процесів має виконувати також запобіжну функцію, яка полягає в покращенні можливостей працевлаштування населення, забезпеченні достойного рівня оплати праці та життя громадян в Україні. Це дозволить запобігти масовому виїзду українців на роботу за кордон. З метою збереження людського потенціалу України необхідно також сформувати в державі систему і вжити заходи щодо повернення трудових мігрантів на Батьківщину. Слід відзначити, що джерела ЗМІ засвідчують покращення на ринку праці в Україні. У минуле відходить час, коли українці згодні були працювати за копійки. Роботодавці найбільше цінують фахівців із міжнародним досвідом, які повернулись на Батьківщину після роботи за кордоном і крім фаховості знають іноземні мови, мають високий рівень кваліфікації та міжнародної комунікабельності, тощо.

Шляхи удосконалення кадрової політики і підвищення кваліфікації кадрів. Згідно з електронною версією "Антикризової програми спільних дій влади та бізнесу: невідкладні рішення", що представлена у листопаді 2016 року на сайті Українського союзу промисловців і підприємців (<http://uspp.ua>), чисельність зайнятого населення у віці 15—70 років у січні — вересні 2016 р. становила 16,2 млн осіб (у 2015 році 16,4 млн). Рівень зайнятості 56,2%. У першому півріччі 2015 року ця цифра становила 56,5%. Чисельність безробітних у першому півріччі 2016 року по відношенню до першого півріччя 2015 р. збільшилась з 1,7 до 1,8 млн осіб. Тобто рівень безробіття становить ~10%. Через спад економіки держави, що супроводжується вивільненням працівників, змінилася структура зареєстрованих в державній службі зайнятості безробітних. Серед безробітних найбільше колишніх працівників державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування. Їх частка складала 27% на 1 жовтня 2016 р. проти 16% на відповідну дату минулого року. Серед безробітних за професійними групами найбільшу частку (~19%) на 1 жовтня 2016 р. склали законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери. Відкритим залишається питання чи зараховує статистика в ранг безробітних тих українців, що від'їхали на працевлаштування за кордон. Бо мотивом міграції в більшості випадків є безробіття у власній державі.

Не підлягає сумніву той факт, що розвиток технологій в світі прискорюється високими темпами. За оцінками світового банку 65% нинішніх учнів навчальної школи будуть працювати над задачами, які сьогодні не існують (Олена Михайленко, Тодд Блейтон "Постіндустріальна освіта: куди йдемо?" / Тижневик "ZN.UA". — № 43—44. — 19 листопада 2016 р.). Особливість розвитку трудових ресурсів в Україні, як і в усьому світі, полягає в прискоренні темпів оновлення знань. Набуті нині вузькопрофесійні знання старіють дуже швидко. За даними УСПП нині щорічно оновлюється ~5% теоретичних і ~20% професійних знань. За багатьма професіями період зниження компетенції фахівця на 50%, що приймається за умовну одиницю виміру старіння знань, на-

стає менш ніж через 5 років. Тобто раніше, ніж закінчується термін навчання студентів у вищих Україні. Спрогнозувати на роки вперед потребу в фахівцях, кадрах певної підготовки дуже складно. Тому постає проблема щодо принципів організації освіти з урахуванням майбутніх кадрових потреб в Україні.

Виходячи саме з цього треба зробити висновок, що кадрова політика в Україні нині і на перспективу має передбачати отримання в університетах базової освіти і подальшу спеціалізацію фахівців в інтернатурі або закладах післядипломної освіти. Такий висновок збігається з позицією Ірини Тодерюк, директора Інституту підвищення кваліфікації Сумського аграрного університету ("Урядовий кур'єр". — № 240. — 20 грудня 2016 року. — С. 5). Інтернатура є невід'ємною складовою підготовки медичних працівників. І це слушно. Практику навчання в інтернатурі медиків слід розповсюдити також на аграрні та інші університети. Цей захід буде сприяти підвищенню кваліфікації керівних працівників і спеціалістів в усіх галузях економіки держави.

Слід зазначити, що в Україні вже прокладаються певні зрушення в напрямі поліпшення професійної орієнтації кадрів на стадії навчання студентів в університетах. Наприклад, Національний технічний університет України "КПІ" ім. І. Сікорського у 2015 році підписав Меморандум про співпрацю з оператором мобільного зв'язку lifecell (Александра Бондарь. *Инновационное образование / "Бизнес"*. — № 43. — 24.10.16. — С. 37). Згідно із запровадженою програмою студенти старших курсів разом з аспірантами набувають навички практичної роботи в реальних умовах діяльності названої компанії. В результаті КПІ випускає фахівців вже з практичним досвідом. Роботодавцям не буде потреби витрачати час і ресурси на практичне їх навчання. Така система підготовки студентів до роботи на промислових підприємствах застосовувалась ще в часи СРСР, але потім по ряду причин була припинена. Розглянутий підхід КПІ потребує розповсюдження для задоволення потреб економіки України в теоретично і практично підготовлених кадрах.

Проходження виробничої практики студентами або стажировки випускниками вишів суттєво підвищує вірогідність їх працевлаштування. Саме тому молодь у процесі пошуку роботи віддає перевагу компаніям, які пропонують програми навчання і стажування. Такий вибір обумовлений бажанням отримати можливість професійного і кар'єрного росту. Головними критеріями при пошуку місця роботи для 68% опитаних випускників є можливість професійного росту, для 57% — можливість кар'єрного росту (Ігорь Костин "Випускники вузов не хотят работать по специальности" / Щотижневик "2000". — 9.XII.2016. — С. В5). Враховуючи вищевикладене, Уряд України планує у 2017 році зробити подальші кроки щодо впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері освіти.

Для подолання кадрового голоду все більше компаній в Україні започатковують освітні програми з підготовки і підвищення кваліфікації персоналу для власних потреб. Подібним чином вирішує зазначену проблему відома компанія Ernst and Young, яка започаткувала освітянський проект підготовки фахівців в КНЕУ ім. В. Гетьмана ("Бізнес". — № 49. — 05.12.16. — С. 32). В холдингу ДТЕК організовано навчання і підвищення кваліфікації свого персоналу у власному корпоративному університеті з метою підготовки кадрів для 70% ключових посад. Можна очікувати, що така тенденція буде посилюватися. Перспективним напрямом в освіті є дистанційне навчання, яке нині популярно в країнах Європи. Україна робить тільки перші кроки в цьому напрямі.

У монографії [6] для посилення взаємодії навчальних закладів та підприємств пропонується запровадити обов'язкове виробниче навчання та сертифікування молодих спеціалістів. Це пришвидшить їх перехід від отримання теоретичних знань до трудової діяльності. Запровадити Програму "Компенсація витрат на дослідження", згідно з якою підприємства мають отримувати бонуси у вигляді, наприклад, зниження податків або певних платежів в бюджет за практичне навчання на їх базі

студентів і аспірантів. Такий підхід до підготовки кадрів має перспективи запровадження не тільки в промисловості, а і в фінансовій та інших сферах економіки, оскільки без єдності освіти й науки з практикою промисловості і економіка України взагалі не мають майбутнього.

Напрями посилення кадрового забезпечення в органах державної влади. Кадровий потенціал держави в цілому складається з потенціалу персоналу окремих підприємств, установ, органів державної влади. Нині в Україні для кадрових служб всіх рівнів на першочерговий план виступає достатньо складний і дуже важливий напрям діяльності, а саме розвиток і підвищення професійної підготовки кадрів. Серед вчених і дослідників на сьогодні немає єдиної думки, порозуміння щодо визначення понять "розвиток персоналу", "посилення кадрового потенціалу". Більшість науковців обмежують ці поняття суто професійним розвитком — підвищенням кваліфікації та набуттям нових професійних знань і навичок. А складовими структури процесу розвитку персоналу — його професійне навчання, адаптацію до сфери діяльності [8]. Важливими чинниками кадрової політики є пошук та підбір персоналу, що включає оцінку кваліфікації і професійну орієнтацію. В будь-якій сфері роботодавець при пошуку кадрів має презентувати своє підприємство, показати перспективи кадрового росту, рівень соціального забезпечення працівників, оплати праці тощо. Таким же чином повинні діяти і кадрові служби органів державної влади при пошуку або конкурсному відборі персоналу на конкретні посади. Щодо кадрового забезпечення структур, які працюють, наприклад, на ринках небанківських фінансових послуг, то головними напрямками в процесі пошуку і відбору кадрів мають бути, по-перше, висококваліфіковані працівники з досвідом роботи у фінансовому секторі. По-друге, це випускники вищих навчальних закладів економічного та юридичного профілю.

Аналізуючи державну кадрову політику як у цілому, так і відносно окремих сфер економіки, необхідно, перш за все, орієнтуватись на урядові документи, які були прийняті останнім часом в розглядаємому напрямі. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2016 р. №905-р "Про схвалення Концепції запровадження посад фахівців з питань реформ" (далі — Концепція) визначені підходи, наміри держави у вирішенні проблеми кадрової політики. В цій Концепції підтверджується, що створення та функціонування ефективної системи державного управління, результативність якої значною мірою залежить від діяльності професійних і мотивованих кадрів, є невід'ємною складовою сталого розвитку України. Ситуація щодо кадрового забезпечення органів державної влади виникла через недостатню мотивацію державних службовців, перш за все фінансову.

Будемо сподіватись, що реалізація цієї Концепції дозволить залучити на державну службу кваліфіковані кадри, які зможуть на високому рівні вирішувати нагальні державні проблеми, ефективно виконувати завдання з підготовки та реалізації ключових національних реформ в усіх сферах економіки України.

Як позитивний аспект розвитку кадрової політики в державі слід оцінювати плани щодо підвищення кваліфікації працівників, котрі не мають достатнього досвіду праці на державній службі. Так, інформаційне управління апарату Верховної Ради України повідомило, що новопризначені працівники будуть за професійною програмою, протягом 72 годин без відриву від основної роботи опанувати основи нормотворчої діяльності в апараті, питання державного управління та європейської інтеграції України, запобігання корупції.

У розпорядженні КМУ від 11 листопада 2016 р. №905-р зазначається, що з метою оновлення та посилення кадрового складу органів виконавчої влади, а також великих підприємств державної власності вже зроблено декілька важливих кроків. Завдяки прийняттю Закону України "Про державну службу" створені умови для призначення на посади державної служби осіб виключно за конкурсним відбором. Оновлення та посилен-

ня кадрового потенціалу на державній службі передбачено ще кількома розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Згідно з Концепцією вимоги до кандидатів на посади фахівців з питань реформ розглядаються Координаційною радою з питань реформування державного управління та визначаються в порядку, передбаченому Законом України "Про державну службу". Далі проводиться конкурсний відбір фахівців на зазначені посади державної служби. Але недостатньо опрацьованим залишається питання формування складу конкурсних комісій, які здійснюють цей відбір. У Концепції сказано, що до цих комісій можуть бути залучені експерти, у тому числі міжнародні.

У той же час Концепцією не визначено, по-перше, конкретно хто і як рекомендує іноземних експертів до списку конкурсної комісії. А це принципове питання, оскільки ніяк не сформульовані вимоги до рівня кваліфікації залучаємих експертів. По-друге, однозначно не зрозуміла трактовка "список експертів попередньо розглядається Координаційною радою". Розглядається чи затверджується? По-третє, Україна вже має негативний досвід залучення іноземців для роботи навіть на посадах державних службовців найвищого рівня [3]. І тому треба від цієї практики остаточно відмовитись. Досвід свідчить, що попередній відбір кандидатів на посади державних службовців нерідко здійснюють залучені для цього кадрові агентства. А це накладає певний суб'єктивний присмак на всю процедуру конкурсу. Саме тому пропозиції зазначених конкурсних комісій при призначенні керівників на посади в органи державної влади мають носити виключно рекомендаційний характер. Немає сумніву в тому, що запровадження конкурсного відбору претендентів на вакантні посади керівників в органи державної влади і в державні підприємства є позитивною новацією. Але процедура конкурсного відбору потребує удосконалення. Нині нерідко буває, що переможцями конкурсів стають особи, які не відповідають вимогам щодо наявності навіть професійної освіти. Такі прикрі призначення в Україні, на жаль, вже мали місце [3].

Наряду з професійно-кваліфікаційним просуванням працівників необхідно, щоб органи державної влади, які відповідають за збереження, покращення і підвищення кадрового потенціалу, посилили увагу до формування кадрового резерву, оскільки такий захід відповідає прагненню працівників щодо кар'єрного просування і стимулює їх професійний розвиток. Як свідчить досвід, масова заміна кадрів в органах державної влади, проведена у 2015—2016 роках згідно із Законом України "Про очищення влади", схоже не сприяла покращенню їх кадрового забезпечення і не пішла на користь державі. Оскільки люстрація треба розглядати і розуміти тільки як можливість кадрового оновлення в державних установах. Підходити до реалізації положень цього Закону треба дуже обережно, оскільки навіть за часи попередньої влади на керівних посадах у державі працювала значна кількість патріотично налаштованих українців. Звільнення з посад професіоналів за виключно формальними ознаками щодо люстрації йде зовсім не на користь Україні.

Окремі положення Закону про люстрацію потребують визначення щодо їх конституційності (Сергій Демський. Люстрація: за і проти / "Голос України". — №196. — 23 жовтня 2016, — С. 3). Зокрема це норми, які передбачають застосування люстраційних заходів до особи лише на підставі зайняття нею посади, стосовно якої здійснюються заходи з очищення влади, в певний проміжок часу. Венеціанська комісія (Європейська комісія за демократію через право) вважає що закон про очищення влади потребує приведення його у відповідність з європейськими стандартами. З цих причин Міністерство юстиції України має опрацювати питання щодо внесення змін до Закону про люстрацію. А Верховна Рада України прийняти необхідні зміни. Головне, щоб це не було запізню.

Особливості прогнозування кадрового забезпечення держави. Для характеристики динамічних властивостей кадрової політики в Україні необхідно до наведе-

ного вище аналізу додати ще розгляд явища транспортно-запізнення. Фактор запізнення реагування влади на проблеми кадрового забезпечення економіки держави має суттєве практичне значення. Очевидно, що кадровий голод і ажіотажний попит на спеціалістів певних виробничих професій, а також на фахівців, спроможних ефективно працювати в органах державної влади, формувався поступово внаслідок недоопрацювання і недоліків системи кадрової політики в Україні. Для виправлення ситуації і визначення основних напрямів і сфер, які потребують першочергового кадрового посилення, необхідно перш за все визначити головні пріоритети розвитку економіки держави в перспективі.

Згідно із розробленим в Університеті "Київський політехнічний інститут" (далі КПІ) проектом Форсайт (інтерв'ю з академіком НАН України М.З. Згуровським "Сценарії майбутнього: від оптимістичного до колапсу" / "Голос України". — № 249. — 29 грудня 2016. — С. 4) в Україні налічується десятки галузей економіки, які мають позитивні перспективи для свого розвитку. На першому місці знаходиться аграрний комплекс. Тому що на 0,5% території земної кулі, які займає Україна, зосереджено понад 20% світових покладів чорнозему. Далі йдуть військово-промисловий комплекс, інформаційно-комунікаційні технології, нанотехнології та створення нових речовин і матеріалів, зелена енергетика, розвиток транзитної інфраструктури та ін. Відповідно до проведених в КПІ розрахунків ці галузі при їх активному розвитку спроможні надати суттєвий вклад у підвищення ВВП в найближчі роки, в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Але обов'язковою умовою для цього має бути забезпечення цих напрямів розвитку держави професійними кадрами. При вирішенні цього завдання і виникає питання наукового обґрунтування прогнозу в кадрах для кожної із розглядаємих сфер, галузей економіки, орієнтованого в координатах часу.

Транспортне запізнення в системі підготовки кадрів будемо розуміти і розглядати як відрізок часу, потрібний для навчання, спеціалізації або перепідготовки осіб з певною освітою для отримання фахівців з необхідними для професії теоретичними знаннями і практичним досвідом. Зрозуміло, що кожна спеціальність потребує різного часу на базову теоретичну і практичну підготовку. Якщо професії муляра, вірогідно, можна навчити людину приблизно за один рік, а професіям токаря чи фрезерувальника вищого розряду за два — три роки, то для підготовки висококваліфікованого хірурга необхідно після закінчення медичного університету не менше п'яти років медичної практики. Очевидно, що підготовка професіоналів для роботи в фінансовій сфері також потребує декількох років практики після отримання диплому про вищу освіту. Таким чином, при прогнозуванні строків забезпечення кадрами будь-якої сфери економіки держави, її органів влади, промислових, медичних, фінансових та інших структур треба завжди перш за все визначити, а потім врахувати транспортне запізнення надходження затребуваних фахівців на час, необхідний для їх професійної підготовки, на термін їх навчання і набуття практичного досвіду.

У завершенні розгляду теми слід зазначити, що визначення і планування обсягів підготовки трудових ресурсів і їх професійного складу має бути одним із головних завдань усіх органів державної влади України. Кардинальне вирішення проблеми кадрового забезпечення економіки є необхідною і обов'язковою умовою для реалізації намірів України зайняти достойне місце серед провідних держав світу.

ВИСНОВКИ

Найдорожчим капіталом будь-якої промислової галузі, фінансової сфери, економіки держави в цілому, її владних органів є кадровий потенціал, носіями якого є персонал підприємств, установ і організацій всіх форм власності. Вимоги до професійної підготовки персоналу (освіти, спеціалізації, рівня кваліфікації) постійно підвищуються. Зростає актуальність питання забезпечення розвитку і підвищення кваліфікаційного рівня кадрового потенціалу України. Показана необхідність своє-

часного реагування на проблему кадрового забезпечення економіки держави. Заходи, які здійснює держава щодо удосконалення кадрової політики, по-своєму змісту відповідають поставленим цілям. Конкурсний відбір, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрового складу органів державної влади сприятимуть впровадженню в Україні досвіду країн Європейського союзу. Для забезпечення потреб держави в кваліфікованих кадрах необхідно складати баланс трудових ресурсів за різними групами фахівців, виходячи із стратегічних пріоритетів розвитку економіки України. Сформульовані погляди на питання транспортно-запізнення в системі підготовки професійних кадрів різних спеціальностей і кваліфікації.

Література:

1. Бакуменко В.Д. Особливості публічного управління та адміністрування. Навчальний посібник / В.Д. Бакуменко, І.С. Бондар, В.Г. Горник, В.В. Шпачук. — К.: Видавництво Ліра, 2016. — 256 с.
2. Ковбасюк Ю.В. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. / Автор. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та інш. — К.: НАДУ. — 2012. — 72 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1213314/>
3. Клименко О.В. Кадрова політика в Україні: напрямки розвитку та шляхи реалізації / О.В. Клименко // Економіка та держава. — 2015. — № 12. — С. 84—88.
4. Лігоненко Л.О. Інтелектуальний капітал підприємства: науково-методичні засади та результати оцінювання / Л.О. Лігоненко // Економіка України. — 2014. — № 5. — С. 46—57.
5. Класифікатор професій ДК 003:2010. — К., "Соцінформ". — 2010. — 746 с.
6. Саліхова О.Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія / О.Б. Саліхова. — К., НАН України. Ін-т екон. та прогнозув, 2012. — 624 с.
7. Риндзак О.Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України / О.Т. Риндзак // Економіка України. — 2016. — № 12. — С. 72—81.
8. Волобуєв М.І. Розвиток персоналу підприємства — сучасні аспекти / М.І. Волобуєв, М.О. Дідусь // Економіка та держава. — 2015. — № 12. — С. 77—79.

References:

1. Bakumenko, V.D. Bondar, I.S. Hornyk, V.H. and Shpachuk, V.V. (2016), *Osoblyvosti publichnoho upravlinnia ta administruvannia* [Features of public management and administration], *Vydavnytstvo Lira*, Kyiv, Ukraine.
2. Kovbasiuk, Yu.V. Vaschenko, K.O. and Surmin, Yu.P. (2012), *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: nauk. dop.* [State personnel policy in Ukraine: the state, problems and prospects of development: scientific report], *NADU*, Kyiv, Ukraine.
3. Klymenko, O.V. (2015), "Personnel Policy in Ukraine: direction of development and ways of realization", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 84—88.
4. Ligonenko, L.O. (2014), "Intellectual capital of an enterprise: scientific-methodical principles and the results of estimates", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 46—57.
5. DSSU (2010), *Klasyfikator profesij DK 003:2010* [Classification of professions DK 003: 2010], *Sotsinform*, Kyiv, Ukraine.
6. Salikhova, O.B. (2012), *Vysokotekhnolohichni vyrobnytstva: vid metodolohii otsinky do pidnesennia v Ukraini* [High-tech production from assessment methodology to rise in Ukraine], *NAN Ukrainy. In-t ekon. ta prohnozuv*, Kyiv, Ukraine.
7. Ryndzak, O.T. (2016), "State's migratory policy in the context of priorities of Ukraine's national security", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 72—81.
8. Volobuiev, M.I. and Didus, M.O. (2015), "Development of personnel — modern aspects", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 77—79.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2017 р.

А. В. Жайворонок,
старший викладач, Європейський Університет

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РИНКУ ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ УКРАЇНИ

L. Ghayvoronok,
senior lecturer, European University

STRUCTURAL FEATURES OF THE PRODUCTION AND MARKET OF BAKERY UKRAINE

Досліджено та охарактеризовано структурні особливості виробництва та ринку хлібобулочних виробів України, специфіку господарської діяльності окремих підприємств галузі та умов формування їх маркетингової товарної політики. Наведено статистичні дані про обсяги промислового виробництва та споживання хлібопекарської продукції. Встановлено, що на ринку хліба і хлібобулочних виробів функціонує велика кількість підприємств різних розмірів і форм власності, які конкурують між собою на регіональних ринках.

The article investigates and characterized the structural features of the production and market of bakery products Ukraine, the specifics of individual economic and industry conditions of the marketing of their commercial policy. Shows statistics on industrial production and consumption of bakery products. It was established that the market of bread and bakery operates a large number of companies of different sizes and types of ownership that compete in regional markets.

Ключові слова: ринок хліба, хлібопекарські підприємства, хліб, хлібобулочні вироби, обсяг виробництва, асортимент, конкуренція.

Key words: bread market, baking companies, bread, bakery products, production volume, product range, competition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок України представлений великою кількістю вітчизняних підприємств, які забезпечують населення необхідними продуктами харчування. Особливістю ринку хліба і хлібобулочних виробів України є майже сто відсоткове забезпечення продукцією вітчизняного виробництва. Це зумовлено тим, що хліб і хлібобулочні вироби мають короткий термін зберігання й повинні бути реалізовані протягом доби. Висока соціальна значущість хліба та потреба у стабільному й своєчасному забезпеченні населення якісною і свіжою продукцією зумовлюють необхідність дослідження реальної місткості ринку та виявлення потенційних можливостей для розвитку хлібопекарських підприємств відповідно до змін, які відбуваються в суспільстві. Хлібобулочна продукція посідає ключове місце в раціоні українського населення й, відповідно, попит на неї має стабільну тенденцію. У зв'язку з цим, стан і перспективи розвитку виробництва та функціонування хлібобулочних виробів в Україні є предметом досліджень фахівців різного спрямування. Дослідження стану, проблем і перспектив розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів України було, є і залишатиметься в майбутньому актуальним за будь-яких умов розвитку економіки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ряд досліджень українських фахівців, зокрема О. Васильченко та Т. Макарової, Н. Костецької, І. Ладико та А. Ладико, М. Нетяжука, М. Плотникова і В. Мосейчука присвячено аналізу тенденцій розвитку підприємств хлібопекарської промисловості та ринку хліба та хлібобулочних виробів. Дослідники оцінюють стан і рівень розвитку підприємств з виробництва хлібобулочних виробів, виявляють проблеми на шляху до подальшого розвитку та задоволення потреб споживачів, звертаючи увагу на необхідність постійного моніторингу ситуації на ринку з метою достатньої поінформованості для розробки заходів щодо удосконалення товарної політики хлібопекарських підприємств та управління розвитком галузі в цілому.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Зважаючи на необхідність у постійному забезпеченні населення хлібом, виникає потреба у дослідженні нових проблем, з якими стикаються вітчизняні хлібопекарські підприємства, та окресленні перспектив подальшого розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів відповідно до тих умов, які виникають у результаті змін, що відбуваються в країні.

МЕТА СТАТТІ

Дослідження особливостей ринку хліба і хлібобулочних виробів в Україні, сучасного стану, проблем і перспектив подальшого розвитку в сучасних умовах господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок хліба та хлібобулочних виробів України на 99% представлений продукцією вітчизняного виробництва [19, с. 5—9]. В Україні виробляється біля 1,5—2 млн т хліба і хлібобулочних виробів щорічно (табл. 1), що повністю забезпечує населення України цією продукцією. Однак, незважаючи на особливе значення хліба та хлібобулочних виробів для українського споживача, їх виробництво постійно скорочується. Так, протягом 2005—2015 рр. спостерігається зменшення випікання хліба і хлібобулочних виробів.

Якщо у 2005 р. було вироблено 2264 тис. т хлібобулочних виробів, то за підсумками 2015 р. відповідний показник дорівнював 1205 тис. т. При чому міжрічний індекс відповідної продукції в останні роки (2013—2015 рр.) демонстрував різке зниження у порівнянні із періодом 2005—2012 рр. Це не можна пояснити безпосередньо кореляцією із зростанням цін на хліб та хлібопродукти. Індекс відповідних споживчих цін протягом періоду 2005—2015 рр. зріс у 4,5 разів, тоді як кумулятивне зниження індексу хлібобулочної продукції дорівнювало 0,52. Не було причиною скорочення попиту на хлібобулочні вироби й скорочення населення України. Дані таблиці 1 свідчать, що зниження виробництва на 1 особу було більшим ніж зниження населення України.

Таблиця 1. Виробництво хліба та хлібобулочних виробів в Україні за 2005–2015 рр.

Показник	Роки										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Виробництво виробів хлібобулочних, тис. т	2264	2160	2034	1978	1828	1808	1769	1679	1560	1357	1205
Виробництво виробів хлібобулочних на одну особу, кг	47,9	46,1	43,6	42,6	39,7	39,3	38,6	36,8	34,2	29,9	28,1
Індекси продукції підприємств з виробництва хліба та хлібобулочних виробів, % до попереднього року	98,1	95,4	94,2	97,2	92,4	98,9	97,8	94,9	92,9	87,0	88,8
Індекси споживчих цін на хліб і хлібопродукти, % до попереднього року	98,9	113,7	119,5	127,8	112,6	112,3	115,0	98,0	101,1	113,4	160,6

Джерело: сформовано автором за даними [8, с. 134–138; 10; 11, с. 414; 12, с. 58–59; 22, с. 524; 23–28; 29, с. 239; 30] та Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Основними причинами зниження обсягу виробництва у хлібопекарській галузі фахівці вважають: перехід до раціонального використання хлібобулочної продукції; випікання хлібобулочних виробів у домашніх умовах; відсутність повернення черствого хліба з торговельної мережі; низьку купівельну спроможність населення [5, с. 5–8]. Крім того, за останні роки серед причин, які призвели до скорочення, — втрата виробничих потужностей внаслідок окупації частини території країни.

У регіональному розрізі серед виробників хлібобулочних виробів провідні позиції посідають м. Київ, Дніпропетровська, Донецька та Харківська області, а найменший обсяг виробництва спостерігається у Закарпатській, Тернопільській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Однак, втрата виробничих потужностей внаслідок окупації частини території країни стала причиною корекції географії виробництва хлібобулочних виробів. Так, за підсумками I півріччя 2015 р., виробництво хлібобулочної продукції в Донецькій області скоротилося на 69,5% або 47,5 тис. т. У результаті її частка у виробництві зменшилася майже на 6%, а її положення в рейтингу погіршилося з 2-го до 11-го місця. У Луганській області виробництво хлібобулочних виробів скоротилося майже в 8 разів, й тепер вона посідає останнє місце в рейтингу [4, с. 56].

Асортимент хлібобулочних виробів, які випікають в Україні, представлений різними видами хліба та широким спектром булочних виробів. Асортиментна структура за наведеними укрупненими групами залишається практично незмінною (табл. 2). У ній чільне місце посідає хліб пшеничний, обсяги випікання якого становлять 45–50% (залежно від року) від загального обсягу виробництва хлібобулочних виробів. Однак, з 2007 р. спостерігається зменшення його частки (до 5%) на користь житньо-пшеничних видів хліба та булочних виробів. Обсяги виробництва житнього хліба, які зменшилися з 18,4 у 2007 р. до 8,4 тис. т у 2012 р. (частка у асортиментній структурі з 0,9 до 0,5% відповідно), у 2015 р. зросли до 20,0 тис. т (частка у асортиментній структурі до 1,7%). Обсяги випікання хліба дієтичного коливаються у межах 4,0–5,7 тис. т, а його частка у загальному виробництві протягом останніх років залишається незмінною і становить 0,1–0,2%.

Підприємства з виробництва хлібобулочних виробів постійно працюють у напрямі вдосконалення організації виробничого процесу, зокрема переходять на порційні способи приготування тіста, організують при заводах пекарні, укомплектовані імпортом обладнанням, що дає змогу значно розширити асортимент виробів та впроваджувати прискорені технології випікання хліба [13, с. 163–167].

Потужний вплив на розвиток хлібопекарських підприємств відіграє зміна попиту на хлібобулочну продукцію. Цей попит слід відрізнити від фактичних обсягів

виробництва хлібобулочних підприємств. По-перше, попит виражає сукупну потребу населення у виробі із зернових (борошно, крупи, зернобобові (горох, квасоля), а також хліб, макаронні та кондитерські вироби в перерахунку на борошно). По-друге динаміка змін попиту більше ніж обсяги виробництва говорять про зміну смакових та споживчих аспектів поведінки покупців хлібобулочних виробів.

Попит на хлібобулочну продукцію в Україні кореспондується з раціональною нормою її споживання хліба, добова норма якого, за різними оцінками, повинна становити 250, 350, 400 і навіть 450 г на добу, залежно від віку і маси тіла людини, або від 110 до 115 кг на рік [2, с. 416]. Законодавчо регламентована в Україні раціональна норма споживання хліба та хлібобулочних виробів для дітей віком до 6 років становить 43,8 кг на особу на рік, для дітей віком від 6 до 18 років — 79,1 кг, для працездатного населення — 101 кг, для непрацездатного — 100 кг [15].

Протягом 2005–2015 рр. щорічне фактичне споживання хлібних продуктів в Україні, як правило, перевищувало раціональну норму, проте останні декілька років спостерігається його зменшення. Якщо у 2005 р. воно становило 123,5 кг на одну особу, то у 2011 і 2012 рр. відповідно 110,4 і 109,4 кг, а у 2015 р. вже 103,0 кг (табл. 3).

Поглиблення спаду виробництва хліба та хлібобулочних виробів дає підстави зробити припущення про розширення тіншового ринку виробництва хліба, зокрема збільшення виробництва хліба мініпекарнями та супермаркетами, що виробляють хліб під власною торговою маркою. Це викликано: адміністративним регулюванням й стримуванням цін на хліб, що виробляється промисловими хлібозаводами, та, як наслідок, їх збитковим виробництвом і нестачею обігових коштів; конкурентними перевагами виробників хліба, що оподатковуються за спрощеною системою; відсутністю державної підтримки промислових виробників хліба.

Стійкі тенденції у зменшенні обсягів виробництва хліба і хлібобулочних виробів в Україні за роки незалежності на думку українських фахівців [5, с. 5–8; 12, с. 58–59; 14; 18] перш за все, пов'язані із поступовою зміною культури споживання цієї продукції, а також загальним підвищенням добробуту населення.

Щорічне фактичне споживання хлібних продуктів в Україні менше від аналогічного показника у країнах СНД, за виключенням Білорусі, що узгоджується з пануючою думкою, що чим більш розвиненою стає економіка країни, тим ближче фактичне споживання певного продукту харчування буде до раціональної норми.

Споживання хліба і хлібних продуктів у середньому за місяць у розрахунку на одну особу диференційоване залежно від місця проживання, чисельного складу домогосподарств, кількості дітей у їх складі та рівня доходів. У сільській місцевості хліба і хлібних продуктів споживають, за офіційною статистикою, більше, ніж у

Таблиця 2. Виробництво хлібобулочних виробів за видами у 2007–2015 рр.

Показник	Роки								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	<i>тис. т</i>								
Вироби хлібобулочні - всього	2033,7	1978,4	1827,5	1807,1	1768,7	1679,1	1560,0	1356,7	1205,1
у тому числі									
хліб житній	18,4	13,4	9,7	11,0	9,4	8,6	13,4	23,7	20,0
хліб пшеничний	1029,6	1005,6	900,3	871,3	815,3	801,3	726,4	596,4	525,7
хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній	584,2	555,6	543,6	541,1	523,6	488,2	456,9	430,4	386,9
вироби булочні	395,3	396,5	366,4	375,9	413,0	374,9	356,5	300,9	267,9
хліб дієтичний	2,0	2,1	2,0	2,1	2,6	2,1	2,3	2,1	2,0
хліб інший	4,3	5,2	5,5	5,7	4,8	4,0	4,5	3,2	2,6
	<i>% до загального обсягу</i>								
Вироби хлібобулочні - всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі									
хліб житній	0,9	0,7	0,5	0,6	0,5	0,5	0,9	1,7	1,7
хліб пшеничний	50,6	50,8	49,3	48,2	46,1	47,7	46,6	44,0	43,6
хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній	28,7	28,1	29,7	29,9	29,6	29,1	29,3	31,7	32,1
вироби булочні	19,4	20,0	20,0	20,8	23,4	22,3	22,9	22,2	22,2
хліб дієтичний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
хліб інший	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
	<i>% до попереднього року</i>								
Вироби хлібобулочні - всього	...	97,3	92,4	98,9	97,9	94,9	92,9	87,0	88,8
у тому числі									
хліб житній	...	72,8	72,4	113,4	85,6	91,3	155,8	176,9	84,4
хліб пшеничний	...	97,7	89,5	96,8	93,6	98,3	90,7	82,1	88,1
хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній	...	95,1	97,8	99,5	96,8	93,2	93,6	94,2	89,9
вироби булочні	...	100,3	92,4	102,6	109,9	90,8	95,1	84,4	89,0
хліб дієтичний	...	105,0	95,2	105,0	122,1	81,9	109,5	91,3	95,2
хліб інший	...	120,9	105,8	103,6	83,4	84,1	112,5	71,1	81,3

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

міських поселеннях, однак протягом 2000—2014 рр. споживання хліба і хлібних продуктів у містах зменшилось з 10,5 до 8,2 кг у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, а у сільській місцевості з 11,2 кг до 10,6 кг. Диференціація загальної кількості щорічного споживання хліба залежно від чисельного складу домогосподарств, кількості дітей у їх складі та рівня доходів протягом 2008—2014 рр. незначна.

Враховуючи фактичні обсяги споживання хліба і хлібобулочних виробів населенням України, можна стверджувати, що ринок хліба та хлібобулочних виробів України є насиченим. Проте, споживання хліба та хлібобулочних виробів у значних обсягах в Україні є традиційним [1, с. 155], тому малоімовірно, що з розвитком економіки фактичне споживання хліба та хлібобулочних виробів втратить своє значення, а виявлена зміна смаків споживачів призведе до падіння споживання хлібобулочних виробів до масштабів, що загрожують економічній основі функціонування хлібопекарської галузі. Скоріше слід очікувати зміни структури смаків у бік менш калорійної продукції, більшого розмаїття на рівні асортименту, скорочення обсягів "соціальних" видів хліба та хлібобулочних виробів та збільшення ексклюзивних, малосерійних та "елітних" сортів.

Поява оригінальних продуктів, з якими споживають хліб, нові можливості побутової техніки, спосіб життя, за якого дедалі менше часу витрачається на процес при-

готування їжі — усі ці чинники дають змогу підприємствам, які працюють на хлібопекарському ринку, знайти той напрямок, який дасть змогу утриматись, розвиватись, приносити користь собі і людям [20, с. 78—91].

Протягом 1990—2012 рр. відбувся перерозподіл ринку між виробництвом продукції великими хлібопекарськими підприємствами, малими підприємствами та домогосподарствами. Частка крупних (великих) підприємств у загальному виробництві хліба та хлібобулочних виробів значна і становить біля 90%. Проте встановити реальну частку, обсяги виробництва та обсяги реалізації малих підприємств, пекарень та мініпекарень досить складно, оскільки за цими суб'єктами не ведеться статистичний облік.

Таким чином, ринок хліба та хлібобулочних виробів в Україні характеризується стабільним попитом на продукцію, однак спостерігається тенденція зниження обсягів виробництва, що пов'язано зі скороченням споживання, що викликане демографічною ситуацією в країні (скорочення чисельності населення), змінами смаків, й відповідно, змінами в структурі харчування громадян України (переорієнтація споживача на інші продукти харчування) та збільшенням обсягів випікання хліба невеликими пекарнями, супер- та гіпермаркетами, а також домашніми господарствами.

Стабілізація цінової ситуації на продовольчому ринку здійснюється за рахунок інтервенцій державних ресурсів з Аграрного фонду в достатніх обсягах за прий-

Таблиця 3. Споживання хлібних продуктів населенням України у 2005—2015 рр.

Показник	Роки								
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Фонд споживання хлібних продуктів ¹ населенням України, тис. т	5817,2	5340,1	5145,1	5105,9	5046,8	4989,9	4933,2	4667,7	4418,7
% до попереднього періоду	94,7	91,8	96,3	99,2	98,8	98,9	98,9	94,6	94,7
Споживання основних хлібних продуктів населенням України на одну особу за рік, кг	123,5	115,4	111,7	111,3	110,4	109,4	108,3	108,4	103,0
% до попереднього періоду	98,9	93,4	96,8	99,6	99,2	99,1	99,1	100,0	95,0

Примітка: ¹Фонд споживання хлібних продуктів включає борошно, крупи, зернобобові (горох, квасоля), а також хліб, макарони та кондитерські вироби в перерахунку на борошно.

Джерело: розраховано автором за даними [3, с. 56; 4, с. 56; 30].

нятими стабільними цінами. Поставка хлібопекарським підприємствам борошна покликана компенсувати один з головних факторів, що впливає на ціну хліба. Однак кількість збиткових підприємств, в результаті адміністративного регулювання цін, із року в рік зростає.

Низька рентабельність та збитковість підприємств обумовлює відсутність коштів на технічне переоснащення і запровадження енергозберігаючих технологій, а також неможливість підтримувати матеріально-технічну базу в належному стані.

Цінова ситуація на ринку хліба та хлібобулочних виробів характеризувалася стабільністю у 2012—2013 рр. (споживчі ціни на хліб зросли на 2,7 та 2,4% відповідно). Однак, у 2014 р. індекс споживчих цін на хліб і хлібопродукти зріс до 113,4%, а у 2016 р. — досяг 160,6%. Однак доходи від їх реалізації не покривали зростаючі витрати на виробництво, оскільки подорожчав природний газ для промислових споживачів; збільшився законодавчо встановлений рівень мінімальної заробітної плати; зросли тарифи на електроенергію, ціни на допоміжну сировину (зокрема, дріжджі та сіль), транспортні витрати (за рахунок зростання цін на бензин); відбулося збільшення цін на основну сировину — борошно. Зокрема за інформацією АПК-Інформ зросли ціни на пшеничне борошно на внутрішньому ринку [19, с. 5—9], а інтенсивність борошна з Аграрного фонду не виконували стабілізуючу роль на ринку хліба.

За даними Державної служби статистики у 2015 р., незважаючи на зменшення кількості збиткових підприємств до 37,9%, загальна сума збитку становила 40,5 млн грн. Для порівняння у 2013 р. 38,9% підприємств були збитковими з сумою збитку 537,1 млн грн., яка в загальному підсумку була покрита прибутком у 885,2 млн грн. 64,6% підприємств [10].

Структурні зміни на ринку хлібопекарської продукції пов'язані з тим, що все більше відповідної продукції випускається невеликими підприємствами, результати роботи яких не враховуються органами статистики. Підтвердженням останнього аргументу можуть служити така інформація про структуру основних виробників хліба і хлібобулочних виробів в Україні [11, с. 414]:

- 72% хліба і хлібобулочних виробів виготовляють промислові хлібозаводи, розташовані у містах і районних центрах (близько 400);

- 6% хліба виготовляють підприємства колишньої системи Укркоопсоюзу. Таких хлібозаводів близько 500. Як правило, ці хлібозаводи мають невелику потужність і обслуговують населення сіл;

- 1,5% хліба припадає на частку підприємств Укрпродсоюзу;

- 20% хліба і хлібобулочних виробів випікають приватні, малі пекарні.

Доволі інтенсивний рівень конкуренції на ринку хлібобулочних виробів в Україні спостерігається між великими хлібозаводами і мініпекарнями. Особливістю ринку хліба є його локальний характер через нетривалий термін зберігання продукції. Тому основна увага зосереджується на місцевих конкурентах. Основними чинниками конкурентоспроможності на ринку є успішність боротьби за існуючі ніші, формування стійкої лояльності покупців, дозована та влучна створення пропозиція нової продукції. За даними АПК-Інформ в Україні щорічно Дегустаційною комісією Укрхлібпрому розглядаються і затверджуються рецептури до 200 нових найменувань хліба і хлібобулочних виробів і 180 видів кондитерських виробів. "При високому рівні диференціації попиту індивідуальному капіталу легше знайти нішу для реалізації себе у вигляді товарної маси і вище ймовірність вилучення при цьому закладеної в ній доданої вартості" [19, с. 5—9].

Основним джерелом фінансування діяльності підприємств хлібобулочної галузі є власні фінансові ресурси. Крім того, можуть використовуватися кредитні ресурси, вклади учасників акціонерних товариств, над-

ходження від продажу акцій тощо. Держава здійснює підтримку підприємств хлібопекарської промисловості на етапі закупівлі зерна та борошна, а також у закупівлі вантажних автотранспортних засобів, сільгосптехніки та обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції як вітчизняного, так і іноземного виробництва [16].

Ринок хліба і хлібобулочних виробів, як і інші ринки продовольства, неодмінно залишається пріоритетним у діяльності органів Антимонопольного комітету України, метою якої є реалізація стратегії держави на зміцнення її конкурентоспроможності у світовому економічному просторі та захист інтересів кожної української родини, на столі якої мають бути недорогі та високоякісні продукти харчування.

На виконання завдань, покладених на органи Антимонопольного комітету України, його територіальними відділеннями поряд з ситуацією на ринках м'ясомолочної продукції, цукру, круп, борошна, досліджується стан ринку хліба та хлібобулочних виробів. Детальний аналіз цінової ситуації дозволяє виявити безпідставні цінові збурення у регіонах і вжити відповідні заходи на упередження негативних явищ. На товарних ринках оптової реалізації хліба та хлібобулочних виробів, територіальними відділеннями здійснюється: моніторинг оптово-відпускних цін на хліб та хлібобулочні вироби; моніторинг закупівельних цін на борошно для хлібопечення; аналіз фактичної структури собівартості основних сортів хліба; проводяться перевірки господарської діяльності хлібозаводів області. Кожний випадок підвищення ціни на цих ринках аналізується та, у випадку встановлення факту необґрунтованого підвищення цін, вживаються заходи відповідно до чинного законодавства.

В Україні законодавчо затверджене регулювання обласними адміністраціями цін і рівня рентабельності на соціальні сорти хліба [17, с. 39—44]. Це суттєво обмежує можливість маркетингового розвитку хлібопекарських підприємств.

Оскільки в законодавчому порядку не врегульовано значення термінів "соціальні" або "соціально значущі" сорти хліба, а також не визначено єдиного критерію регулювання рівнів рентабельності, в регіонах обмежено або регулюванню підлягають практично всі види хліба та хлібобулочних виробів (включаючи батон з борошна вищого гатунку) [7]. В результаті цього виробники промислові хлібопекарські підприємства опинилися в скрутному фінансовому стані, який із року в рік погіршується.

Серед пропозицій щодо нагального вирішення проблеми збереження та розвитку галузі поступовий перехід на вільне ціноутворення на ринку хліба та хлібобулочних виробів (на першому етапі приведення цін до економічно-обґрунтованого рівня) та запровадження адресної дотації соціально-незахищеним верствам населення дасть можливість забезпечити захист інтересів як виробників, так і споживачів хліба та хлібобулочних виробів [7].

ВИСНОВКИ

Базуючись на результатах аналізу динаміки показників функціонування виробництва хліба та хлібобулочних виробів та причин виявлених тенденцій, можна зробити висновок, що зниження його обсягів в Україні пов'язане з такими чинниками, як: зміна смаків, обумовлену прогресом у сприйнятті принципів здорового харчування; трансформація моделі споживчої поведінки щодо продуктів харчування як у зв'язку із зростанням доходів населення так і через збільшення доступності та розмаїття харчових продуктів, зниження чисельності населення України; зарегульованість діяльності великих та середніх хлібобулочних підприємств; поява значної кількості малих підприємств, мініпекарень, фізичних осіб-підприємців; поява напівфабрикатів та заморожених хлібобулочних виробів, що потребують для приго-

тування мінімальної обробки в звичайних побутових пічках; поява побутових хлібопічок, які стали виразниками стійкої тенденції до зростання приготування хліба в домашніх умовах; зміною смаків споживачів та пропагування здорового харчування, що обмежує щоденне споживання хліба та хлібобулочних виробів.

Основними внутрішніми проблемами у діяльності хлібопекарських підприємств, що спричиняють зменшення обсягів виробництва хліба і хлібобулочних виробів є:

— відсутність контролю на ринку зерна і борошна (значне зростання цін на борошно). Аграрний фонд впродовж попередніх двох років не виконував функції по стабілізації цінової ситуації;

— збільшення обсягів "тіньового" випуску хліба і хлібобулочної продукції;

— подорожання палива й електроенергії (при адміністративному стримуванні цін на хліб, внаслідок чого відбувається зниження рентабельності хлібо заводів і малих хлібопекарських підприємств);

— невідповідність якості борошна вимогам хлібопекарського виробництва, внаслідок чого знижується якість хліба і хлібобулочних виробів;

— надмірність виробничих потужностей, які використовуються лише на 30—40%, однак вимагають усієї повноти витрат на утримання;

— значне фізичне і моральне зношення хлібопекарського обладнання — в середньому на 70—80%;

— мінімальне оновлення технологічного обладнання хлібо заводів через відсутність коштів на технічне переоснащення, впровадження енергозберігаючих технологій, розробку сучасних систем забезпечення якості і безпеки продукції;

— низький рівень кваліфікації працівників хлібопекарських підприємств;

— висока плінність кадрів, зважаючи на низьку зарплату;

— відсутність сприятливих економіко-політичних умов для залучення як іноземних, так і вітчизняних інвесторів, застосування як вже давно відомих, так і нових форм кредитування виробництва тощо.

Таким чином, для ефективного функціонування на ринку хліба і хлібобулочних підприємств з їх виробництва необхідно підвищувати конкурентоспроможність продукції, оновлювати технологічне обладнання, удосконалювати цінову політику, розширювати асортимент та зменшувати витрати у виробництві за рахунок впровадження нових технологій і переоснащення технологічної бази. При цьому основними пріоритетними напрямками розвитку галузі мають стати: енергозбереження як один із ефективних засобів зниження собівартості хліба та підвищення якості і безпеки хліба та хлібобулочних виробів шляхом впровадження сучасних устаткування, технологій та систем безпеки.

Література:

1. Артюх А.Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження: монографія / А.Ф. Артюх. — К.: Наукова думка, 1977. — 155 с.

2. Ауэрман А.Я. Технологія хлібопекарного виробництва: учебник / А.Я. Ауэрман. — 9-е изд. перераб. и доп. / Под общ. ред. Л.И. Пучковой. — СПб.: Профессия, 2002. — 416 с.

3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2012 рік / [стат. зб.; за ред. Н.С. Власенко] / Державна служба статистики України. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 56 с.

4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2013 рік / [стат. зб.; за ред. Н.С. Власенко] / Державна служба статистики України. — К.: Державна служба статистики України, 2014. — 56 с.

5. Васильченко А.Н. Состояние и перспективы развития хлебопекарной промышленности в Украине /

А.Н. Васильченко // Харчова наука і технологія. — 2009. — № 1. — С. 5—8.

6. Виробництво основних видів промислової продукції по місяцях 2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Засідання конференції уповноважених представників підприємств хлібопекарської промисловості [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Об'єднання підприємств хлібопекарної промисловості "Укрхлібпром". — 2013. — 15 березня. — Режим доступу: http://ukrhlbiprom.org.ua/ua/novini/15_bereznja_2013.html

8. Ібрагімов Е.Е. Особливості формування стратегічного плану в корпораціях хлібопекарної галузі / Е.Е. Ібрагімов // Формування ринкових відносин в Україні. — 2012. — № 9. — С. 134—138.

9. Индексы споживчих цін за 2015 рік / [стат. зб.; за ред. І.М. Жук] / Державна служба статистики України. — К.: Державна служба статистики України, 2016. — 177 с.

10. Інформація про підсумки роботи підприємств хлібопекарської галузі, виконавчого апарату Об'єднання "Укрхлібпром" та ЦВТЛ у 2012 році [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Об'єднання підприємств хлібопекарної промисловості "Укрхлібпром". — Режим доступу: http://ukrhlbiprom.org.ua/ua/novini/informacija_pro_pidsumki_roboti_u_2012.html.

11. Коммонс Дж.Р. Правовые основания капитализма / Дж.Р. Коммонс / Пер. с англ. А. Апполонова, А. Маркова; под ред. М. Одинцовой. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. — 414 с.

12. Мокрова Т.Ю. Структура современного ассортимента хлебо-булочных изделий / Т.Ю. Мокрова // Хранение и переработка зерна. — 2005. — № 6. — С. 58—59.

13. Навольська Н.В. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону / Н.В. Навольська // Сталий розвиток економіки. — 2013. — № 2. — С. 163—167.

14. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" від 14.04.2000 р. № 656 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-p>

15. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів" від 11.08.2010 р. № 794 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-2010-p>

16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про ціноутворення в умовах реформування економіки" від 21.10.1994 р. № 733 (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/733-94-p>.

17. Ралко О.С. Дослідження ринку хліба та хлібобулочних виробів України / О.С. Ралко // Проблеми науки. — 2012. — № 8. — С. 39—44.

18. Рынок Украины [Электронный ресурс] // Информационно-аналитическое агентство "АПК-Информ". — Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/gu>

19. Рынок хлебобулочных и кондитерских изделий Украины // Хлебопекарское и кондитерское дело. — 2005. — № 1. — С. 5—9.

20. Солошонок А.А. Хлібопекарська галузь України: реалії та перспективи розвитку / А.А. Солошонок, О.М. Полонська // Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки. — 2014. — Вип. 25. — С. 78—91.

21. Соціально-економічне становище України за 2015 рік // Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

22. Старостіна А.О. Промисловий маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика / Старостіна А.О., Длігач А.О., Кравченко В.А. — К.: Знання, 2005. — 764 с.

23. Статистична інформація про виробництво основних видів промислової продукції [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

24. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За ред. О.Г. Осауленка / Державний комітет статистики України. — К., 2010. — 567 с.

25. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О.Г. Осауленка / Державний комітет статистики України. — К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. — 558 с.

26. Статистичний щорічник України за 2012 рік / За ред. О.Г. Осауленка / Державна служба статистики України. — К., 2013. — 552 с.

27. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. О.Г. Осауленка / Державна служба статистики України. — К., 2014. — 534 с.

28. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І.М. Жук / Державна служба статистики України. — К., 2015. — 586 с.

29. Україна у цифрах у 2015 році / [стат. зб.; за ред. І.М. Жук] / Державна служба статистики України. — К.: Державна служба статистики України, 2016. — 239 с.

30. Фінансові інтервенції [Електронний ресурс] // Аграрний фонд України. — Режим доступу: <http://af.gov.ua/uk/2013-02-18-10-32-48/finint.html>

References:

1. Artiukh, L. F. (1977), *Ukrains'ka narodna kulinariia: Istoryko-etnografichne doslidzhennia* [Ukrainian folk cooking: Historical and ethnographic research], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

2. Auerman, L. Ya. (2002), *Tekhnolohyia khlebopekarnoho proyzvodstva* [Technology hlebopekarnoho production], Professyia, St.Petersburg, Russia.

3. Vlasenko, N.S. (2013), *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy za 2012 rik* [Balances and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine for 2012], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Vlasenko, N.S. (2014), *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy za 2013 rik* [Balances and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine for 2013], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. Vasylychenko, A. N. (2009), "Status and prospects of development of the baking industry in Ukraine", *Kharchova nauka i tekhnolohiia*, vol. 1, pp. 5—8.

6. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Meeting of the Conference of authorized representatives of enterprises baking industry", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2017).

7. Ukrkhliprom (2013), "Meeting of the Conference of authorized representatives of enterprises baking industry", http://ukrkhliprom.org.ua/ua/novini/15_bereznja_2013.html.

8. Ibrahimov, E. E. (2012), "Features of formation of a strategic plan in corporations baking industry", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 9, pp. 134-138.

9. Zhuk, I. M. (2016), *Indeksy spozhyvchykh tsin za 2015 rik* [Consumer price indices for 2015], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

10. Ukrkhliprom (2013), "Information on the outcome of enterprises baking industry Association executive office "Ukrkhliprom" and TSVTL in 2012", available at: http://ukrkhliprom.org.ua/ua/novini/informacija_pro_pidsumki_roboti_u_2012.html (Accessed 05 Jan 2017).

11. Kommons, Dzh. R. (2011), *Pravovye osnovaniya kapytalyzma* [Legal basis of capitalism], Yzd. dom Vyshej shkoly ekonomyky, Moscow, Russia.

12. Mokrova, T. Yu. (2005), "The structure of the current range of bakery products", *Khranenye y pererabotka zerna*, vol. 6, pp. 58—59.

13. Navol's'ka, N. V. (2013), "The current state and prospects of development of the market of bread and bakery Ternopil region", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 2, pp. 163—167.

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2000), Resolution "On approval sets of food, non-food items and sets of sets services for major social and demographic groups", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-p> (Accessed 05 Jan 2017).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution "On approval of the use of funds provided by the state budget for financial support entities agriculture through the mechanism cheaper loans and lease payments of compensation", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-2010-p> (Accessed 05 Jan 2017).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (1994), Resolution "About pricing in restructuring the economy", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/733-94-p> (Accessed 05 Jan 2017).

17. Ralko, O. S. (2012), "Investigation of bread and bakery products Ukraine", *Problemy nauky*, vol. 8, pp. 39—44.

18. APK-Inform (2017), "Market of Ukraine", available at: <http://www.apk-inform.com/ru> (Accessed 05 Jan 2017).

19. *Khlebopekarskoe y kondyterskoe delo* (2005), "The market of bakery and confectionery products in Ukraine", *Khlebopekarskoe y kondyterskoe delo*, vol. 1, pp. 5—9.

20. Soloshonok, A. L. and Polons'ka, O. M. (2014), "Bakery sector in Ukraine: realities and prospects of development", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva. Ekonomichni nauky*, vol. 25, pp. 78—91.

21. State Statistics Service of Ukraine (2015), "Socio-economic situation of Ukraine in 2015", available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 05 Jan 2017).

22. Starostina, A. O. Dliach, A. O. and Kravchenko, V. A. (2005), *Promyslovyj marketynh: teoriia, svitovij dosvid, ukrains'ka praktyka* [Industrial marketing: theory, world experience and Ukrainian practice], Znannia, Kyiv, Ukraine.

23. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2017).

24. Osaulenko, O. H. (2010), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2009 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009], Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

25. Osaulenko, O. H. (2012), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2011 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011], Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy, TOV "Avhust Trejd", Kyiv, Ukraine.

26. Osaulenko, O. H. (2013), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2012 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

27. Osaulenko, O. H. (2014), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2013 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

28. Zhuk, I. M. (2015), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

29. Zhuk, I. M. (2016), *Ukraina u tsyfrakh u 2015 rotsi* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

30. Ahrarnyj fond Ukrainy (2013), "Financial intervention", available at: <http://af.gov.ua/uk/2013-02-18-10-32-48/finint.html> (Accessed 05 Jan 2017).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2017 р.